

Kapocs

A Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet folyóirata

IV. évf. 2. szám 2005. április

Családok átmeneti otthonairól

2

Fogyatékkal élők esélyeiről

18

A segítő beavatkozásról

34

A nevelőszülői alkalmasságról

44

A házasság intézményéről

56

17

Pál Gabriella - Pál Tibor - Tardos Katalin - Varjú Gabriella

Családok átmeneti otthonai Budapesten I.

Bevezető

Jelen tanulmány alapját képező kutatás az Egészségügyi, Szociális és Családügyi Minisztérium támogatásával, a minisztérium által 2003-ban kiírt, a 2003. évi társadalmi befogadások kérdéséről szóló kutatások keretében készült.

A családok átmeneti otthonai a hajléktalanság, otthontalanság társadalmi problémájának megjelenését követően, annak kezelésére jöttek létre. Az otthonokban a gyermekek és a szülők együttesen helyezhetők el. Az intézmények működtetésének az a célja, hogy megakadályozza a családok szétesését, és lehetővé tegye, hogy a gyermekek saját családjukban nevelkedjenek.

Tanulmányunkban először részletesen bemutatjuk az intézményrendszer jogszabályi hátterét, a kutatás célját és főbb kérdéseit, valamint a vizsgálat módszerét. (A kutatás nem országos kiterjedésű, hanem a fővárosban működő családok átmeneti otthonait vizsgálja.) A továbbiakban elemezzük az intézmények infrastrukturális, személyi feltételeit, szolgáltatásait, a bekerülés okait, az elhelyezés célját, a gondozási szerződés tartalmát, a lakók kapcsolatrendszerét. Foglalkozunk az elhelyezés időtartamával, a gondozás befejezésével, a vándorlás és az utógondozás kérdésével, bemutatjuk az otthonokban élők társadalmi státuszát, az intézmények vezetőinek és lakóinak véleményét a gondozás hatékonyságáról. Felsoroljuk azokat az észrevételeket, amelyeket az intézményvezetők fogalmaztak meg a családok átmeneti otthonának mint intézményi formának a működési problémáival és fejlesztési lehetőségeivel összefüggésben. Végül összegezzük a kutatás legfontosabb megállapításait.

A családok átmeneti otthonának kialakulása, jogszabályi háttere

A családok átmeneti otthonának intézménye – ezzel az elnevezéssel – 1997-ben a gyermekek védelméről és gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. tv. (a továbbiakban: gyermekvédelmi törvény) hatálybalépésével jött létre. A már korábban működő, családokat is befogadó intézmények, illetve anyaothonok ekkor váltak külön a hajléktalanellátástól. Ezeknek az intézményeknek a működését 1997-ig a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. tv. (a továbbiakban: szociális törvény) szabályozta.

Attól, hogy az intézmény átkerült a gyermekvédelem rendszerébe, a szakemberek azt remélték, hogy a gondozott családok élete jelentősen változni, javulni fog. Fontosnak tartották a családok átmeneti otthonának gyermekvédelmi törvényben történő jogi szabályozását azért is, hogy felhívják a társadalom figyelmét az egyre nagyobb számú, családban élő hajléktalan gyermekek kilátástalan sorsára.

A gyermekvédelmi törvény, a Magyar Köztársaság Alkotmányával összhangban, részletesen rögzíti a gyermeki jogokat. Ezek közül csak példálódzó jelleggel emelnénk ki néhányat, amelyek témánk szempontjából fontosak lehetnek:

6. § (1) A gyermeknek joga van a testi, értelmi, érzelmi és erkölcsi fejlődését, egészséges felnevelkedését és jólétét biztosító saját családi környezetében történő nevelkedéshez.

(2) A gyermeknek joga van ahhoz, hogy segítséget kapjon a saját családjában történő nevelkedéséhez, személyiségének kibontakoztatásához, a fejlődését veszélyeztető helyzet elhárításához, a társadalomba való beilleszkedéshez, valamint önálló életvitelének megteremtéséhez.

7. § (1) A gyermek szüleitől vagy más hozzátartozóitól csak saját érdekében, törvényben meghatározott esetekben és módon választható el. A gyermeket kizárólag anyagi okból fennálló veszélyeztetettség miatt nem szabad családjától elválasztani.

A szakemberek véleménye szerint a gyermeki jogok sérülése az átmeneti otthonokban, a gondozott családok gyermekei esetében is előfordul. Kutatásunkkal, az otthonban élő szülők és gyermekek helyzetének elemzésével, a problémák részletes bemutatásával és azok kezelésére vonatkozó javaslatainkkal a gyermeki jogok érvényesülését is elő kívánjuk segíteni.

A gyermekvédelmi törvény a családok átmeneti otthonát, mint a gyermekek átmeneti gondozásának egyik formáját, a személyes gondoskodás keretébe tartozó gyermekjóléti alapellátások közé sorolja.

A gyermekvédelmi törvény 50. § (1) bekezdése szerint az otthontalanná vált szülő kérelmére a családok átmeneti otthonában együttesen helyezhető el a gyermek és a szülője, ha az elhelyezésük hiányában lakhatásuk nem lenne biztosított, és a gyermeket emiatt el kellene választani szülőjétől.

Az 50. § (3) bekezdése alapján a családok átmeneti otthona a felnőtt és gyermek együttes ellátása során biztosítja az ellátást igénylő gyermek átmeneti gondozását, és befogadja otthontalanná vált szüleit (c. pont). Segítséget nyújt a szülőnek gyermeke teljes körű ellátásához, gondozásához, neveléséhez (d. pont), biztosítja a szülő számára a gyermekével való együttes lakhatást és a szükség szerinti ellátást (e. pont), közreműködik - a gyermekjóléti szolgálattal együttműködve - az átmeneti gondozást szükségessé tevő okok megszüntetésében, a család helyzetének rendezésében, otthontalanságának megszüntetésében (g. pont).

A családok átmeneti otthona működtetésének általános célja tehát az otthontalanná vált gyermekek és családjaik veszélyeztetettségének megelőzése, illetve a kialakult veszélyeztetettség megszüntetése, a gyermek saját családjában történő nevelkedésének támogatása.

A családok átmeneti otthonaiban az otthontalanná vált gyermekek és szüleik együttesen helyezhetők el – amint azt az intézmény megnevezése és a törvény rendelkezése rögzíti – átmeneti időtartamra. A törvényben benne rejlik az a feltételezés, hogy a családok helyzete

rendezhető, és működésük helyreállítható az adott időtartamon belül. 2003. január 1-ig a családok átmeneti otthonában való elhelyezés a gondozás alapjául szolgáló ok fennállásáig, de legfeljebb hat hónapig tartott, amely egy alkalommal, három hónappal volt meghosszabbítható. A gyermekvédelmi törvény 2003. január 1-én hatályba lépett módosítása szerint az elhelyezés tizenkét hónapra, a meghosszabbítás hat hónapra emelkedett. Ez arra utal, hogy a jogszabály módosítását előkészítő szakemberek számára is nyilvánvalóvá vált: kilenc hónap alatt a kívánt cél nem érhető el. A gondozási idő meghosszabbítása ellenére is fel kell vetnünk a kérdést: a tizennyolc hónap elegendő-e, a családok átmeneti otthona pedig alkalmas-e a gondozást szükségessé tevő okok és az otthontalanság megszüntetésére?

A személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről szóló 15/1998. (IV.30.) NM rendelet szabályozza részletesen a családok átmeneti otthonának feladatait, a befogadás és elhelyezés feltételeit, az ellátás tartalmát, körülményeit és azt, hogy a családok átmeneti otthonában milyen munkakörben és milyen képesítéssel rendelkező szakembereket kell alkalmazni.

A kutatás célja, főbb kérdései

A kutatás célja, hogy bemutassa a családok átmeneti otthonaiban lakó tartósan otthontalan gyermekes családok helyzetét, gondjait és társadalmi kirekesztettségüket. Azzal a súlyos ellentmondással is foglalkozni kívánunk, hogy ezek az intézmények az átmeneti elhelyezéssel a családok többségének nem tudnak tartós, végleges megoldást nyújtani. A kiköltöző családok pedig nem kapnak megfelelő, a társadalmi integrációjukat ténylegesen elősegítő támogatásokat, segítségeket. A kutatás által feltárt adatokon keresztül pontosabban megismerhetjük az ellátottak problémáit, nehézségeit és az intézmények működésének jellemzőit, fejlesztendő területeit. Törekszünk olyan javaslatok megfogalmazására is, amelyek elősegíthetik a jelzett gondok kezelését, megszüntetését.

A program koordinátorát a pályázat benyújtására és a kutatás elvégzésére személyes motívumok is ösztönözték. Nyolc éve vezet egy anya-gyermek otthont, és a kezdetektől figyelemmel kíséri a hajléktalanellátást, az átmeneti otthonok kialakulását, változását.

Munkája során gyakran szembesül megoldatlan problémákkal, megválaszolatlan kérdésekkel. A kutatás hipotézisének megfogalmazásakor – a szakmai tapasztalatokat is felhasználva – az alábbi megállapításokból indultunk ki:

1. A gondozott családok, illetve töredék családok jelentős hányada számára a családok átmeneti otthona jelenti az egyetlen elérhető lakhatási megoldást. A családok komplex problémákkal küszködnek, általában nincs munkahelyük, tartós szegénységben élnek, s egyre inkább kiszorulnak és kirekesztődnek a társadalomból.
2. A családok átmeneti otthonába gyakran kerülnek olyan családok, amelyek otthontalanok, hajléktalanok, és a problémáik a rendelkezésre álló idő (maximum másfél év) alatt rendszerint nem orvosolhatók. Ezek a családok általában nem képesek kilépni az intézményrendszerből, egyik otthonból a másikba költöznek, „vándorolnak”.
3. A családok költözései miatt gyakran változik a környezetük, új iskolával, óvodával, bölcsődével, családsegítő és gyermekjóléti szolgálattal kerülnek kapcsolatba. Ezek a kapcsolatok többnyire időlegesek, mindig az adott intézményi körre korlátozódnak.
4. Az otthonokban a családok tekintélyes hányada hospitalizálódik. A szülők autonómiája súlyosan sérül, egyre kevésbé képesek felelősen ellátni a gyermekeik nevelésével járó feladatokat.

A kutatás egyik legfontosabb kérdése, hogy ezek a jelenségek mennyire általánosíthatóak, és milyen arányban fordulnak elő a Budapesten működő családok átmeneti otthonaiban. Az intézmények a felmerült problémákat hogyan kezelik, milyen mechanizmusokat, támogatási formákat dolgoztak ki megoldásukra, megelőzésükre?

Kutatási minta és módszerek

A kutatás keretében a Budapesten működő családok átmeneti otthonait vizsgáltuk. Ezek két típusba sorolhatók: teljes családokat befogadó otthonok, illetve egyszülős, többségében anyákat és gyermekeiket befogadó, úgynevezett: anyatthonok. A mintánk alapja: a Nemzeti

Család- és Szociálpolitikai Intézet (NCsSzi) nyilvántartásában szereplő 17 budapesti székhelyű családok átmeneti otthona. A mintavétel Budapestre korlátozódott, de ott teljes körű volt. Az összes intézményt felkerestük, egyetlen otthon kivételével minden vezetővel interjút készítettünk. A 16 interjút esettanulmányban dokumentáltuk.

Az intézményvezetők készségesen és szívesen vettek részt a kutatásban. Fontosnak tartották, hogy elmondhassák véleményüket és tapasztalatukat a családok átmeneti otthonainak helyzetéről, működéséről és a fejlesztési lehetőségekről. Az interjút általában két személy közösen készítette, strukturált interjúvázlat alapján. Az interjú célja volt, hogy tájékozódjunk az intézmény adatairól, infrastrukturális, szervezeti, személyi feltételeiről, a gondozás folyamatáról, körülményeiről, annak hatékonyságáról. Szükségesnek tartottuk ismereteinket bővíteni az utóbbi öt év legfontosabb szakmai változásairól, a lakóotthon problémáiról, eredményeiről, a családok átmeneti otthonának szociális ellátási rendszerben betöltött szerepéről; az ezzel összefüggésben felmerülő esetleges hiányosságokról, működési anomáliákról.

Azt terveztük, hogy az átmeneti otthonokban élő valamennyi család képviselőjével kitöltetünk egy kérdőívet. A lekérdezendő családok számát a rendelkezésünkre álló intézményi férőhely adatok alapján 150 főre becsültük. Az interjúk készítése közben világossá vált, hogy a családok száma pontosan nem határozható meg. Ugyanazon mennyiségű férőhelyen kevesebb több gyermekkel rendelkező nagycsalád, és több egygyermekes család helyezhető el, így a családok száma folyamatosan változik.

A kérdéses során azokat a családokat tudtuk lekérdezni, akik aktuálisan az otthonban tartózkodtak. Az előzetes időpont-egyeztetések eredményeként a távol maradók, így a kérdésből ilyen okból kieső családok száma elenyésző volt.

Végül összesen 125 fő töltötte ki a kérdőívet a 17 családok átmeneti otthonában. (Abban az intézményben is lehetőségünk volt kérdezésre, ahol az intézményvezető nem adott interjút.) A családokra vonatkozó kérdőívet csak a család egyik felnőtt tagja, annak képviselője tölthette

ki. A válaszadó személy azonban többnyire, a kérdéstől függően, az otthonban lakó családja életkörülményeit és helyzetét is bemutatja.

A kérdőívek önkitöltősek voltak, de személyesen kerestük fel az intézményeket, így jelen voltunk a kitöltésükkor, és szükség szerint segítséget nyújtottunk a kérdések értelmezésében. A kérdőívből megismerhetjük a családok korábbi lakáskörülményeit, az otthonba kerülés okait, céljait, az elhelyezés időtartamát, annak körülményeit, azt, hogy mennyire tartják hatékonynak a családok átmeneti otthonában nyújtott szolgáltatásokat.

A kérdőívben rákérdeztünk jelenlegi társadalmi státuszukra, jövedelmi viszonyaikra, munkaerő-piaci helyzetükre, a család által tapasztalt hátrányos megkülönböztetésekre, és arra, hogy milyen terveik, elképzeléseik vannak az intézményből történő kikerülést követően.

A kérdőíveket névtelenül és önkéntesen lehetett kitölteni. Az adatok kérdezése és kezelése az adatvédelmi rendelkezésekkel összhangban történt. A kérdőíveket számítógépes feldolgozással összesítettük. Sajnos gyakran szembesültünk a családok bizalmatlanságával, ami kiszolgáltatott helyzetük miatt teljesen érthető. A kérdésekre többször nem, vagy pozitívabb módon válaszoltak, mint amit gondolnak, mint amilyen a valóságos helyzetük. A kérdőíves adatok által mutatott tendenciák ezért néhány esetben csak nagyságrendként értelmezhetők.

Készítettünk továbbá hét családi interjút (véletlenszerűen kiválasztott személyekkel), amelyekből a családok átmeneti otthonaiban élő szülők és gyermekek problémáival, jövőbeli terveivel, vélelmezett és tényleges lehetőségeivel részletesebben is megismerkedhettünk. Az interjúk a kérdőíves vizsgálattal összefüggésben felmerült problémák ellensúlyozására is alkalmasak voltak. A beszélgetések során világossá vált, hogy a szülők nem szívesen írnak le olyan véleményt, amely a későbbiekben, például a gondozási idő meghosszabbítása során esetlegesen felhasználható ellenük. Az is előfordult, hogy olvasási nehézségeik voltak, és ezért nem tudták megfelelő módon kitölteni a kérdőívet (ezt a problémát azonban szégyellték megosztani velünk). Az interjú során a kérdőív kitöltésével kapcsolatban felmerült félelem és félreértés minden esetben feloldható volt. Sajnos idő- és pénzübeli korlátok miatt nem volt

lehetőségünk több interjú készítésére, amely a kérdőíves vizsgálati adataink további mélyítését és pontosítását tette volna lehetővé.

Meggyőződésünk azonban, hogy a rendelkezésünkre álló információk alapján a családok átmeneti otthonaiban élők helyzetéről, az intézmények személyügyi feltételeiről, működési nehézségeiről reális és kellően differenciált képet kaptunk, amely alapján az otthonokat jellemző tipikus problémák, tendenciák megfogalmazhatók, néhány kritikus észrevétellel, javaslattal kiegészítve.

Az intézmények alapításának indokai és körülményei

A családok átmeneti otthonainak alapításával, létrehozásával, fenntartásával kapcsolatos adatokat elemezzük elsőként.

Ha áttekintjük az otthonok alapításának időbeli sorrendjét, akkor megállapíthatjuk, hogy az első intézmények „nagyon korán” megjelentek, és válaszoltak a láthatóvá vált szükségletekre. 1993-ban hozták létre – egy év alatt – a legtöbb, szám szerint öt intézményt Budapesten. Feltehetőleg ez összefügg a szociális törvény elfogadásával, amely a hajléktalanellátás keretében lehetővé tette az átmeneti gondozást nyújtó intézmények alapítását és biztonságos működtetését. Az otthonok tevékenységének finanszírozási feltételeit jogszabályi szinten első ízben a szociális törvény szabályozta. Az új otthonok létrehozásának oka döntően, mégis az volt, hogy ebben az időszakban már egyre nagyobb számban jelentek meg a hajléktalan személyek mellett az otthontalan családok is.

1. sz. tábla

Alapítás éve	Alapított otthonok száma	Alapító szervezet
1989	1	állami intézmény
1992	1	alapítvány
1993	5	egyházi szervezet,

		civil szervezet (2) önkormányzat (2)
1994	2	alapítvány, civil szervezet
1995	2	önkormányzat, civil szervezet
1997	1	önkormányzat
1999	2	önkormányzat, civil szervezet
2001	1	önkormányzat
2002	1	önkormányzat
Összesen:*	16*	

* A 17. intézményben nem készült vezetői interjú, alapítási adatai ezért nem ismertek.

A gyermekvédelmi törvény hatálybalépését megelőzően 11 otthon jött létre. 1997-ben csak egy új intézményt alapítottak, és a napjainkig összesen négy újabb intézmény létesült. Tehát az, hogy a családok átmeneti otthona átkerült a magasabb összegű normatívát biztosító gyermekvédelmi intézményrendszerbe, nem ösztönözte a kerületi önkormányzatokat és a civil szervezeteket arra, hogy nagyobb számban hozzanak létre otthonokat.

Ha az alapítók szerint vizsgáljuk az intézményeket, akkor azt látjuk, hogy a 16 intézményből 1 állami, 6 önkormányzati és 9 civil szervezet által létrehozott. Megállapítható, hogy az alapítók körében a civil szervezetek szerepelnek legnagyobb súllyal. Az első, családokat is befogadó hajléktalanotthonokat szinte kizárólag civil szervezetek hozták létre. Ez arra enged következtetni, hogy a civil szervezetek gyorsabban és rugalmasabban tudtak a szükségletekre reagálni. Az önkormányzatok a családok átmeneti otthonának működtetésével kapcsolatos kötelező feladataik ellátására gyakran ellátási szerződéseket kötnek civil szervezetekkel. Így jön létre az a helyzet, hogy a vizsgált időszakban 5 önkormányzati és 12 civil szervezet által fenntartott családok átmeneti otthona működött Budapesten.

Az első átmeneti otthonok kizárólag nőket és gyermekeket fogadtak be. Már korán, 1993-ban megnyílt két teljes családok elhelyezésére alkalmas intézmény is. Jelenleg egyetlen olyan átmeneti otthon működik, ahol kizárólag kétszülős családokat helyeznek el. Két másik intézményben túlnyomórészt kétszülős családok élnek. Hat átmeneti otthon az igényeknek megfelelően egy és kétszülős családokat egyaránt befogad, továbbá van hét anyaotthon, ahol

csak az anyáknak és a gyermekeiknek az elhelyezésére van lehetőség. Az anyaotthon speciális típusa a bántalmazott nőket és gyermekeiket elhelyező, nem egy esetben elrejtő átmeneti otthon. Erre a szolgáltatásra nagy szükség van, a túljelentkezés jelentős, mivel nagyobb biztonságot nyújt a bántalmazott anyáknak és gyermekeknek, mint a többi otthon.

Fontos kérdés, hogy a meglévő intézményi struktúra (egyszülős vagy kétszülős elhelyezés) mennyiben illeszkedik az otthontalan családok igényeihez, illetve összetételéhez. Ebből a szempontból a következőkben azt vizsgáljuk, hogy az intézmények milyen szükségletfelmérés alapján jöttek létre.

A megkérdezett intézményvezetők közül csak kettőnek volt tudomása arról, hogy az alapítást megelőzte valamilyen igényfelmérés. A többi esetben a szociális ellátás köréből származó információk szolgáltattak alapot a szükségletek felismerésére. Így a családsegítő központok is érzékelték az otthontalanná vált családok megoldatlan helyzetét. Leginkább azonban a hajléktalanellátásban merült fel problémaként az anyák vagy a szülők gyermekekkel közösen történő elhelyezése. Az egyes kerületek saját szociális rendszerük jelzései alapján ismerték fel az igényt, és egyházak, civil szervezetek segítségét kérték a helyzet megoldásához.

Előfordult, hogy más profillal működő intézményben vált nyilvánvalóvá az otthontalanná vált családok elhelyezésének a szükségessége. Például a rákospalotai Leánynevelő Intézetben azt tapasztalták, hogy megoldatlan az állami gondoskodásból kikerült fiatal anyák gyermekeikkel történő elhelyezése. Ezért úgy döntött az intézmény vezetése, hogy a szervezet tevékenységét anyaotthoni ellátással bővíti. A Menedék Alapítvány női hajléktalan szállóján, pedig az az igény merült fel, hogy a gyermekükkel együtt is fogadjanak be nőket. Ezért a szolgáltatásaikat ilyen irányban kibővítették.

Az intézmények infrastrukturális feltételei, szolgáltatásai

A kialakult átmeneti otthoni hálózat rendkívül vegyes képet mutat. Az egyes intézmények adottsága, elhelyezkedése, mérete, belső kialakítása szélsőségesen eltér egymástól. Kisméretű családi ház, sok száz négyzetméteres régi gyermekintézmény, nyitott folyosós bérház, régi iro-

daépület és imaház szerepelnek azok között az építmények között, amelyekben jelenleg átmeneti otthonok működnek.

A lakók által egyéni vagy közösségi célokra használható terek méretében tehát rendkívül nagy különbségek találhatók. Az egy főre jutó alapterület a legszűkösebb használható területtel rendelkező otthonban 5,5 m², ezzel szemben van olyan otthon is, amelyben egy főre 34 m² lakótér jut (közösségi és egyéni együtt).

Az intézmények törekedtek arra, hogy a lakók számára megfelelő életkörülményeket biztosítsanak. A kialakult nagyon nagy különbségek jelentős részben az épületek építészeti adottságaiból erednek, de befolyásolja a fenntartó szemlélete is. Főként az, hogy mit tart elsődlegesen szempontnak a felvétel és a gondozás során. Azt-e, hogy az elhelyezett családok nyugodt, viszonylag tágas, egymást kevésbé zavaró körülmények között élhessenek, vagy hogy az erőteljes túljelentkezés miatt, ugyan rosszabb feltételek mellett, de több családnak nyújthasson fedelmet.

A 15/1998. (IV.30.) NM rendelet 70. § (4) bekezdése szerint a családok átmeneti otthonában biztosítani kell az éjszakai és nappali tartózkodásra, a személyi tisztálkodásra, az étkezésre, közösségi együttlétre szolgáló helyiségeket. Ez a követelmény az intézmények működési engedélyének feltételei között is szerepel, de a gyakorlati megoldásokban szintén nagyok a variációk.

Szélsőséges helyzeteket tapasztaltunk: láttunk olyan konyhát, amelyre 29 ellátott jutott; vannak olyan otthonok, amelyben 7-10 család osztozik egy közepes vagy kisméretű konyhán, de találtunk olyan átmeneti otthont is, ahol minden család külön konyhával rendelkezik. A fürdőszobák tekintetében nagyon hasonló a helyzet. Van otthon, ahol 7 család (20 fő) használ közösen egy fürdőszobát, míg két intézményben minden családnak saját fürdőszobája van.

Az otthonokban a szobák mérete túlnyomórészt csak az alvás céljaira felel meg. Játszani, tanulni, tévét nézni vagy csak kötetlenül együtt lenni az ágyak szélén ülve nem igazán lehetséges. Ezért a legtöbb intézményben a lakószobákon (hálószobákon) kívül egyéb közös

használatú helyiségeket alakítottak ki. Ebben a vonatkozásban is nagyon eltérő adottságúak az intézmények. Például az egyik otthonban 10-12 család számára – az udvart leszámítva – csak a konyha jelenti a hálósobán kívüli tartózkodási lehetőséget, itt nézhető, többnyire állva a televízió is. Az ellenkező végtel az, amikor az otthon három méter széles, több mint tíz méter hosszú folyosóján tanulhat rossz időben kerékpározni a kisgyerek.

A tizenhat otthonból tizenegyben van nappali vagy társalgó. Nyolc otthon rendelkezik a gyermekek számára játszósobával. Kettőben van külön étkező, és egy otthonban könyvtár, tanterem és kápolna gazdagítja a lakóknak a szolgáltatások sokféleségét.

A lakók számára is feltettük a kérdést, „milyen közösségi tereket használnak az otthonban?”. Egy család több általa használt helyiséget is megjelölhetett.

2. sz. tábla

Az otthonokban használt közösségi terek	Válaszok száma	Előfordulások sorrendje	Előfordulások aránya
Kert	87	1.	69,60
Étkező	84	2.	67,20
Társalgó	79	3.	63,20
Gyermekjátsszószoba	63	4.	50,40
Gyermekjátsszótér	52	5.	41,60
Tanulószoza	12	6.	9,60
Mosókonyha	11	7.	8,80
Konyha	3	8.	2,40
Díszterem	2	9.	1,60
Látogatószoza	2	10.	1,60
Kápolna	1	11.	0,80
Válaszadók száma: n=125			

A legtöbben a kert (udvart) használják. A lakók, különösen a gyermekek életminősége szempontjából nem közömbös, hogy az otthon rendelkezik-e udvarral, kerttel. Ez a vála-

szokból is egyértelműen lemérhető. Az egyik otthonban egyáltalán nincs udvar, sem kert, de ez az egyetlen krízisotthon a fővárosban, amelyben a családok napközben nem tartózkodnak az intézményben. Egy másik belvárosi átmeneti otthon csak kicsi, lebetonozott udvarral rendelkezik. A többi intézményben azonban van kisebb-nagyobb kert vagy udvar, amelyekben mindenütt található néhány udvari játék vagy homokozó. A Máltai Szeretetszolgálat Szatmár utcai, kizárólag teljes családokat befogadó otthonának fővárosi viszonylatban is nagyon korszerű, kiválóan felszerelt, biztonságos játszótere van, amelyet a környék lakói is használhatnak.

A második leggyakrabban említett közösségi tér az étkező, ami majdnem mindenütt a konyhában található. Az étkező után a legnagyobb arányban a társalgót és a gyermekjátékszobát említették a kérdezetek. Ahhoz képest, hogy gyermekjátékszoba kevesebb otthonban van, mint társalgó, a válaszok arányából az következik, hogy a szülők nagyon nagy jelentőséget tulajdonítanak ennek a helyiségnek, tehát fontos igényt elégít ki. Keveseknek jutott eszébe a kápolna, a díszterem vagy a látogatószoba, míg néhányan a mosókonyhát is a közösségi élet céljaira szolgáló helyiségek közé sorolták.

Külön sajátosság, hogy az egyik átmeneti otthonban belső óvoda, egy másikban belső bölcsőde áll az anyák rendelkezésére (anyaotthonok). Az a vezető, akinek az intézményében a belső óvoda működik, a szakmai tapasztalatai alapján jelezte, hogy a belső óvoda ugyan kényelmes megoldás az anyák számára, de sajnos tovább erősítheti az átmeneti otthonokban élő gyermekek szegregációját.

A 15/1998. (IV.30.) NM rendelet 70. § (3) bekezdése rögzíti, hogy az egyes családok elhelyezésére külön lakószobát kell biztosítani. Csak a szociális válsághelyzetben lévő várandós anyák helyezhetők el gyermekük születéséig közös lakószobában. Őt intézményvezető ismerte el az interjúkészítés során, hogy ennek az előírásnak nem minden esetben tesz eleget, sőt olyan otthonok is vannak, ahol gyakorlatilag általános a kisebb családok összeköltöztetése. Az intézmények elsősorban anyagi okok miatt kényszerülnek erre, mert amennyiben nem töltik fel a férőhelyeket, a normatív támogatás arányos részét vissza kell fizetniük. A visszafizetés elkerülése olyan módon lehetséges, hogy a többgyermekes

családokat előnyben részesítik az egygyermekesekkel szemben, másik megoldás két család közös szobában történő elhelyezése.

Mint ahogy ezt már több ízben említettük, a férőhely, alapterület és normatív támogatás összefüggései miatt az otthonokban a családok nagyon eltérő körülmények között lakhatnak. Az intézmények megpróbálnak „humánus” elhelyezést nyújtani, de ennek a megítélése intézményenként más és más. A lakószobák és férőhelyek arányára álljon itt két példa: az egyik helyen 28 férőhelyet alakítottak ki 7 szobában, a másik otthonban a 30 férőhely 14 szobában található.

A családok képviselőjétől megkérdeztük, hogy hány m² –es szobában helyezték el őket.

A válaszadók által kitöltött kérdőívekben szereplő adatok szerint az egyik otthonban hét darab 12-20 m²–es szobában 11 család él. Másutt is előfordul, hogy 12m²–en 2 család, 5 fő lakik együtt. Ugyanakkor találunk arra is példát, hogy egy öttagú család 50m²–es szobában van elhelyezve. (A lakók nem minden esetben tudták megmondani, hogy az általuk használt szoba mekkora. Ilyen esetekben előfordult, hogy megkérdezték az otthon munkatársától, de volt, hogy csak találgattak. Ezért a válaszaikat nem tekinthetjük teljesen megbízhatónak. Az adatok azonban a nagyságrendeket így is jól szemléltetik.)

3. sz. tábla

A szobák alapterülete m²-ben	Családok Száma	Az előfordulás %-ban
12-nél – félszoba - kisebb	51	43,22%
13-20 között	51	43,22%
21-30 között	12	10,17%
31 felett	4	3,39%
Válaszadók száma:	118	100,00%

Az otthonok túlnyomórészt kisméretű szobákkal rendelkeznek. A lakók közel fele (43%) 12 m² –nél kisebb szobában lakik, és nagy többségük, 86 százalékuk 20 m² alatti szobában él. A 20-40 m² közötti szobák aránya 14 százalék.

Több információt nyújt azonban az a táblázat, amely a lakószoba mérete mellett az együtt lakók számát is megmutatja.

4. sz. tábla

A szoba mérete (m ²)	A szobában lakók száma (fő)								családok száma összesen
	1	2	3	4	5	6	7	8	
5			1	1					2
6		1	2						3
8		1	1	1					3
10		6	4	3		1			14
12		5	7	11	3	1	1		28
14					1	1			2
15		3	2		1				6
16		2	2	6					10
17			1						1
18		1	4	3	1	1			10
20	1	2	5	7	6		1		22
21			1						1
24			1	1	1	1			4
25			1	1					2
28				1					1
30					2			2	4
39					1				1
40				1					1
42			1						1
50					1				1
Családok száma:	1	21	33	36	17	5	2	2	n=117

22 család lakik saját bevallása szerint 12m²-nél kisebb szobában. Ez lehetséges, mert négy vezető mondta, hogy az intézményében 8-9-10 m² -es szobák is vannak.

Legtöbben 12m² -es szobában laknak (28 család), közülük 11 család azt jelezte, hogy a 12-m²-en 4 személy lakik együtt. Ez elég zsúfolt elhelyezés, nem beszélve arról, hogy ugyanekkora helyen állítólag öten, hatan, sőt heten is élnek. A lakók 45 százaléka negyed, illetve ötöd magával lakik egy szobában, vagyis sokan élnek viszonylag zsúfolt körülmények között.

Általában a legtöbb otthon a családtagok számához igazodva emberi léptékű elhelyezést igyekszik biztosítani, amelynek azonban a fent említett körülmények szabnak olykor kemény kereteket. Az adatok összevetéséből jól látható, hogy mennyire különböző feltételek között működnek az otthonok. Attól függően, hogy melyik otthonba sikerül bejutnia egy családnak, nagyon eltérő színvonalú szolgáltatást kaphat. Mindez jelentős alkalmazkodást követel meg

azoktól a családoktól, akik tartós lakhatási problémájuk miatt intézmények közötti „vándorlásra” kényszerülnek.

A családok átmeneti otthonainak többségét önkormányzati tulajdonú, megürült, vagy funkcióját veszített épületekbe telepítették. Ritkábban a civil szervezetek vagy egyházak ingatlanjait használták fel erre a célra. Általában nem a funkcióhoz választották a helyszínt, hanem meglévő üres önkormányzati épületbe vagy olcsón megvásárolható ingatlanba helyezték el az intézményeket. Mindössze három otthonnak van új, erre a funkcióra tervezett épülete.

Arra a kérdésre, hogy az otthon épülete mennyire alkalmas a feladata ellátására, hat intézményvezető válaszolta, hogy az intézményének épülete nagyon jó vagy kiváló. Hat vezető a funkcióra alkalmasnak tekinti az általa vezetett otthont, ketten azt állítják, hogy a jelenlegi körülmények között csak korlátozottan tudják ellátni a feladatukat. Az egyikük véleménye az, hogy az otthon felújítás után alkalmassá válna a funkciójára, a másik vezető szerint azért nem jó az intézménye, mert zsúfolt, és hiányoznak a közösségi terek. Létszámcsökkentéssel és néhány lakószoba közösségi helyiséggé történő átalakításával a helyzet javítható lenne. Az információk birtokában nem minden pozitív intézményvezetői értékeléssel tudunk egyetérteni. A fenti táblázatok adatai azt mutatják, hogy a családok – több otthonban is – zsúfolt körülmények között vannak elhelyezve.

Az intézményvezetőknek többnyire az a véleményük, hogy az ingatlan és az épület elhelyezkedése is alkalmas a feladat ellátására. Ez tapasztalataink szerint csak néhány esetben igaz, a pozitív értékelés háttérében inkább az áll, hogy az évek során megszokták és elfogadták az intézmény helyét. Többen utaltak arra, hogy a családi házas, nyugodt környezet ideális a családok számára, és a szomszédok is többségében elfogadják az otthonok közelségét és a családok jelenlétét. Arról kevesebben beszéltek, hogy ezek a többnyire külső kerületekben lévő intézmények elhelyezkedésük miatt milyen nehézséget jelenthetnek a munkahelyek tekintetében, illetve az egyéb ügyintézés, hivatalos és személyes kapcsolattartás vonatkozásában a családoknak.

Megkérdeztük az intézményvezetők véleményét az épületek állapotáról, felszereléseiről és berendezéseiről. Két vezető állította azt, hogy az épület állaga kifejezetten rossz, hárman tartják kitűnőnek, a többiek jónak vagy megfelelőnek. A felszereltség két otthonban nagyon jó, sőt „túl jó”. Ugyanez a két otthon ítéli úgy, hogy a berendezéseik is kitűnőek. A többiben a felszereltség jó vagy átlagos, míg a berendezéseiket többen tekintik elhasználatnak vagy lelakottnak.

A lakók kérdőívében szintén tettünk fel kérdéseket arra vonatkozóan, hogy megítélésük szerint milyenek az otthonban a lakhatás körülményei. Arra a kérdésre, hogy „Mennyire elégedett az intézmény felszereltségével?” 58 személy, azaz 46 százalék azt a választ adta, hogy nagyon elégedett. A következő kérdésre, hogy a saját szobájának a berendezéséről mi a véleménye, 60 személy, 48 százalék válaszolta, hogy nagyon elégedett vele. Ez azt tükrözi, hogy az intézmény lakói az intézményvezetőkénél is elégedettebbek az otthonok felszereltségével és berendezésével.

Miért kaptuk ezt a magas „elégedettséget” mutató arányt? Az otthonok légköre, a lakók hangulata nem minden esetben igazolta ezt a jó állapotot. Elképzelhető, hogy a lakók számára az intézmény sokkal jobb tárgyi körülményeket tud biztosítani, mint amit a korábbi életükben tapasztalhattak. Valószínűleg sok esetben emiatt voltak elégedettebbek.

Lehet azonban, hogy a kérdőív kitöltésekor nem voltak elég biztosak abban, hogy az intézményvezető valóban nem fogja elolvasni azokat. Tarthattak attól is, hogy kedvezőtlen benyomást keltenek, ha elégedetlennek mutatkoznak. Erre utal az a jelenet, amikor a kérdőívek kitöltésével egy időben készítettünk vezetői interjút, és az egyik szülő az irodába bekopogva azt kérdezte a vezetőtől, beleírhatja-e a kérdőívbe, hogy mi hiányzik számukra.

Ez utóbbi feltevést támasztják alá azok az adatok, amelyek arra vonatkoznak, hogy megítélésük szerint konkrétan milyen berendezések hiányoznak az otthonból. Erre a kérdésre is nagyon sokan, 33 válaszadó személy, azaz 32 % azt válaszolta, hogy semmi nem hiányzik. Később azonban sok mindent felsoroltak hiányként, nemcsak a berendezéseket és felszereléseket, hanem a helyiségek és a tér hiányát is. A megelégedettséget kifejező 26%

mellett közel 60 százalékban jeleztek alapvető ellátás körébe tartozó hiányosságokat. Például a gáztűzhely, a gyermekjátékok, a játszóhely, a bútor, a takarítóeszközök, a konyhafelszerelések, a fürdőszoba-felszerelések és a hűtők hiányát.

5. sz. tábla

Az otthonokban leginkább hiányzó berendezések	Említések száma	Az említések sorrendje	Az előfordulások aránya (%)
semmi sem hiányzik	33	1.	26,4
konyhai felszerelések	19	2.	15,2
mosógép	15	3.	12,0
játszótér, játszószoza, játékok	15	4.	12,0
bútor, felszerelési tárgyak	13	5.	10,4
fürdőszoba, és fürdőszoba felszerelése (tükör)	7	6.	5,6
gyerekellátáshoz szükséges eszközök	4	7.	3,2
szórakoztatóeszközök (tévé)	4	8.	3,2
takarítóeszközök	4	9.	3,2
egyéb tárolóhelyiség	3	10.	2,4
kábeltévé	2	11.	1,6
tér hiányzik	2	12.	1,6
kondiszoza	2	13.	1,6
gáztűzhely	2	14.	1,6
mosógép, hűtő saját használata	2	15.	1,6
szárítóhelyiség	2	16.	1,6
saját zuhanyozó	1	17.	0,8
udvar füvesítése	1	18.	0,8
hőszugárzó	1	19.	0,8
saját szórakoztatóeszközök, tévé	1	20.	0,8

rádió			
szagelszívó	1	21.	0,8
Válaszadók összesen: n=103			

Hasonlóan alakul a „Melyik tárgyaknak, felszereléseknek a legrosszabb az állapota?” kérdésre adott válaszok sora.

6. sz. tábla

A legrosszabb állapotú berendezések az otthonokban	Említések száma	Az előfordulások sorrendben	Az előfordulások aránya (%)
berendezési (bútor) tárgyak	25	1.	20,0
mosógépek	24	2.	19,2
nincs ilyen	21	3.	16,8
fürdőszoba-WC berendezései	19	4.	15,2
gáztűzhely, villanytűzhely	16	5.	12,8
nyílászárók, kapcsolók állapota	8	6.	6,4
gyerekbútorok, játékok	6	7.	4,8
háztartási eszközök	5	8.	4,0
takarítóeszközök	4	9.	3,2
szórakoztatóeszközök (tévé)	3	10.	2,4
fűtésrendszer	2	11.	1,6
mosogató	2	12.	1,6
csaptelepek, lefolyók	2	13.	1,6
tisztasági festés-mázolás, burkolat	2	14.	1,6
ágynemű	1	15.	0,8
emésztő, csatorna	1	16.	0,8
Válaszadók összesen: n = 103			

A válaszadók majd 17 százaléka szerint nincs rossz állapotú felszerelés, ugyanakkor 19 százalék állítja, hogy a mosógépek rosszak, 13 százalék szerint a tűzhelyek, 15 százalék a fürdőszoba felszerelését tartja javításra, cserére szorulóknak, míg 20 százalék elégedetlen a bútorok állapotával, és még további hibák felsorolása következik.

Összegezve, mind az intézményvezetők, mind az ellátottak általánosságban elégedettek az ellátás tárgyi körülményeivel, az otthonok állapotával, berendezettségével és felszereltségével, annak ellenére, hogy számos hiányosság is említésre kerül. Ez annak ellenére van így, hogy az egyes intézmények ellátottságának színvonalában nagyon lényeges eltérések tapasztalhatók. Jelenleg nincs egységes előírás arra, hogy a családok átmeneti otthonának létesítéséhez milyen közösségi terekkel, berendezéssel, felszereléssel kell rendelkezni. Talán a magas túljelentkezés miatt még nem fogalmazódott meg sem a szolgáltatást nyújtók, sem az igénybevevők részéről, hogy értékelní kellene az ellátás minőségét és színvonalát. Az otthonok elégedettek, hogy a jelentkezők egy részét be tudják fogadni, a rászorulóknak pedig, hogy elhelyezést nyernek.

Arra a kérdésre, hogy megítélése szerint az elmúlt öt évben változott-e az ellátás színvonala, az intézményvezetők közül 13 egyértelműen azt állította, hogy javult. Egyikük sem mondta, hogy romlott a színvonal, és mindössze hárman értékelték úgy, hogy alapvetően nem változott az ellátás.

Az ellátás pozitív változását a szolgáltatások bővítésével, az otthonok tárgyi feltételeinek és szakmai munkájának javulásával indokolták.

„Nyitottabbá vált az intézmény, fontosabbá vált a családgondozás.”

„Teljes festés, linóleumcsere, konyhabútorcsere végztünk.”

„Fürdőfelújítás, konyhafelújítás.” „Tetőter-beépítés történt.”

„Bővültek a szolgáltatásaink, bábszakkör, zene és kézműves foglalkozások vannak.”

„Személyiségfejlesztő csoportot indítottunk.”

A példákat lehetne tovább sorolni, ezek valóban jól illusztrálják a minőségi változásokat.

Alapvetően pozitív az a tendencia, hogy az intézmények a gyermekvédelmi ellátás keretében évről évre magasabb normatívát kapnak, ez az ellátások színvonalának emelkedését is elősegíti. Az épületek állapotának megőrzése, a tárgyi felszerelések és berendezések felújítása, pótlása azonban a növekvő normatívából sem fedezhető, ehhez pluszforrásokra, a fenntartó támogatására és pályázati pénzekre lenne szükség.

A működtetés személyi feltételei

Az intézményvezetők az ellátás színvonalának javulását több esetben összefüggésbe hozták az otthonok személyi feltételeinek változásával.

Arra a kérdésre, hogy a munkatársak képzettsége megfelelő-e a feladatuk ellátásához, minden esetben igenlő választ kaptunk. Az intézményvezetők egy kivétellel szakirányú felsőfokú végzettséggel rendelkeznek, legtöbbjük szociális munkás diplomával (is). A családgondozó munkakörökben mindenütt szociális munkás vagy szociálpedagógus végzettségű szakembereket alkalmaznak, néhány esetben jelenleg még a tanulmányaikat végzik a két szak valamelyikén a gondozók.

Az otthonok többségében a jogszabályi rendelkezéseknek megfelelő munkakörökben, és az előírt létszámban dolgoznak az alkalmazottak. A 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet előírja, hogy a családok átmeneti otthonában az intézményvezetőn kívül 12-25 férőhely esetén 3 fő szakgondozót, gondozót és 2 fő családgondozót kell alkalmazni, a 25-40 férőhelyes intézményekben, pedig 4 fő szakgondozót, gondozót és 2 fő családgondozót. Ezen kívül azt is rögzíti a rendelet, hogy otthononként heti 5 órában pszichológiai tanácsadót és jogászt is foglalkoztatni kell. Három otthonban alkalmaznak az előírtnál kevesebb számban családgondozót, itt a gondozók aránya magasabb, akik szociális, illetve pedagógiai asszisztensi képesítéssel rendelkeznek.

Az intézményvezetők elmondták, hogy a képzett szakemberek száma magas, tehát nem nehéz megfelelő végzettségű munkatársat találni. Ezzel szemben négy vezető is felhívta a figyelmet arra, hogy a frissen végzett, fiatal szakemberek felkészültsége, szaktudása között túlságosan nagy különbségek vannak. Ezek a különbségek alapvetően a képzőintézmény oktatási-, képzési színvonalát tükrözik. Megnevezték konkrétan azokat a felsőoktatási intézményeket, ahonnan szívesen alkalmaznak friss diplomásokat, és azokat is, amelyeknek a végzett hallgatóit nem, vagy csak fenntartásokkal veszik fel.

A vezetők közül többen említették, hogy szívesen alkalmaznának nagyobb számban gyermekfelügyelőt, illetve éjszakás gyermekfelügyelőt. Erre azért lenne szükség, mert több intézményben a magasan képzett szakemberek tartanak éjszakai ügyeletet, ezzel csökkentve a „hasznosabb” napközbeni munkaidejüket.

Meglepően sok otthonban nincs pszichológus. Csak 5 otthon alkalmaz saját maga pszichológust, 11 otthonban nincsen ilyen szakember. Ez utóbbiak közül mindössze háromban jelezték, hogy szükség lenne rá. Az egyik otthon pénz, a másik kettő pedig megfelelő szakember hiánya miatt nem rendelkezik pszichológus munkatárssal. Több intézményvezető is elégségesnek tartja, hogy a kerületében a családsegítő szolgálat, illetve a nevelési tanácsadó megfelelő szakemberéhez irányítják a családokat.

Hasonlóan alakult a helyzet a jogász, illetve a jogi segítségnyújtás vonatkozásában. Az intézmények nagyon kis hányadában alkalmaznak jogászt. A nagyobb civil szervezetek a központjaikban foglalkoztatnak ilyen szakembereket, akik ugyan nem jelennek meg személyesen az otthonokban, de tanácsadással, egy-két intézményben jogi képviselettel is segítik a lakókat jogaik érvényesítésében. A többi intézményben a gyermekjóléti szolgálatot nevezték meg, mint lehetőséget a jogi segítség elérésére.

Néhány intézményben a jogszabályban megnevezett személyzet mellett foglalkoztatnak más munkatársakat is: védőnőt, fejlesztőpedagógust, családterapeutát, orvost.

Több otthonban talákoztunk gondnok vagy karbantartó munkakörrel. Valószínűleg az épületek és a berendezések folyamatos gondozása, karbantartása olcsóbban megoldható egy állandó munkatárssal, mint a szakmunkák külső megrendelésével. Az intézmények erre a problémára is többféle, rugalmas megoldást találtak. Van, ahol a gondnok egyúttal adminisztrátor, és az üzemeltetés mellett bizonyos titkárnői feladatokat végez, másutt éjszakai ügyeletet lát el.

Két otthonban szívesen alkalmaznának óvónőt, és egy-egy intézményben említették, hogy szükség lenne védőnőre, illetve fejlesztőpedagógusra.

Két intézményvezető a jogszabályokat merevnek tartja, több szabadságot igényelnének annak eldöntéséhez, hogy milyen munkaköröket létesíthetnek, illetve milyen arányban alkalmaznák a különböző (közép- illetve felsőfokú) képesítéssel rendelkező segítő szakembereket.

A jelentkezés okai, a bekerülés feltételei és az elhelyezés célja

Az egyes intézmények működésének nagyon lényeges eleme, hogy kik és milyen módon kerülhetnek be az otthonba. Az intézmény ideológiája és a fenntartó szándéka határozza meg döntően azt, hogy a klienskör mely csoportjaival foglalkozik az otthon. Ettől függ a jelentkezések fogadása, a kiválasztás szempontja, módja és folyamata.

Az otthonokba a kliensek közvetlenül, vagy más intézmény közvetítésével jelentkezhetnek. Két önkormányzati fenntartású otthonba kizárólag a gyermekjóléti szolgálaton keresztül lehet jelentkezni. Kettőbe – 80-90 százalékban – szintén a gyermekjóléti szolgálat vagy a kerületi családsegítő közvetítése útján kérhetik felvételüket a rászoruló, csak rendkívüli esetben fogadnak „utcáról” jelentkezőt. Egy civil szervezet átmeneti otthonába csak akkor lehet bekerülni, ha ugyanannak a szervezetnek „első lépcsőként” működő otthonában bizonyos időt (átlag 6 hónapot) már eltöltött az igénylő család. Ezekben az otthonokban a „szűrés” nem az intézményen belül történik, mivel azt a közvetítő szervezet már helyettük elvégzi.

A többi otthonban elfogadják a közvetlen és a közvetett (segítón vagy jelzőrendszeren keresztüli) jelentkezést, ami történhet telefonon, személyes megjelenéssel vagy levélben. A felvételt mindenütt személyes beszélgetés előzi meg. Ez alól csak a nagy távolságban lakó, vidéki jelentkezők mentesülnek. A jelentkezőket regisztrálják, de a legtöbb otthonban nincs várólista. Valójában nem tisztázott, hogy az intézmények hogyan kötelesek nyilvántartani a kérelmeket, a telefonon, személyesen történő jelentkezéseket. Néhány intézményben vezetnek előjegyzési listát, de a legtöbb helyen nem. Van olyan intézmény, ahol a szerencsén is múlik, hogy felveszik-e a jelentkezőt az otthonba. Ha férőhely-üresedés időszakában jelentkezik, akkor bekerülhet abba a körbe, akiket személyesen meghallgatnak, akik közül választanak. Ha nem, akkor hiába súlyosan rászorult, nincs sok esélye, hogy bejusson az intézménybe.

Négy otthon kizárólag kerületi illetőségű, az adott kerületben állandó lakcímmel rendelkező, esetleg más okból az önkormányzat által illetékesnek elismert kliensek jelentkezését fogadja el. Közülük három önkormányzat által fenntartott otthon, a negyedik egy – önkormányzatokkal ellátási szerződéses viszonyban álló – civil intézmény. Hat intézmény jelöli meg a felvételi szempontok között a kerületi illetékességet olyan formában, hogy az ott lakók mindenekelőtt elsőbbséget élveznek, és más illetékességű jelentkezőt csak másodsorban, a fennmaradó helyekre fogadnak be. Hét otthonban a bekerülés nincs összefüggésben a lakóhelyi illetékességgel, úgynevezett országos befogadó körzetűek. Budapestről vagy vidékről egyaránt lehet jelentkezni, és ezekbe az otthonokba általában a lakcím nélküli hajléktalanok is felvételt nyerhetnek.

Az otthonok nyilvántartják a jelentkezések okait. A tizenhét otthon közül a már említett bántalmazott anyák otthona kizárólag az ilyen ok miatt jelentkezőkkel foglalkozik. A főváros egyetlen krízisotthona elsődlegesen szintén bántalmazott családokat fogad be. Ezért csak a többi tizenöt átmeneti otthonban regisztrált okokat célszerű megvizsgálnunk. Az alábbi felsorolásban a sorrend a gyakoriságot jelzi, a zárójelben szereplő szám pedig azt, hogy az adott ok hány otthonban jellemző.

Otthontalanság (15)

Bántalmazás (10)

Szülőktől való leszakadás, önállósodás (7)

Krízis (6)

Volt állami gondozott (5)

Családegyesítés (4)

Válás, kapcsolat romlása miatti szétköltözés (2)

Albérletet nem tudják fenntartani (2)

Lakásmaffia áldozatai lettek (1)

Munkahelykeresés miatt a fővárosba költözés (1)

Szegénység (1)

A listát az otthontalan családok vezetik, és minden intézményben az otthontalanságot említik a jelentkezők leggyakoribb okaként. Az általános megközelítés szerint azokat a családokat tekintik otthontalannak, akiknek nincs lakásuk, nincsenek olyan rokonaik, barátaik, akik tartósan be tudnák fogadni őket, saját erejükből nem képesek megoldani a lakhatásukat, és ez az állapot már huzamosabb ideje fennáll. Az egyes kategóriák azonban átfedik egymást. Az otthontalanok csoportjába tartoznak tulajdonképpen a „volt állami gondozottak” is, de az intézményvezetők közül öten külön kategóriába sorolták őket. Talán azért, mert ezek a jelentkezők általában teljesen magukra vannak utalva, nincsenek támogató kapcsolataik, és az állami gondoskodás megszűnése után szinte törvényszerűen kerültek ebbe a helyzetbe.

A szülőktől való leválás, önállósodás nem a serdülőkori önállósodási törekvésekre utal, hanem azokat a fiatalokat foglalja magában, akik családot alapítottak, gyermeket szültek, de még nem tudtak elköltözni a szüleiktől. Szinte minden esetben arról van szó, hogy nagyon kicsi lakásban nagyon sok ember élt együtt, ami egy idő után a kapcsolatok elmergesedéséhez vezetett, tarthatatlanná vált, de a helyzet kezelésére nem találtak megoldást.

„A lakásmaffia áldozatai lettek” névvel jelölt csoportot az otthontalanok kategóriájába is sorolhatnánk. Ezek a családok már korábban kerültek ellehetetlenült helyzetbe, szinte mindegyik esetben a lakásuk eladásától remélték, hogy sikerül kilábalniuk a nehézségekből, ehelyett azonban még kilátástalanabb körülmények közé kerültek.

A munkahelykeresés céljából fővárosba költözők esetében viszont gyakran van rokoni háttér, előfordul, hogy lakással is rendelkeznek, de messze vidéken, ahol a megélhetésük nem biztosított.

Az albérlet megszűnése miatt felvételre jelentkezők heterogénebb csoportot képeznek. Számos család még soha nem rendelkezett saját tulajdonú vagy önkormányzati lakással. Hosszabb ideje éltek már önállóan albérletekben, mivel megfelelő keresettel rendelkeztek, képesek voltak előteremteni az albérleti díjat és a létfenntartás költségeit. Valamilyen kedvezőtlen esemény következtében, általában a munkahely elvesztése miatt később kénytelenek voltak feladni a kialakult életvitelüket, így kerültek a családok átmeneti

otthonába. Ezekre a családokra jellemző, hogy ha az átmeneti elhelyezés alatt találnak munkalehetőséget, akkor visszanyerhetik korábbi státusukat, egyensúlyi helyzetüket. Ha viszont hosszabb ideig munkanélküliek maradnak, akkor könnyen átkerülhetnek a tartósan otthontalanok közé.

Az albérletet elvesztők másik, népesebb csoportja az előbbtől eltérően létbizonytalanságban, a hajléktalanság határán próbált megkapaszkodni. Az a jövedelem, amit meg tudtak szerezni, hosszabb távon nem fedezte az albérlet és a megélhetés költségeit. Sokan laktak közülük már átmeneti otthonokban vagy hajléktalanszállón. Próbálkozásaik az önálló élet megteremtésére nem jártak sikerrel, ezek a családok nem átmeneti nehézséggel küzdenek, ők tartósan otthontalanok.

A krízist, mint bekerülési okot, hat intézményben is említették. A fogalmat azonban az egyes intézményvezetők eltérően értelmezték. Többen használták a szociális krízis kifejezést, ezt a fogalmat azokra a családokra alkalmazták, akik tartósan nehéz anyagi helyzetben voltak. Ez átfedi az otthontalanság és szegénység kategóriáját is. Más intézményekben családi krízisként értelmezték a krízis fogalmát, ami így egybeeshet a többi otthonokban a bántalmazottak vagy családi konfliktus miatt hirtelen szétköltözők kategóriáival.

Az egyik intézményvezető önálló okként említi a szegénységet. Valószínű azonban, hogy a szegénység a többi intézménybe kerüléshez vezető okkal egyidejűleg szinte minden esetben fennáll. Egyébként válás, vagy a szülőktől való elköltözés esetén a családok nem az átmeneti otthonba történő elhelyezést választanák. Egyedül a bántalmazott családtagok „bemenekülése” a családok átmeneti otthonába tekinthető olyan szituációnak, amely nem feltétlenül függ össze a család szociális helyzetével.

A kérdőívünkben a lakóknak is feltettük a kérdést, hogy mi volt az oka az átmeneti otthonba kerülésüknek. A válaszokból megismerhetjük azokat a körülményeket, amelyek a családok jelenlegi helyzetének kialakulásához vezettek. A kérdezettek több választ is adhattak, időnként okok láncolatát, történeteket írtak.

A leggyakrabban előforduló okok számszerűségi sorrendben a következőképpen alakultak a családoknál:

Nem fértek el, illetve összevesztek a családdal, és el kellett jönniük (44)

Megszűnt az albérletük (42)

Bántalmazás miatt elmenekültek (38)

Elváltak, illetve szétköltöztek (15)

Másik otthonban lejárt a szerződésük (12)

A családok a hajléktalan vagy otthontalan kifejezést egyetlen esetben sem használták a helyzetük jellemzésére, akkor sem, ha az általuk felsorolt események, okok gyakran már évekkorábban történtek, és az adott családoknak azóta sincs biztonságos lakhatásuk.

A fenti, gyakrabban előforduló okok mellett sokféle egyéb körülmény is szerepel a válaszok között: pl. elvesztették a lakásukat közüzemi tartozás miatt, önkényes lakásfoglalók voltak, és el kellett hagyniuk a lakást, nevelőszülők nem vállalták tovább stb.

Figyelmet érdemel, hogy az otthonba kerülők életében milyen nagy arányú a családi konfliktusok előfordulása. A házastársi vagy élettársi konfliktusok mellett a szülőkkel, rokonokkal való összeveszés is igen gyakori. Ez feltehetőleg összefügg a zsúfolt és rossz lakhatási körülményekkel. A lakhatás megoldatlanságának a terhe olyan mértékű, amely a családi, rokoni kapcsolati háló meggyengüléséhez, szétszakadásához vezethet.

7. sz. tábla

Az otthonba kerülés oka	Gyakoriság sorrendje	Gyakoriság	A gyakoriság aránya (%)
házastárs/élettárs brutális magatartása	1.	36	28,8
összevesztek, el kellett jönniük	2.	26	20,8
nem tudták fizetni az albérletet	3.	23	18,4
felmondták az albérletet egyéb ok miatt	4.	19	15,2
nem fértek el	5.	18	14,4
válás miatt szétköltöztek	6.	15	12,0
másik otthonban lejárt a szerződés	7.	12	9,6
eladták a lakásukat	8.	12	9,6
elvesztették a lakást közüzemi tartozás miatt	9.	10	8,0
gyermeke miatt költözött az otthonba	10.	3	2,4
elköltöztek más településre, de nem találtak lakást	11.	2	1,6
kizárták a lakásból	12.	1	,8
elvesztették jogcím nélküli lakáshasználat miatt	13.	1	0,8
terhessége miatt kellett otthagyni	14.	1	0,8
kidobták valamilyen ok miatt	15.	1	0,8
lakhatatlanná vált a lakás, lebontották	16.	1	,8
önkéntes lakásfoglaló volt	17.	1	0,8
szülők válása miatt	18.	1	0,8
előtakarékoságot nem tudta fizetni	19.	1	0,8
bérelti szerződés megghiúsult	20.	1	0,8
családon belüli pedofília	21.	1	0,8
albérlet megszűnt	22.	1	0,8
gyermeke brutalitása miatt	23.	1	0,8
nevelőszülők nem vállalták	24.	1	0,8
házastárs elvitte a lakás árát	25.	1	0,8
élettárs börtönbe került	26.	1	0,8
szolgálati lakásból el kellett költözni	27.	1	0,8
N=125			

A 125 családból összesen 68-an válaszolták azt, hogy az otthonba kerülés okai között családi konfliktus is szerepel. 42 család szerint elsősorban pénzügyi nehézségek vezettek a helyzet kialakulásához. 5 család válaszolta, hogy a lakhatási jogosultság elvesztése miatt kényszerült átmeneti otthonba. 10 lakó egyéb okokat nevezett meg.

Megkérdeztük az intézményvezetőket, hogy az elmúlt öt évben milyen változást tapasztaltak a jelentkezők helyzetét illetően. Négy intézményvezető azt a választ adta, hogy nem tapasztalt semmiféle jellemző tendenciát. Két intézmény még nem rendelkezik olyan múlttal, amely alapján összehasonlítást tehetne, a többi intézmény vezetője szerint a családok helyzete romlott.

„Növekedett a fiatal anyák száma.”

„Dominánssá vált az otthontalanság.”

„Emelkedett a családi konfliktusok száma.”

„Több anyagilag tönkrement család kerül be.”

„Nőtt az olyan családok száma, amelyben az apa színes bőrű.”

„A munkanélküliség egyre több lakhatási problémát okoz.”

„Egyre több család van az utcán.”

„Emelkedett a megélhetés keresése miatt Budapestre költöző családok száma.”

„Egyre több az olyan fiatal pár, akiknek még soha nem volt otthona.”

„Nehezednek a lakhatási körülmények, az albérlet drága és bizonytalan.”

Az idézett mondatok nem tekinthetők általános érvényűnek, mert egy-egy otthon tapasztalatait tükrözik, ugyanakkor világosan láthatóvá teszik, hogy az otthonokba kerülő családok életkörülményei egyre nehezebbek, és esélyeik nem javulnak.

A családok szempontjából sorsdöntő kérdés, hogy az egyes intézmények hogyan határozzák meg a bekerülés feltételeit. Az intézmények sokféle, gyakran eltérő feltételeket vesznek figyelembe a jelentkezők kiválasztásakor. Összesen tizenhat szempontot soroltak fel, ami nem tekinthető abszolút teljes körűnek, de így is egyértelműen reprezentálja, hogy a családok nincsenek könnyű helyzetben, ha felvételt szeretnének nyerni egy átmeneti otthonba.

Abban is különböznek az egyes intézmények, hogy egyidejűleg hányféle kiválasztási szempontot érvényesítenek, és közülük mire helyezik a hangsúlyt. Ebben nyilván nagy szerepet játszik a fenntartó elvárása is, valamint az intézmény saját maga által megfogalmazott célja és értékrendszere. Emellett a kliens kiválasztását befolyásolja a jogszabályi és társadalmi környezet is.

A következő, 8. sz. táblázatban az intézmények kódszámmal szerepelnek, és x-szel jelöltük az általuk megnevezett felvételi szempontokat.

8. sz. tábla

Kód szám	kerületi illetékes-ség	biztos jövedelem	házi-rendel-fogadása	jelentkezés sorrend-j	önellátási képesség	állandó lak-cím	gyermek érdekei	felelős szülői magatartás	anya élet-kora	moti-vált-ság	előta-karé-kos-ság	gyermek meg-tar-tás a	rászorult-ság	ÁNT-SZ, orvosi igazo-lás	gyermek élet-kora	Felté-t elek szá-m a:
01.					X				X	X	X		X	X	X	7
02.				X											X	2
03.		X									X	X			X	4
04.							X		X	X	X				X	5
05.	X		X						X	X	X					5
06.																-
07.	X							X		X						3
08.							X	X		X						3
09.							X		X	X	X				X	5
10.		X		X		X				X					X	5
11.	X						X				X					3
12.				X						X	X				X	4
13.			X							X	X					3
14.	X									X	X		X			4
15.	X										X		X			3
16.	X									X			X			3
17.														X		1
összesen :	6	2	2	3	3	1	4	2	3	11	11	2	4	2	7	62

Két olyan intézmény van, ahol csupán kétféle elvárást támasztanak a jelentkezőkkel szemben. A többi átmeneti otthonban minimum három, de láthatóan akad olyan intézmény is, ahol hét különböző feltételnek kell megfelelnie a jelentkezőnek ahhoz, hogy biztosan felvételt nyerjen. Az intézményvezetők elmondták, hogy természetesen nem egyforma fontosságúak az egyes szempontok, de adott helyzetben segíthetnek a döntések meghozatalában.

A kliensekkel szemben támasztott két legfontosabb elvárás a motiváltság és az előtakarékoság vállalása. A kiválasztásnál ezt a két szempontot veszik leggyakrabban figyelembe az otthonok. A tizenhét otthon közül tizenegyben szerepel a motiváció szükségessége, és öt intézményvezető kiemelte, hogy ez a döntő a családok felvételénél. A motiváltság fontossága kézenfekvőnek és egyértelműnek tűnik, mivel ez a segítő munka alapvető feltétele. Nem elég, ha a kliens elfogadja a segítséget, ezen túl a problémája megoldásáért és a céljai eléréséért neki is erőfeszítéseket kell tennie. A szakembereknek pedig az a legfontosabb feladatuk, hogy aktív együttműködésre ösztönözzék a klienseket.

A motiváció a szociális munka szótára szerint: „Azon fizikai késztetések, vágyak, attitűdök és értékek csoportja, amelyek meghatározott cél elérése érdekében merülnek fel, és irányítják a magatartást.” A motiváció léte vagy hiánya azonban további szakmai kérdéseket vet fel. Kinek mi a célja? Milyen céljai vannak a jelentkezőnek? Milyen célokat akar megvalósítani az otthon? Lehetséges-e a gyakorlatban ezeket a célokat összeegyeztetni? A kérdésekre a tanulmány további részében még több alkalommal visszatérünk.

Az otthonokban folyó családgondozás lényege az elérhető célok megkeresése és a motiváció kialakítása. Ha igaz ez az állítás, akkor érdemes elgondolkodni azon, hogy miért a felvételi szempontok között szerepel ez a kérdés, és miért tekinti a legtöbb intézményvezető a befogadás legfontosabb kritériumának.

Az otthonokba felvételüket kérő szülők – jelentkezéskor – egy dologban vitathatatlanul motiváltak: fedelelet akarnak szerezni maguk és a gyermeke(ik) feje fölé, lehetőleg azonnal. Az intézményvezetők azonban másként értelmezik a motiváltság fogalmát, a céltudatosságra és az „én-erőre” vonatkoztatják. Ez alapján a felvételnél kiszűrjük a leghátrányosabb helyzetű,

jövőképpel nem rendelkező, az együttműködéstől leginkább elzárkózó szülőket. Ez ebben a stádiumban azt eredményezheti, hogy épp a legelesettebb, legrászorultabb családok maradnak ki az ellátásból. Ugyanakkor racionális okai vannak a szigorú szűrésnek, mert nagyon nagy a túljelentkezés, és a társadalmi beilleszkedésre több eséllyel rendelkező családok együtt maradására is gyakran az utolsó lehetőség, ha bekerülnek a családok átmeneti otthonába. Sajnálatos módon nincs kialakult gyakorlata annak, hogy hogyan lehet mérni és értékelni az intézmények munkáját. Ezért az otthonok a „hatékonyság” bizonyítása érdekében inkább olyan családokat választanak, akiknek valamivel több esélyük van a gondozási idő letelte után a kiköltözésre és az önálló életkörülmények megteremtésére.

A legtöbb otthonban a felvétel mérlegelésénél fontos tényező az előtakarékoság vállalása. Ezt ugyanannyi intézményben veszik figyelembe a felvételnél, mint a motiváltságot. Az otthonok többségében a jogszabályok által megengedett térítési díjnál jóval alacsonyabb összeget fizetnek a családok. Nem egy otthonban egyáltalán nincs térítési kötelezettség, azért, hogy a családok a jövedelmükből minél több pénzt tudjanak az elhelyezés időtartama alatt félretenni. A takarékoskodás célja az önálló életvitel lehetőségének megteremtése. Ez a cél azonban annyira elérhetetlen a legtöbb család számára, hogy valóságos ösztönzést nem jelent. Az intézményvezetők elismerték, hogy minden ígéret és vállalás ellenére az előtakarékoság a legtöbb helyen nagyon nehezen valósul meg.

Nyolc otthonban a felvehető gyermekekről életkoruk alapján döntenek. Leggyakoribb az a szabály, mely szerint 14 évnél idősebb fiúgyermek nem nyer elhelyezést az intézményben. Az intézmények leginkább a korábbi rossz tapasztalatokra hivatkoznak, amikor a nagyobb fiúk és az otthon női lakói között kialakult viszonyok botrányokhoz vezettek. Van olyan otthon is, ahol a csecsemőkorú, egy év alatti gyermekek elhelyezését nem vállalják, szintén régebben történt baleset miatt.

Előfordul, hogy az otthon nem vesz fel fiatalos anyákat, még a törvényes képviselő kérésére sem, és az egyik intézmény nem tud fogadni terhes nőket. Három intézményben csak meghatározott életkori határok közé eső anyákat vesznek fel.

Hat intézményben emelték ki, hogy a család felvételénél fontos szempont a gyermekek érdekeinek a figyelembe vétele. Két intézményvezető említette, a felvételi beszélgetés során

megpróbálják feltárni, hogy a jelentkezők mennyire tanúsítanak felelősségteljes szülői magatartást. Öt intézményben tartják fontosnak, hogy a jelentkezők közül a rászorultabbak kapjanak elsőbbséget. Ugyanakkor közülük az egyik vezető kiemelte, hogy a rászorultak előnyt élveznek ugyan, de csak akkor, ha elég erős motivációval rendelkeznek.

Három intézményben tartják lényegesnek a jelentkezés sorrendjét, de csak egyikben van döntő szerepe, a másik kettőben csupán a felvételi szempontok egyike. Két otthon vezetője említette, hogy adott esetben abszolút elsőbbséget élvez az a család, aki az elhelyezés hiányában meg kellene hogy váljon a gyermekétől. Ugyancsak két intézményben csak azok a családok nyerhetnek elhelyezést, akik orvosi igazolással rendelkeznek arról, hogy nem betegek. Két otthonban fontos felvételi szempont, hogy a szülők biztos jövedelemmel rendelkezzenek, mert a térítési díj befizetésére csak ez jelenhet garanciát. Meglepő módon csak két otthonban említették, hogy a bekerülés feltételei között szerepel a házirend elfogadása. Valószínűleg a jelentkezők nincsenek abban a helyzetben, hogy ilyen ok miatt kockáztassák a felvételüket, és soha nem illetik kritikával a házirendeket. Egy-egy otthon felvételi kritériumai között szerepel: a szülő önellátási képessége, ami részben anyagi kondíciókra, másrészt életvezetési készségekre vonatkozik. Rendelkeznie kell továbbá állandó lakcímmel, és olyan személyiség jellemzőkkel, amelyek lehetővé teszik a beilleszkedését a már bentlakó családok közé.

Az intézmények túlnyomó többsége alkalmaz kizáró szabályokat is a jelentkezők felvételénél. Az otthonok fele, nyolc intézmény tartja a szenvedélybetegségeket (alkohol, drog, játék) bekerülést kizáró okoknak. Közülük egy otthonban a függőségek enyhébb fokát még elfogadhatónak vélik, egy másik otthonban pedig az alkoholt kissé toleránsabban kezelik, mint a többi drogot. Négy otthon egyáltalán nem fogad pszichiátriai betegeket. Két otthonban nem nyerhetnek felvételt olyan családok, akik tartós otthontalanság vagy hajléktalanság után jelentkeznek. (Ezekben nem fogadnak más otthonokból érkezőket sem.) Két intézménybe nem nyerhetnek felvételt munkaképtelen szülők, ugyancsak kettőbe nem vesznek fel fertőző betegeket. Szintén kettőben nem fogadják a közösségi életre alkalmatlannak látszó családokat, és azokat, akik a jelentkezéskor durva, erőszakos magatartást tanúsítanak.

A következő, az elhelyezést eleve kizáró körülményeket csak egy-egy intézmény említette:

a család valamelyik tagja mozgássérült; nem rendelkeznek biztos jövedelemmel; a szülő külföldi állampolgár; a jelentkező a házirendet elutasítja.

Az egyik intézményvezető indoklása szerint azért kénytelenek kizárni a mozgássérült személyeket, mert a régi építésű ingatlant nem tudják akadálymentessé tenni. Látogatásaink során más intézményekben is hasonló helyzetet tapasztaltunk, de az akadálymentes környezet hiányát a többi intézményvezető még nem említette megoldásra váró problémaként.

A bekerülést eleve kizáró okok és a felvétel mérlegelésénél figyelembe vett szempontok olykor nem különülnek el élesen egymástól. Például mindkét csoportban szerepel a házirend elfogadása. Az életkori határok érvényesítése értelemszerűen az eltérő korúak kizárását jelenti.

A sokféle felvételi szemponttal és kizáró okkal összefüggésben lényeges kérdés, hogy a felvételre jelentkező családok – az egyes intézményekben – mennyiben találkoznak eltérő elvárásokkal és értékrendekkel. A továbbiakban néhány megállapítást idézünk az intézményvezetőktől, amelyekben jól érzékelhető a kiválasztási elvek különbözősége:

„Magas a bekerülési küszöb, mert a reintegráció a cél.”

„Az az elvünk, hogy emberek ne maradjanak az utcán”.

„Akik döntenek a felvételtől, általában jól ismerik a családok életútját, azok kerülhetnek be, akiknek saját erejükből nem lenne esélyük a normális életre.”

„A legfontosabb a jelentkező motiváltsága a helyzetének a megváltoztatására, ezért a munkavállalás ma is fontos jelzés ennek a szándéknak a valódiságára.”

„Előfordul, hogy üresen hagyunk férőhelyet, ha a jelentkező nem felel meg a bekerülés feltételeinek.”

„Több jelentkező esetén a helyzet súlyossága a döntő, hogy valóban nincs más megoldás a család számára.”

„A társadalmi beilleszkedésre esélyesebb családok részesülnek előnyben, akik még integrálhatók a társadalomba.”

„Sajnos újra feltűnt az érdemesség és az érdemtelenység szemlélete az intézményvezetők és munkatársaik körében. Ez a kilencvenes évek elején volt jellemzőbb, az intézmények szívesebben vállalják a könnyebb eseteket.”

„A legfontosabb szempont a gyermek helyzete, mennyire van veszélyeztetve, milyen más megoldást lehet számukra biztosítani.”

„Azonos időben történt jelentkezés esetén a csecsemőkorú gyermekkel jelentkező anya előnyben részesül.”

Az otthonok eltérő értékorientációja, működési módja alapján létrejöhetne a különböző típusú intézmények egymásra épülő, egymás tevékenységét kiegészítő szolgáltató rendszere. Egy világos szerkezetű, áttekinthető rendszerben a kliens és a szolgáltató könnyebben „egymásra találhatna”. Jelenleg azonban még más a helyzet. Az otthont kereső családok a különböző intézményekben a felvételi beszélgetések során megpróbálják kitalálni, hogy az adott intézmény mit vár tőlük, és e szerint viselkednek. Az intézményvezetők általában ráismernek a „rutinosabb” jelentkezőkre. A „rutin” elsősorban abból adódik, hogy a szükséglet, vagyis a jelentkezők száma messze meghaladja a rendelkezésre álló férőhelyek számát, tehát a családok egyidejűleg több intézménybe is kénytelenek jelentkezni.

Megkérdeztük az intézményvezetőket, hogy milyen tapasztalataik vannak a jelentkezők, illetve a bekerülők arányáról. Az otthonok általában regisztrálják a jelentkezéseket, de ennek módjában jelentős eltérések vannak. Konkrét számadatokat nem kaptunk, minden otthonban adtak azonban egy arányszámot, amely a saját nyilvántartásaik, illetve tapasztalataik alapján született. Ezek szerint (a fél év óta működő otthont kivéve) egyértelműen magas a túljelentkezés. A legalacsonyabb kétszeres, a legnagyobb arány harmincszoros.

Ez a túlzottan nagy eltérés abból adódik, hogy az egyik intézmény a felvételi beszélgetésen megjelenteket vette csak számításba, míg a másik az összes jelentkezőt. Az önkormányzati otthonokba legtöbbször a kerület gyermekjóléti, illetve családsegítő intézményein keresztül lehet jelentkezni, és majdnem mindenütt kizárólag kerületi lakosoknak. Ezekben az otthonokban két-, két és félszeres a jelentkezők és a felvettek aránya. A többi otthonban lényegesen rosszabbak ezek az adatok, négy-tízszer többen jelentkeznek, mint ahány családot

el tudnak helyezni. A leggyakrabban előforduló arány, amelyet négy intézményben regisztráltak, a tízszeres túljelentkezés volt. Ezek az adatok is azt bizonyítják, hogy a szükségletek még jóval magasabbak, mint a rendelkezésre álló elhelyezési lehetőségek.

A férőhelyek számát vizsgálva megállapítható, hogy az elmúlt években nem csak új intézmények létrehozásával növekedett az ellátórendszer befogadóképessége. Az intézményvezetők beszámolóiból megtudtuk, hogy 1998-2003 között hét otthon bővítette a férőhelyeit, összesen 94 fővel. Két otthonban történt csökkentés, 39 férőhelyet szüntettek meg, de az összegzés így is 55 fős férőhely-növekedést mutat.

Arra a kérdésre, hogy a nagyszámú jelentkező miatt megváltoztatták-e az otthonba kerülés feltételeit, a vezetők döntő többsége nemmel válaszolt. Egyetlen otthonban került sor a feltételek megszigorítására. Ebben az intézményben a felvételt biztos jövedelem meglétéhez kötötték, aminek az intézményvezető szerint az lett a következménye, hogy nyugodtabbá vált az otthon légköre, és a szülők felelősebb magatartást tanúsítanak. Két intézményben inkább enyhítettek a bekerülés feltételein, lehetővé téve a rászorultabb, a társadalmi beilleszkedésre kevesebb eséllyel rendelkező családok felvételét is.

A családok átmeneti otthonaiban lakók társadalmi státusza

A következőkben arról kívánunk képet adni, hogy a vizsgálat idején milyen volt az otthonokban élő családok összetétele. Az adatokat a családtagok által kitöltött kérdőívekből gyűjtöttük ki. A kérdőíveket, mint ahogy már azt a bevezetőben is jeleztük, 125 személy töltötte ki, akik egy-egy családot képviselnek. A kitöltők közül 40 válaszadó a társával, úgynevezett kétszülős elhelyezést nyújtó otthonban élt, míg 85 fő egyedülálló szülőként lakott gyermekeivel.

A kérdőív kitöltésére 113 nő és 12 férfi vállalkozott. Életkoruk 14-54 év között volt.

9. sz. tábla

Az otthonban élő szülők életkora	előfordulás	Az előfordulás aránya
20 év alatti	3	2,4
21-30 év között	48	38,7
31-40 év között	51	41,1
41-50 között	19	15,3
51 év és felette	3	2,4
Összesen:	124	100,0
n = 125		

A szülők átlagéletkora 32,6 év, 41,1 százalékuk 31 és 40 év közötti. Viszonylag magas a negyven év felettiek aránya, megközelíti a 20 százalékot. A lakók családi állapotának a megoszlása közel azonos, vagyis egyharmad részük házas, egyharmaduk nőtlen vagy hajadon, és ugyancsak egyharmad elvált. Az intézményekben összesen 28 vérszerinti család él együtt, anya-apa és gyermekeik (25 %). 10 vérszerinti anya él élettársával és gyermekeivel (9 %), és csak két családban van olyan helyzet, hogy a vér szerinti apa és élettársa nevelik együtt a gyermekeket.

A gyermekekre vonatkozó kérdésekre 124-en adtak választ. Az otthonokban élő gyermekek száma 254 fő. A szülőknek azonban több gyermekük van, összesen 308 fő, azaz 54 gyermek

nem él együtt a családdal. A szülők életkora miatt feltételezhető, hogy ezek többsége már nagykorú. A kérdés idején egyetlen gyermek nélküli, terhes nő lakott az otthonokban, a többi családban a gyermekszám megoszlását az alábbi, 10. sz. táblázat mutatja.

10. sz. tábla

Gyermekek száma	Előfordulás	Az előfordulás aránya (%)
0	1	0,8
1	47	37,9
2	38	30,6
3	26	21,0
4	8	6,5
5	3	2,4
6	1	0,8
Válaszadók száma:	124	100,0
Nem válaszolt:	1	
N=125		

Látható, hogy a családok közel kétharmad része egy vagy két gyermekkel él az otthonokban. A háromgyermekesek aránya is még több mint 20 %, de ennél nagyobb család már kevés van. A legnépesebb család a kérdés idejében hat gyermekkel rendelkezett.

Az otthonban a szülővel együtt élő gyermekek életkorát a 11. sz. táblázatból olvashatjuk le.

11. sz. tábla

A családdal együtt élő gyermekek kora	Népesség szerinti sorrend	Előfordulás	Az előfordulás %-ban
0 (0 és egy életéve között)	13-14.	9	3,54%
1. életévében	1.	28	11,02%
2. életévében	8.	15	5,91%
3. életévében	3-4.	22	8,66%
4. életévében	5.	18	7,09%
5. életévében	9.	14	5,51%
6. életévében	7.	16	6,30%
7. életévében	3-4.	22	8,66%

8. életévében	10-11.	11	4,33%
9. életévében	2.	23	9,06%
10. életévében	10-11.	11	4,33%
11. életévében	6.	17	6,69%
12. életévében	16-17.	6	2,36%
13. életévében	18.	5	1,97%
14. életévében	12.	10	3,94%
15. életévében	13-14.	9	3,54%
16. életévében	16-17.	6	2,36%
17. életévében	15.	7	2,76%
18. életévében	19.	3	1,18%
21. életévében	20-21.	1	0,39%
22. életévében	20-21.	1	0,39%
Összesen:		254	100,00%

A gyermekek életkora 0 és 21 év közötti, legtöbben az 1 éves korcsoportban vannak. A második legnépesebb csoport a kilencéveseké. A gyermekek több mint 74 százaléka legfeljebb 10 éves, és majdnem 90 százalékuk általános iskolás korosztályú. Csupán érdekesség, hogy gyermekként tartottak nyilván két 18 év feletti családtagot is. 27 gyermek született átmeneti otthonban, és 26-an még nem is éltek másutt, mint ilyen intézményben.

A család lehetőségeit, életfeltételeit alapvetően meghatározó körülmény a szülő(k) munkaerő-piaci helyzete, hogy van-e munkájuk, rendelkeznek-e rendszeres jövedelemmel. Munkavállalási lehetőségeiket behatóan vizsgáló tényezők: iskolai végzettségük és szakképzettségük.

A teljes családok körében külön rákérdeztünk a férfiak és a nők helyzetére. Az együtt élő házas- illetve élettársi kapcsolatban a férfiak iskolai végzettsége a következő képet mutatja. Erre a kérdésre a 40 családból 38-an válaszoltak, és közülük 27-en (70 %) általános iskolai, 11-en (30%) középfokú végzettséggel rendelkeztek. A 40 férfi családfő közül 17-nek (43%) van szakképzettsége, 23 főnek (57%) nincs semmiféle szakmai végzettsége. A férfiak közül 36 (90%) dolgozott a kérdezés időpontjában, 4 főnek nem volt munkája (10%), 11 fő (34%)

alkalmi munkát végzett. 25-en (66%) rendelkeztek állandó munkával. A munkát végzők közül 20 fő rendelkezett bejelentett álláshellyel, 16 fő nem volt bejelenve.

Ugyanezekben a családokban a nők között 31 fő általános iskolai, kilencen középfokú végzettséggel rendelkeznek. 19 nőnek van valamilyen szakképesítése, 21 főnek nincs. A nők közül mindössze 11-en dolgoztak, heten bejelentve, 4 fő bejelentés nélkül. 25 nő részesült gyermeke után valamiféle ellátásban: gyedet 3 fő, gyest 16 fő, gyetet 6 fő kap. 4 nő nem részesült semmiféle ellátásban, és munkahelyük sem volt. Ezekben a kétszülős családokban mind a férfiak mind a nők 75 százaléka rendelkezett állandó lakcímmel. 25 százalékuknak nem volt bejelentett lakcíme. A családok férfi tagjainak 20 százaléka, a nőknek 28 százaléka volt állami gondozott.

A vizsgálatban részt vevő 125 családból 85 egyszülős család volt, ami azt jelenti, hogy az egyik szülő élt együtt a gyermekével vagy gyermekeivel az otthonban. A 85 egyedülálló szülő közül 3 volt apa, a többi anya. Az egyedülálló szülők iskolai végzettsége a következőképpen alakult: 53 fő rendelkezik általános iskolai, 26 fő középfokú, 4 fő pedig felsőfokú végzettséggel. 37 szülő dolgozott, 48 nem rendelkezett munkahellyel. A munkák közül 30 állandó és 7 alkalmi jellegű volt. A 37 álláshelyből 21 volt bejelentve, 16 szülőt bejelentés nélkül alkalmaztak. Az egyedülálló 85 szülő közül 25 volt korábban állami gondozott, ez mintegy 29 százalékot tesz ki. Arra a kérdésre, hogy rendelkeznek-e állandó bejelentett lakcímmel, 84-en válaszoltak, 66 fő igennel, 18 fő pedig nemmel.

A továbbiakban nem különítjük el az egy-, illetve kétszülős családokat, hanem együtt kezeljük az adataikat. Az összes, 125 kérdőívet kitöltő családtag közül 64-en rendelkeztek munkahellyel. A munkabérből származó jövedelmek a következőképpen alakultak

12. sz. tábla

Munkabér-kategória	Előfordulás	Az előfordulás aránya (%)
25 000 Ft alatt	6	9,4
25 000 - 50 000 Ft között	26	40,6
50 001 - 75 000 Ft között	24	37,5
75 001 Ft fölött	8	12,5

Munkabérral rendelkezők száma:	64	100,0
Munkabérral nem rendelkezők száma:	61	
A minta nagysága: n=125		

A munkabérek közel nyolcvan százaléka 25 és 75 ezer forint közé esik, mintegy tíz százalékuk nem éri el a 25 ezer forintot, és ennél valamivel többen keresnek 75 ezer forintnál többet.

Mindössze két szülő munkabére haladja meg a 100 ezer forintot, a legmagasabb munkabér 135 ezer forint.

Lényegesen több információt tartalmaz a családok rendszeres havi összes jövedelmét bemutató, 13. sz. táblázat.

13. sz. tábla

Jövedelem-kategóriák	Előfordulás	Előfordulás aránya
20 000 Ft vagy annál kevesebb	4	3,2
20 001-40 000 Ft között	22	17,7
40 001-60 000 Ft között	17	13,7
60 001-80 000 Ft között	29	23,4
80 001-100 000 Ft között	22	17,7
100 001-120 000 Ft között	19	15,3
120 001-150 000 Ft között	7	5,6
150 001 Ft fölött	4	3,2
Válaszadók összesen	124	100,0

A táblázat tartalmazza a családok valamennyi rendszeres jövedelmét, a munkabéreket, a gyermeknevelési támogatásokat, a rendszeres segélyeket, járadékokat, gyermektartásdíjakat stb. A legtöbb családnak az egyhavi összes jövedelme 60 és 80 ezer forint közé esik. Ők a lakók 23 százalékát teszik ki. A családok közel 60 százalékának a jövedelme nem haladja meg, a havi 80 ezer forintot. A 120 ezer forint feletti jövedelemmel rendelkezők nem érik el a 10 százalékot.

A családokban az egy főre jutó jövedelem alakulását a 14. sz. tábla mutatja.

14. sz. tábla

A családok egy főre jutó jövedelme havonta	Előfordulás	Az előfordulás %-ban
10 000 Ft vagy annál kevesebb	8	6,5
10 001-20 000 Ft között	42	33,9
20 001-30 000 Ft között	48	38,7
30 001-40 000 Ft között	22	17,7
40 001-50 000 Ft között	3	2,4
50 001-60 000 Ft között	1	0,8
Válaszadók összesen:	124	100,0

Korábban már más összefüggésben megállapítottuk, hogy az otthonokba jelentkező családokra jellemző a szegénység. Mégis meglepő adat, hogy 8 családban az egy főre jutó jövedelem nem haladja meg a 10 ezer forintot. A legtöbb családban, a lakók közel 40%-nál, 20-30 ezer forint közötti a jövedelem. Az átmeneti otthonokban élő családoknak közel 80 százalékában az egy főre jutó havi jövedelem összege legfeljebb 30 ezer forint. Mindössze 4 olyan családot találtunk, amelyben a jövedelem meghaladta a fejenkénti 40 ezer forintot. Helyesnek bizonyult az a feltevésünk, hogy néhány bántalmazott szülő kivételével, a többi család bármilyen ok miatt kéri az átmeneti otthoni felvételét, egyúttal nagyon rossz szociális helyzetben van.

55 család nyilatkozta azt, hogy a rendszeres jövedelmeken kívül rendkívüli segélyekben részesül. A rendkívüli segélyek összegét és gyakoriságát az alábbi, 15. táblázatban láthatjuk.

15. sz. tábla

Rendkívüli segély összege	Évente hány alkalommal						Összesen:
	1	2	3	4	5	6	
10 000 Ft alatt	12	5	3	2	1	2	25
10 001 - 15 000 Ft között	5	3	1	6	1	2	18
15 001 - 20 000 Ft között	2	1	2		1		6
20 001 - 24 999 Ft. között	1		1		1		3
25 000 Ft. fölött	3						3
Összesen:	23	9	7	8	4	4	55

A táblázatot elemezve megállapíthatjuk, hogy az összeg nagysága és a segély gyakorisága fordítottan aránylanak egymáshoz. A legtöbb család (23) évente egyszer részesül segélyben, amelynek összege 10 ezer forint alatt van. A legnagyobb összegű segély 25 000 Ft felett volt, amelyet három család kapott egy-egy alkalommal. A segély gyakorisága, valamint a segélyezett családok száma között szintén fordított az összefüggés, azok, akik már két alkalommal részesültek segélyben, csak kilencen voltak.

A családok közül többen megpróbálták alacsony jövedelmüket kiegészíteni. 18 családban fordult elő, hogy rendszertelenül alkalmi munkához jutottak. Ezek azonban nagyon csekély bevételt jelentettek, mert az esetenkénti összegük csak két családnál haladta meg a tízezer forintot.

Arra a kérdésre, hogy valahonnan kapott-e rendszertelen támogatást, négyen válaszoltak igennel, és közülük az egyik ide sorolta saját értéktárgyainak az eladását is. Egyetlen nő állította, hogy a férje néha támogatja. A többi család számára sem rokon, sem barát nem nyújt anyagi támogatást, még esetenként sem.

Megkérdeztük a családokat, hogy a befolyt jövedelmükből mire költik a legtöbb pénzt. Annak ellenére, hogy sok otthonban támogatják a lakókat adományokkal, kedvezményes élelmiszerral, olcsó étkezési lehetőséggel, mégis a többi kiadást messze megelőzve, az étkezés

áll az első helyen. Tehát még jelentős segítség mellett is, a család teljes bevételének nagyobbik részét kell erre fordítaniuk. Ez közvetve azt bizonyítja, hogy a jövedelmüket bemutató adatok a valóságnak megfelelnek. A második helyen a gyermekkel kapcsolatos kiadások, harmadikként az előtakarékoság szerepelt. A ruházkodás a negyedik, az adósságok visszafizetése az ötödik a sorban. Élvezeti cikkek (összefoglaló név alatt a cigaretta és a kávé) egészen jelentéktelen arányú költségként szerepel, de ezzel kapcsolatban megfogalmazódott a gyanú, hogy ez kissé „kozmetikázott” adat, és inkább az otthonok elvárásait tükrözi, mint a valóságot.

(A tanulmány 2. részét következő, júniusi számunkban közöljük.)

Kövér Ágnes – Gazsi Adrienn

A fogyatékos személyek esélyegyenlősítése Magyarországon

Jogok és realitások 2005-ben *

A fogyatékos személyek mindennapi életének minőségét olyan körülmények határozzák meg, amelyek befolyásolására magának a fogyatékos személynek egyáltalán nincs, vagy csak nagyon kis mértékben van lehetősége, hatalma. E körülmények egyik lényegi alkotóeleme a fogyatékos személy egészségügyi állapota, fizikai, szellemi realitásai, maga a fogyatékos, míg a másik oldalon a családi, és tágabb társadalmi feltételrendszer áll. E két, a fogyatékos személy által szinte alakíthatatlan tényező szövedéke határozza meg létezésének minőségét. Mondhatjuk tehát, hogy a fogyatékos orvosi, egészségügyi és szociális probléma is egyben. Az egészségügyi – fizikai, szellemi – probléma megteremti, vagy felerősíti a szociális problémát. Az *orvosi meghatározás* szerint a fogyatékos valamilyen testi vagy mentális képesség károsodása, olyan képességeké, amelyekkel mások egy elfogadott norma szerinti mértékben rendelkeznek. E definíció szerint nevezhetőek fogyatékosnak a testi fogyatékos, a mozgássérült, az értelmi fogyatékos személyek, a vakok és gyengén látók, a hallás- és beszéd fogyatékosokban szenvedő személyek.

Társadalmi, szociális szempontból fogyatékosnak akkor tekinthető a testi vagy mentális sérülés, károsodás, amikor a személy megjelenik a társadalmi közegben, és úgymond versenyre kényszerül az ilyen fogyatékkal nem rendelkező személyekkel, s a fizikai állapota miatt hátrányba kerül. A fizikai és jogi környezet minőségétől függően a fogyatékos személy a teljes kirekesztettség és megbélyegzettség állapotától a befogadottság és pozitív támogatás, egyenlő eséllyel bírás állapotáig terjedő skálán foglalhatja el helyét a társadalomban. A társadalmi viszonyulás az elviselhetetlenül méltatlan életminőségig fokozhatja a sérült ember mindennapi életét, a fogyatékból eredő összes negatív következményt az egyénre és legszűkebb családjára háríthatja. A jelenlegi jogi szabályozás hazánkban azonban történelmi lépést tett abba az irányba – s ez az európai gyakorlat is – amely a fogyatékkal élő személyek társadalomba történő befoglalását, szociális hátrányaik csökkentését kívánja elérni. A jogi szabályozás, intézményteremtés, következetes közösségi és intézményi gyakorlatok kikényszerítése azonban egy igen bonyolult szabályozási és garanciarendszer keretében történhet csupán. Ugyanakkor a *jogszabályi kívánalmak* hiába léteznek, ha a mindennapi életben nincsenek

eszközök, amelyek lehetővé tennék például a súlyosan mozgáskorlátozott emberek számára, hogy középületekbe bejussanak, vagy a halláskárosodott emberek számára, hogy tömegkommunikációs eszközökhöz hozzáférjenek. Hiába vannak szép elvek, szabályok, ha hiányos és gyenge a *politikai akarat*, amely a szükséges anyagi forrásokat ezek megvalósítása mögé rendeli. Azonban nem csupán eszközökről, anyagi erőforrásokról van szó, hanem eljárásokról, *társadalmi gyakorlatokról* is. Nem a fogyatékos egyének személyes hibájából következik az a tény, hogy aránytalanul kevés fogyatékos embert találunk a munkahelyeken, jóllehet számos munkakört el tudnának látni. Nyilvánvalóan egy átgondolt foglalkoztatási politika jelentősen képes lenne változtatni ezen a helyzeten. Ennek hiánya a fogyatékos emberek életében jelentkezik negatív következményekkel.

Ha a fogyatékkal élő személyeket érintő feltételrendszert nem egyéni problémának tekintjük, hanem *társadalmi felelősséggel* közelítjük meg, akkor eljutunk e személyek jogaihoz, azaz ahhoz a feltételrendszerhez, amelyet a társadalomnak biztosítani kell ahhoz, hogy a fogyatékkal élő személyek ugyanolyan, vagy hasonló mértékben képesek legyenek élvezni és használni a társadalmi előnyöket, szolgáltatásokat, ugyanúgy, mint bármely más átlagos állampolgár.

Fogyatékos személy – a törvényi megfogalmazás szerint– az, aki érzékszervi, így különösen látás-, hallásszervi, mozgásszervi, értelmi képességeit jelentős mértékben vagy egyáltalán nem birtokolja, illetőleg a kommunikációjában számottevően korlátozott, és ez számára tartós hátrányt jelent a társadalmi életben való aktív részvétel során. Tartós hátrányról akkor beszélhetünk, ha fogyatékos embereket valamilyen szinten kirekesztés éri, ha a különböző intézményekbe való bejutásukat fizikai akadályok nehezítik, ha a munkavállalás során hátrányos megkülönböztetést szenvednek el, illetve ha nincs lehetőségük önálló élet kialakítására és arra, hogy saját életük fölött ők maguk rendelkezzenek. Itt jogi szempontból esélyegyenlőségről, a diszkriminációról, az emberi méltóságról és az önrendelkezéshez való jogról van szó. Az államnak törekednie kell a fogyatékosok státusának megváltoztatására, úgy, hogy egészségügyi intézményekben való elkülönítés helyett személyre szóló támogatásban részesüljenek a közösségen belül, amelyben élnek. Élvezhessenek minden állampolgári jogot, és igénybe vehessenek mindenféle társadalmi intézményt; a társadalom többi tagjával egyenlő lehetőségük legyen a munkavállalásra, az egészségügyi ellátásban való részvételre és a lehető

legnagyobb mértékben rendelkezessenek személyes létezésük fölött, ide értve a családjuktól való függetlenedést is, amennyiben ők maguk azt kívánják.

A fogyatékos személyek vonatkozásában veszélyforrásként nemcsak az alulgondoskodás, hanem az úgynevezett intézményes túlgondoskodás is megjelenhet, amely a fogyatéokra hivatkozással kiveszi az egyén kezéből a saját élete fölötti rendelkezés lehetőségét és hatalmát – persze pusztán jó szándékból –, és családtagok, intézmények kezébe helyezi. Nyilván az érintett fogyatékos személyen kívül mindenki másnak is van koncepciója arra nézve, hogy mi a jó neki. Azt azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy amennyiben ezt állapota megengedi, maga az érintett a leginkább hivatott annak eldöntésére, hogy mi is a „megfelelő élet” az ő számára.

Jogok és feltételek természete a hátrányok felszámolásában

A fogyatékos személyek esélyegyenlősége alapvetően, mint bármely más alkotmányos demokráciában, hazánkban is az Alkotmány rendelkezéseire vezethető vissza. E tanulmánynak nem célja az Alkotmány vonatkozó rendelkezéseit elemezni, de példálózva meg kell említeni néhány alapjogot, mely megfogalmazza a fogyatékos személyek jogait is, illetve védelmet biztosít számukra a hátrányos megkülönböztetés ellen.

Az Alkotmány 70/A §-a szerint:

(1) A Magyar Köztársaság biztosítja a területén tartózkodó minden személy számára az emberi, illetve az állampolgári jogokat, bármely megkülönböztetés, nevezetesen faj, szín, nem, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül.

(2) Az embereknek az (1) bekezdés szerinti bármilyen hátrányos megkülönböztetését a törvény szigorúan bünteti.

(3) A Magyar Köztársaság a jogegyenlőség megvalósulását az esélyegyenlőtlen ségek kiküszöbölését célzó intézkedésekkel is segíti.

Az emberi, illetve állampolgári jogok az Alkotmány 54-70/k. szakaszaiban vannak felsorolva, ilyenek például:

- az emberi méltósághoz való jog;
- a szabad mozgás és a tartózkodási hely szabad megválasztásának joga;
- a szabad véleménynyilvánítás, továbbá a közérdekű adatok megismerésének, illetőleg terjesztésének joga;
- annak joga, hogy a törvény által nem tiltott célra szervezeteket hozzon létre, illetőleg azokhoz csatlakozzon;
- annak joga, hogy egyedül vagy másokkal együttesen írásban kérelmet vagy panaszt terjesszen az illetékes állami szerv elé;
- joga van a munkához, a munka és a foglalkozás szabad megválasztásához,
- ahhoz, hogy egyenlő munkáért, bármilyen megkülönböztetés nélkül, egyenlő bért kapjon, joga van olyan jövedelemhez, amely megfelel végzett munkája mennyiségének és minőségének;
- joga van a pihenéshez, a szabadidőhöz és a rendszeres fizetett szabadsághoz;
- joga van ahhoz, hogy gazdasági és társadalmi érdekeinek védelme céljából másokkal együtt szervezetet alakítson, vagy ahhoz csatlakozzon;
- joga van a lehető legmagasabb szintű testi és lelki egészséghez,
- a szociális biztonsághoz; öregség, betegség, rokkantság, özvegyiség, árvaság és önhibájukon kívül bekövetkezett munkanélküliség esetén a megélhetésükhöz szükséges ellátásra,
- a művelődéshez,
- az ingyenes és kötelező általános iskolai oktatáshoz, a képességei alapján hozzáférhető közép- és felsőfokú oktatáshoz, továbbá az oktatásban részesülők anyagi támogatásához.

A lehetőség ezek igénybevételére, az igénybevétel és a megvalósulás realitásai társadalmi csoportonként azonban mások és mások. Bizonyos társadalmi csoportok számára csak akkor válhat lehetővé egy-egy jog megvalósulása, ha egy bonyolult törvényi, szabályozási és intézményrendszer felépítése is megvalósul azok érvényesítésére. Ebben a bonyolult rendszerben a jog enyhíteni igyekszik a már meglévő hátrányokat, a speciális szükségletekhez speciális szolgáltatásokat, ellátásokat, intézményrendszereket hoz létre. Az Alkotmány szellemében a jogalkotó *pozitív módon konstruálja* meg azt a feltételrendszert, amely kiegyenlíteni szándékozik azokat a hátrányokat, amelyekkel az adott társadalmi csoport valamilyen okból adódóan rendelkezik. A jogalkotó *negatív módon szankcionalizálja* azokat a

tevékenységeket, eljárásokat, magatartásokat, amelyek az előző hátránykiegyenlítési folyamatok ellen hatnak, s amelyek elmélyítik vagy konzerválják a meglévő hátrányokat, illetve egyenlőtlenségeket. A jogalkotó annak érdekében, hogy a valamilyen szempontból hátrányos csoportok számára biztosítsa a jogok elérésének lehetőségeit, *pozitívan különbözteti meg*, előnyben részesíti ezeket a csoportokat, ezzel azonos, vagy közel azonos esélyeket teremtve számukra az alapvető és mindenkinek járó emberi és állampolgári jogok igénybevételére, azaz a fejlett demokrácia és jogállamiság által biztosított előnyök élvezésére.

Törvény a fogyatékos személyek jogairól

Magyarországon A fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról szóló 1998. évi XXVI. törvény rendelkezik legátfogóbban a hátránycsökkentés feltételeiről. E törvény önmagában azonban nem tudja garantálni a jogok biztosítását és az esélyegyenlősítést. Nyilván ezen kívül minden olyan területen, ahol a fogyatékos személyek megjelenhetnek, garantálni kell a fenti törvényben megfogalmazott célok megvalósulását, sőt vannak olyan célterületek, amelyeken az adott területre vonatkozó külön törvényen belül specifikusan kell szabályozni részleteiben is a fogyatékos személy jogai érvényesülésének, illetve az esélyegyenlősítésnek a feltételeit. Ilyen más területet szabályozó törvény például a szociális törvény, a közoktatásról szóló törvény, a foglalkoztatásról és a munkajogról szóló törvények. Általános keretet biztosít az esélyegyenlőség megvalósulásához az esélyegyenlőségről szóló törvény.

A fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról szóló törvény célja a fogyatékos emberek hátrányainak enyhítése, esélyegyenlőségük megalapozása, illetve a társadalom szemléletmódjának alakítása. A **törvény** elfogadása előtt az Alkotmányban biztosított jogokat a társadalombiztosítási törvény, a szociális ellátásokról szóló törvény, több kormányrendelet és alacsonyabb szintű jogszabály szabályozta.

Az eddig hatályban lévő jogszabályok egyike sem, és így a társadalmi gyakorlat sem tekintette alapeszméjének a fogyatékos emberek függetlenségét, önálló életvitelét. A szolgáltatások és pénzügyi ellátások rendszere nem épült egymásra, nem vették figyelembe, hogy mi szükséges az egyes embereknek ahhoz, hogy a társadalomba integrálódva tudjanak élni. A szóban forgó

törvény értelmében az esélyegyenlőség megvalósítására kijelölt fő célterületek az egészségügyi ellátás, az oktatás, a foglalkoztatás, a lakhatás és a kultúra. A törvény az Országgyűlés feladatává tette, hogy külön programot határozzon meg az esélyegyenlőség megteremtéséhez szükséges rendelkezésekről a fent említett célterületeken. A fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról szóló **törvény** megalkotására azért volt szükség, hogy ezek az emberek reális esélyt kapjanak a társadalomba integrált létezésre, a mindenkit megillető jogok gyakorlására és lehetőségek egyenrangú igénybevételére. Az eddigi tapasztalatok szerint a fogyatékos személyeknek jelentős a hátrányuk az iskolázottságban, ennek következtében a munkaerőpiacon többnyire rosszul fizető, rossz státuszú munkahelyeket találnak – ha találnak egyáltalán –, s így jövedelmi szintjük a szociális és társadalombiztosítási juttatásokkal együtt is igen alacsony. Ezen a módon az orvosi, egészségügyi hátrány szociális hátránnyá, hátrányos helyzetűvé transzformálódik.

A törvény az „Alapelvek” című részben megfogalmazza az államnak, a társadalom szervezeteinek és tagjainak különleges felelősségét, mely szerint tevékenységüket oly módon kell végezniük, hogy az ne okozhasson olyan károsodást, amely fogyatékoság kialakulásához vezethet, illetve olyan körülményeket kötelesek létrehozni, amelyben a fogyatékos emberek képesek lesznek a minél teljesebb életre, és a fogyatékoságukból fakadó terheik csökkenthetővé válnak.

E törvény határozza meg a fogyatékos személyt megillető jogok körét, az esélyegyenlősítés célterületeit, és a rehabilitáció szükségességét.

A jogok körének meghatározása és azok érvényesülése

A törvényi címszavak alapján megfogalmazott jogok a következők: a kommunikáció, a környezet, a közlekedés akadálymentes, továbbá érzékelhető és biztonságos igénybevételnek lehetősége, illetve támogató szolgálat, segédeszköz igénybevételének lehetősége.

1. *A kommunikációval kapcsolatos jog* a hozzáférés lehetőségének biztosítását jelenti, amely szoros összefüggésben van az esélyegyenlőség biztosításával. A társadalmi kommunikáció

teljességének feltétele, hogy a fogyatékos személyek érdekeiket a megfelelő fórumokon a megfelelő formában kifejezésre juttathassák, méghozzá a rendelkezésükre álló teljes körű információ alapján. Az információ lehet közérdekű, a fogyatékosokat megillető jogokat érintő, és a részükre nyújtott szolgáltatásokkal kapcsolatos. Ebben a megközelítésben az információ akkor hozzáférhető, ha azt az érintett érzékelheti, és az információ ezen túlmenően a megfelelő értelmezés lehetőségét is biztosítja számára.

A kommunikációhoz, információhoz való jog érvényesülésének legnagyobb problémája az, hogy nem működnek azok a csatornák a fogyatékosok számára, amelyeken keresztül az információk hozzáférhetőbbek volnának. A fogyatékos személyeket tömörítő civil szerveződések szerint az információs joggal kapcsolatban az egyik legnagyobb problémát az okozza, hogy sok a civil szervezet és a fogyatékosok körén belül mindig egy szűkebb alanyi körre fókuszáltan történik a segítségnyújtás, az érdekképviselet és a tájékoztatás. Ez egyfelől szükségszerű, hiszen különböző csoportoknak különböző kommunikációs problémáik vannak. Másfelől ugyanakkor nincsenek olyan fórumok, ahol a különböző fogyatékos személyeket képviselő csoportok együtt vannak, és érdekeket egyeztethetnek, egységes álláspontot alakíthatnak ki különféle tárgykörökben. E civil szervezetek a fogyatékosok számára általánosan nevesített jogok közül nem minden esetben tudják megragadni a számukra releváns körre konkrétan vonatkozó jogokat. A kommunikációs „akadálymentesítés” ugyanolyan feladat lenne, mint a fizikai akadálymentesítés. Ez annyit jelent, hogy a közintézményekben, és a mindenki által használt közösségi tereken biztosítani kellene, hogy a fogyatékos személyek is hozzáférjenek a számukra szükséges információkhoz.

Más vélemények szerint a probléma gyökere abban van, hogy fogyatékos személyeket egy gyűjtőfogalom alá veszi a törvény, pedig a különböző csoportoknál más-más igény jelentkezik. Így tehát a fogyatékoság típusa szerint kellene megállapítani a jogokat és a támogatásokat, nem általánosan. A jelenlegi általános szabályozásban sohasem realizálódik, hogy a kommunikációhoz való jog az adott esetben sérült-e vagy sem, pusztán az realizálódik, hogy az érintett fogyatékos személy nem, vagy csak szűk körben kommunikál, illetve fér hozzá a számára fontos információhoz. Az autista betegek esetében a szakemberek is korán beletörődnek abba, hogy egy ember nem beszél, vagy nehezen fejezi ki magát, így nyilvánvalóan a fogyatékos ember felé sem érkezik megfelelő mennyiségű és minőségű információ.

A kommunikációhoz és az információhoz való jog és annak érvényesülése jelen pillanatban az egyik legégetőbb probléma. A hátrány e jog elérhetőségére az érintett személyi kör szempontjából nyilvánvaló. Például a kommunikációs eszközökhöz való hozzáférés nehézségeit a tér, az idő, az anyagi lehetőségek hiánya sokkal erőteljesebben befolyásolja a fogyatékos személyek esetében, mint általában. Bár a hozzáférhetőség bizonyos formában ma biztosított, és a fogyatékos személy jelentős kedvezményeket kap, a további nehézségekkel azonban senki nem számol. Például hiába biztosított, hogy a számítógépekhez, az információs berendezésekhez kedvezményesen juthatnak hozzá a fogyatékos személyek a könyvtárakban, a közművelődési intézményekben, ezeknek az eszközöknek a fizikai elérése még mindig óriási gondot okoz. A fogyatékos személynek ugyanis el kell jutni, be kell jutni ezekre a helyekre, s az előnyök igénybevételének előfeltétele már nem biztosított.

A jogalkotó minden kedvezmény biztosításakor meghatározza az igénybevétel feltételeit, melyeket a fogyatékoság típusának, súlyosságának, fokának, a személy jövedelmi helyzetének stb. függvényében állapít meg. Azonban nem veszi figyelembe az érintett személy sajátos „feltételeit”, azokat a körülményeket, amelyeknek mindenképpen meg kell valósulnia ahhoz, hogy ő élni tudjon a biztosított lehetőséggel. Lehet, hogy a fogyatékos személy hozzáférhet kedvezményrel a számítógéphez, de a jog nem veszi figyelembe, hogy azt a fogyatékos személy jövedelemszintjén nem egyszerű üzemeltetni, illetve nem tudja anyagilag biztosítani az internet bekötését, illetve folyamatos működtetését.

A civil szervezetek drága kiadványai többnyire nem jutnak el az érintett személyi körhöz. Azaz ezek a kiadványok nem a rászorulókhöz jutnak el, hanem legtöbbször PR vagy forrásgyűjtő fogásként működnek. Ezáltal a fogyatékos személyekhez nem jutnak el fontos információk, s a rászorulók nem tudnak igénybe venni még meg lévő szolgáltatásokat sem. Erre egy igen jó példa a BKV midibusz szállítási szolgáltatása, amelyet a mozgáskorlátozottak számára át nem alakított tömegközlekedési eszközök – bár nagyon szűk körű, de mégis létező – kiváltása fejében működtetnek. Ezt a szolgáltatást kizárólag a BKV honlapján teszik közzé. Az a mozgáskorlátozott, akinek nincs internet-hozzáférése, nem tud erről a szolgáltatásról, így használni sem tudja azt.

A médiában vannak fogyatékosokkal kapcsolatos műsorok, de nincsenek tanácsadó, gyakorlatorientált műsorok. A jelenlegi műsorok általában a nem fogyatékosoknak szólnak a fogyatékos személyekről. Ezek elsősorban eseteket mutatnak be, de a fogyatékosok nincsenek megsegítve azzal, hogy ha a hasonló fogyatékos személy történetét látják, de azt nem tudják, hogy például egy támogatás megszerzéséhez mit kell tenniük.

2. Jogként érvényesíthetik a fogyatékosok *a támogató szolgálat, továbbá segédeszköz igénybevételét*. E jogokkal kapcsolatos lehetőség, hogy segédeszköz beszerzése esetén az árhoz a központi költségvetés támogatást nyújt. A fogyatékos személyek 90%-a az utcán, 43%-uk a lakáson belül is segítségre szorul a mozgásban. Mégis gyakori az ellátatlanság még a legszükségesebb segédeszközök körében is (mozgását segítő kerekesszék és gyógycipő). Az ellátatlanság mögött elsősorban anyagi okok állnak, a családok 2%-a nyilatkozott úgy, hogy pénzhiány miatt nem jut hozzá a megfelelő segédeszközökhöz. A másik ok az eszközöknek a hiánya, az OEP által támogatott listán szereplő eszközök igen gyakran nem felelnek meg a fogyatékos személyek tényleges szükségleteinek.

A támogató szolgálatot az otthonukban élő fogyatékos személyek vehetik igénybe, mivel a támogató szolgálat célja a fogyatékos személy önrendelkezésem alapuló önálló életvitelének megkönnyítése, elsődlegesen a lakáson kívüli közszolgáltatások elérésének segítségével, valamint önállóságának megőrzése mellett a lakáson belüli speciális segítségnyújtás révén. A támogató szolgálat feladata speciális személyszállítás, szállítószolgálat működtetése, a fogyatékosok jellegének megfelelő egészségügyi ellátásokhoz, valamint fejlesztő tevékenységekhez való hozzájutás személyi és eszközfeltételeiről történő gondoskodás, információnyújtás, ügyintézés, tanácsadás. A térítési díj mértéke jövedelmi helyzettől függő. A támogató szolgálat speciális alapellátási feladat. Megszervezése, vagy az ellátásokhoz való hozzájutás biztosítása kötelező feladata a települési önkormányzatoknak, amelyről legkésőbb 2007. december 31-ig kell gondoskodniuk. A speciális alapellátási feladatokról elsősorban a gondozási központnak, ennek hiányában a családsegítő szolgálatnak is lehet gondoskodni. Ha a településen nem működik gondozási központ vagy családsegítő szolgálat, a speciális alapellátási feladatok megszervezéséről a települési önkormányzat önállóan gondoskodik,

vagy segítséget nyújt az ellátást igénylőnek ahhoz, hogy hozzájusson a speciális szolgáltatásokhoz. Remélhetőleg ezen intézmény megvalósulására rendelkezésre álló határidő betartásra kerül.

3. *A hozzáférhető társadalmi környezet megteremtése* az egyik legfontosabb lépés az esélyegyenlőség megteremtése felé, amely a fogyatékos emberek önállósodását és szabad mozgását segíti elő. E követelmény akkor valósulhat meg, ha a környezet használatához szükséges közlekedési rendszereket alkalmassá teszik a fogyatékos személyek általi biztonságos igénybevételre, és gondoskodnak a megfelelő számú és alapterületű parkolóhelyről. Mindaddig, míg ez a feltétel nem valósul meg, hiába alanyi jogaa fogyatékos személyeknek a közlekedési rendszerek igénybevétele. Mint már korábban is említettük, a fogyatékos személyekre vonatkozó jogalkotás természetére általában jellemző az, hogy a törvényben megfogalmazott alapjogok csak további feltételek érvényesülése, megvalósulása esetén vehetőek igénybe az érintett kör számára. Amennyiben ezek a további feltételek korlátozott mértékben, vagy egyáltalán nem állnak rendelkezésre, úgy az alapjog megvalósulása ellehetetlenül. A gyakorlat azt mutatja, hogy a jogok igénybevételéhez szükséges előfeltételek megteremtése még igen alacsony szinten mozog a hozzáférhető társadalmi környezet kívánalma szempontjából is.

Nem történt meg a közlekedési rendszerek alkalmassá tétele a fogyatékos személyek általi használatra, bár mint már korábban említettük, léteznek alternatív megoldások – ha szűk körben is –, amelyek igyekeznek áthidalni a tömegközlekedés használhatatlanságát. A BKV honlapján tettek közzé egy levelet, amelyben lehetőséget nyújtanak speciális midibusz-szolgáltatás igénybevételére. Az autóbuszok 2004. április 3-ától, már szombati napokon is igényelhetőek a háztól házig rendszer keretében. A buszok munkanapokon, 6 és 21 óra között előre egyeztetett útvonalon vehetők igénybe Budapest közigazgatási határain belül. Ma 4 ilyen busz van Budapesten. Ha a fogyatékos személy igénybe kívánja venni ezt a szolgáltatást, akkor ezt jeleznie kell három nappal előbb a Mozgáskorlátozottak Egyesületének Országos Szövetségénél, ahol diszpécser veszi fel az igényt, és koordinálja az útvonalakat. Akadálymentesített tömegközlekedés helyett 4 midibusz van Budapest területén, amely szemmel láthatóan igen alacsony szám, azonban még ezt sem tudják kihasználni a

rászorulóknak, hiszen egész egyszerűen nem tudnak róla. Az is figyelemre méltó, hogy egy civil szervezet koordinációjára, állandó ügyeletére van szükség ahhoz, hogy ez a szolgáltatás működni tudjon, továbbá minimum háromnapos bejelentési határidőre. Nyilvánvaló az időbeli hátrány, az információhoz való hozzájutás hátránya, a civil részvételből adódó hátrány – telefonálni, jelentkezni kell –, s mindez egy a törvény által alanyi jogként megfogalmazott jogosultság érvényesítése esetén történik. A szolgáltatást két darab vonaljegy érvényesítésével vehető igénybe.

A fogyatékos személyeket e körben illeti meg a parkolási kedvezmény. A jogosultak körét azonban szűkíti az a rendelkezés, amely szerint a parkolási kedvezmény nem illeti meg a súlyos mozgáskorlátozott személyeknek ápolást, gondozást nyújtó személyeket, és azokat sem, akik rehabilitációs intézményi ellátásban részesülnek. E jelenség is sajátosan jellemzi a fogyatékos személyek jogaira vonatkozó szabályokat, azaz, ha valaki valamely kedvezmény igénybevétele mellett dönt, akkor az érintett fél és hozzátartozója is elesik más támogatások igénybevételeének lehetőségétől.

A fogyatékos személyek döntő többségének az utaztatása komoly gondot okoz. Ennek a problémának a feloldására lenne hivatott a szállító szolgálat és a közlekedési támogatás igénybevételeének biztosítása. A szállító szolgálat az érintett személyi kör különböző helységek közötti mozgásának államilag támogatott lehetőségét jelentené, például hogy az érintett személy a lakóhelyéről eljuthasson a gyógyszolgáltatást nyújtó intézményhez, amely más településen található. Az erre vonatkozó szabályozás azonban a gyakorlatban nem működik, hiszen a szállító szolgálatért fizetni kell. A Kézenfogva Alapítvány gyakorlatában megjelenő esetek többnyire arra szolgáltatnak példát, hogy a szállító szolgálat valójában nem jelent tényleges segítséget. P. István, súlyosan mozgáskorlátozott személynek például még a törvényben szabályozott támogatással együtt is 60 000 forintot kellett volna fizetnie azért, hogy a szükséges gyógyfürdőhöz eljusson. Az ilyen és ehhez hasonló eset nagyon gyakori.

A közlekedési támogatás mértéke az inaktív mozgássérültek körét tekintve lehetetlenül alacsony – mindösszesen évi 7000 Ft. Így valójában mint támogatás a célját nem érheti el, s még ettől a szimbolikus támogatástól is elesik a fogyatékos személy, ha más támogatási formát vesz igénybe, például a fogyatékosági támogatást, amelynek összege szintén

képtelenül alacsony. Mint már korábban említettük, ez a típusú szabályozás, amelyben egymást oltják ki az egyébként is szűkös támogatások, indokolatlanul és értelmetlenül nehezítik meg a fogyatékos személy életét és támogatásokhoz való hozzájutását. Érthetetlen, hogy ez az alacsony összegű közlekedési támogatás miért nem járhat alanyi jogon, és miért nem járhat bizonyos esetekben a hozzátartozók számára is.

Ebbe a kategóriába tartozik a törvény szerint a gépjárművásárláshoz nyújtott szerzési támogatás, amely jelenlegi formájában szintén nem segíti elő megfelelően a fogyatékosok esélyegyenlőségét a gyakorlati tapasztalatok alapján. Ennek egyik oka az, hogy a támogatás összege nem döntő segítség a törvényben meghatározott feltételeknek megfelelő gépjármű vásárlásához (az Egészségügyi-, Szociális és Családügyi Minisztérium előzetes engedélyével külföldről behozandó személygépkocsi, segédmotoros rokkantkocsi, gépi meghajtású kerekesszék magyarországi forgalomba helyezésével kapcsolatos költségeknek a megtérítéséhez nyújtott maximálisan 330 000 Ft. támogatás). A jogosultak körét tekintve pedig nem általános a támogatás, mert igényléséhez nem elegendő a fogyatékoság bizonyos foka, hanem további feltételként egy bizonyos jövedelmi szint is feltétel, amely alatt nem igényelhető a szerzési támogatás. Amennyiben a mozgáskorlátozott családjában az egy főre jutó jövedelem ezt a mértéket meghaladja, már elesik a támogatástól. A jövedelemhatárt pedig a törvény úgy állapítja meg, hogy akinek a családjában az egy főre jutó, a tárgyévét megelőző havi átlagos nettó jövedelem az érvényes öregségi nyugdíj legkisebb összegének kétszeresét nem haladja meg (ez az összeg nem éri el a 70 000 forintot), és aki a kérelem benyújtását megelőző 7 éven belül nem részesült szerzési támogatásban, az veheti igénybe e támogatást. Tehát 7 évente egy alkalommal részesülhet ilyen támogatásban az a fogyatékos, akinek családjában az egy főre eső jövedelem nem éri el a 70 000 forintot – tehát nem tud tartalékot képezni az alapösszeg megteremtéséhez, valamint nem is kifejezetten hitelképes a bankok jövedelemfedezeti elvárása szerint.

A hozzáférhető tárgyi környezet jelenti az épített környezet akadálymentesítését is, amelynek az esélyegyenlőségi törvény szerint 2005. január 1-jére kellett volna megvalósulnia. Napjainkban tanúi lehetünk annak a küzdelemnek, melyet a fogyatékosok érdekvédelmi szervezetei folytatnak annak érdekében, hogy a törvényben megadott határidőt kikényszerítsék a közigazgatások, önkormányzatok felelőseiből. Szemmel láthatóan inkább annak lehetünk

majd tanúi, hogy a határidőt módosítják – a papír mindent elbír -, mintsem a törvényi határidő betartására kísérletet tennének ezen intézmények. Próbaperek kezdeményezéséről az érintett szervezetek lemondani látszanak, bizonyítandó magas együttműködési készségüket. A baj az, hogy ez esetben a kormányzati oldalról kellene bizonyítani az együttműködési készséget, míg az érdekképviselői szervezeteknek ki kellene kényszeríteniük a törvény végrehajtását.

Az esélyegyenlősítés célterületei

Az esélyegyenlősítés célterületeit megfogalmazva a törvény az alábbi területeket jelöli ki:

- egészségügy
- oktatás, képzés
- foglalkoztatás
- lakóhely
- kultúra, sport.

E fenti célterületeken megvalósítandó esélyegyenlőség kialakítása más törvényekkel összhangban, illetve más törvények keretében kerül rendezésre. Például az egészségügyi esélyegyenlőség az egészségügyi törvény és a szociális törvény; az oktatás, képzés a közoktatási törvény; a foglalkoztatás kérdései a foglalkoztatási törvény, valamint a munkajogról szóló törvény keretében kerülnek részletes szabályozásra. Ezen törvények szabályainak összehangolása már javarészt megtörtént, azonban még mindig akadnak olyan eltérések, joghézagok, értelmezési és szemléleti problémák, amelyek akadályozzák az esélyegyenlősítés folyamatát.

A törvényalkotó az esélyegyenlősítés célterületeinek szabályozása során olyan kötelezettségeket fogalmaz meg, amelyek főként a fogyatékos személyeknek nyújtandó konkrét lehetőségek biztosítását jelentik. A törvénytövege a célterületeket illetően mindig a lehetőségek szintjén fogalmaz. Például kimondja, hogy figyelemmel kell lenni a személy fogyatékoságából adódó szükségleteire, vagy hogy a fogyatékos személy speciális képzésének és továbbképzésének lehetőségét biztosítani kell, a fogyatékos személy lehetőség szerint integrált, illetve ennek hiányában védett foglalkoztatásra jogosult, a munkához való jogát lehetőség szerint biztosítani kell. A „ha lehetőség van rá” megfogalmazás igen puha:

igyekszik figyelembe venni a célintézmények realitásait, anyagi, pénzügyi korlátait. Ez a típusú jogi nyelvezet valójában pontosan nem mondja meg a célintézményeknek, hogy mit kell tenniük ahhoz, hogy a törvény rendelkezéseinek megfeleljenek, és nem fűz jogkövetkezményeket sem az előírások nem, vagy nem megfelelő teljesítéséhez.

A célterületeket fontos külön-külön közelebbről is megvizsgálni, és esetenként az adott területen megfogalmazott követelményeket a hatályos szabályozásban más törvényekkel együtt értelmezni.

A fogyatékos személyek egészségügyi ellátása, a szociális támogatások rendszere és elérhetősége

A fogyatékos személyek esetében az egészségügyi ellátás és a szociális támogatások rendszere szorosan összefügg. A szociális támogatás ugyanis minden esetben orvosi véleményezés és javaslat felhatalmazása alapján történik, így az egészségügyi ellátás kereteivel összeér valamilyen formában. A fogyatékos személyeket megillető támogatások rendszerének áttekintése azért különösen jelentős, mert – mint már az eddigiekben is bemutattuk – a gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy gyakran valamely támogatási forma igénylése kizárja a másik támogatási forma igénylését; ez bizonytalanságot okozhat.

Mind a szociális, mind az egészségügyi ellátást illetően két, a fogyatékosok helyzetét döntően meghatározó körülményt szükséges figyelembe vennünk. Az egyik, hogy a fogyatékos személy intézményi elhelyezésére sor kerül-e, illetve a másik fontos kérdés, hogy ha az ellátása és ápolása az otthonában történik, az őt ellátó hozzátartozó milyen mértékben és mely forrásokból számíthat támogatásra, segítségre.

Emellett minden esetben kiindulási alapot képeznek az esélyegyenlőségi törvénynek a fenti ellátási formával kapcsolatos rendelkezései.

Amennyiben a fogyatékos személy ápolása és gondozása otthonában történik, úgy igen gyakran találkozunk az ápolást biztosító családok vagy a hozzátartozó elszegényedésének, anyagi, társadalmi ellehetetlenülésének jelenségével.

„A 20-59 éves férfiak és a fogyatékos gyerekek apjának gazdasági aktivitása gyakorlatilag megegyezik, az anyák azonban túlnyomórészt feladták kereső tevékenységüket,

meghosszabbított gyesen, ápolási díjon otthon maradtak a fogyatékos gyermekkel, felnőtten. Ezek az emberek állandó felügyeletet igényelnek, nappali ellátásra alkalmas intézmények gyakorlatilag nem léteznek. Távmunkára, bedolgozásra igen kevés a lehetőség, de a gyermek ellátása mellett erre nem is sok ideje, ereje marad a szülőknek.”

A jelenlegi szabályozás nem tudja feloldani azt a helyzetet, hogy az a hozzátartozó, aki a fogyatékos személy ápolására otthon marad, és gondozás, ápolás nyújtására kényszerül a nap 24 órájában, maga kerül halmozottan hátrányos helyzetbe, hiszen e munkájához megfelelő támogatást, segítséget az állam részéről nem igényelhet. Időközben pedig az őt megillető jogosultságoktól. Megkezdődik az anyagi, fizikai, érzelmi lehetetlenülés folyamata. Nem véletlen az az adat, amely szerint a súlyosan-halmozottan fogyatékos gyermeket nevelő családok 74,4 %-ának jövedelme a létminimum alatti, 73,2%-uk a háztartás-statisztikában használatos szubjektív szegénységi küszöb (a nagyon szűkös megélhetéshez szükségesnek tartott összeg) alatt él, 40,8%-uknak pedig a nyugdíjminimumnál is alacsonyabb az egy főre eső jövedelme (ez a segélyezési küszöb jövedelemhatára).

Ha a fogyatékos személy intézményi ellátására kerül sor, akkor ez abszolút mértékben megszünteti a hozzátartozó támogatásra jogosultságát. Valójában ilyenkor is teljes emberként jelen lehet(ne) a hozzátartozó a gondozás folyamatában, a személyes intenzív kapcsolattartás formájában, amely azonban főként anyagi kiadások, utazási támogatás és egyéb intézményes feltételek hiányában csak nagyon ritkán valósulhat meg. Ez pedig a fogyatékos személy hospitalizálódásához, korábbi környezetétől, családtagjaitól történő teljes elszakadásához vezet, amely leszűkíti annak lehetőségét, hogy egy későbbi időpontban, amikor a család körülményei már jobban megengedik, a fogyatékos személy elhagyhassa – akár végleg – az intézményt. Valószínűleg az állandó, folyamatos, sokszor végleges intézményi ellátás jóval „kifizetődőbb” mindenki számára, mint az intenzív kapcsolatot tartó, tartani akaró és a rehabilitáció, rehabilitáció folyamatában részt vevő hozzátartozók utazási támogatása.

Mindenekelőtt annak az átgondolására volna szükség, hogy az intézményi és az otthoni ellátás, valamint az ezekhez kapcsolódó támogatási formák lehetőség szerint ne oltsák ki egymást, és az egyes támogatási formák igénylése esetén a hozzátartozói kör se kerüljön hátrányosabb helyzetbe, sőt az egymásra épülő támogatási rendszerek következtében motivált legyen a segítségben, de ne kényszerüljön mártír szerepbe, a saját életének teljes feladására, s a munkaerőpiacon történő elhelyezkedése ne váljék kilátástalanná

Hasonló a helyzet az ápolási díj esetében is. E támogatási formánál az önkormányzat szabályozza, hogy mely meghatározott jövedelem felett nem kaphat az anya ápolási díjat. Ha azonban az anyának hosszabb ideig otthon kell maradnia, több szempontból hátrányos helyzetbe kerül, csökkenek az esélyei a jövőbeni munkavállalásra. Az ápoló személy az ápolási díj folyósításának időtartama alatt ugyan vállalhat munkát, de nem otthon végzett munka esetében ez legfeljebb napi 4 óra lehet. Az ápoló helyzetét nehezíti az is, hogy az ápolási díj nem vehető igénybe bizonyos esetekben. Ezek a következők: ha az ápoló szakiskola, középiskola, felsőoktatási intézmény nappali tagozatos hallgatója; ha az ápoló személy két hónapot meghaladóan fekvőbeteg-gyógyintézeti ellátásban részesül; ha a közös háztartásban élő szülők bármelyike terhességi-gyermekágyi-segélyben, gyes-ben, gyet-ben részesül. Különösen sérelmezik a családok a terhességi- gyermekágyi-segély, illetve a gyes, gyet kizáró hatályát. Olyan családokban, ahol a fogyatékos gyermek mellett új jövevényt is nevelnek, nem csökken a család, az ápoló anya és az őt segítő apa idő- és energiaráfordítása a fogyatékos gyermek ápolására. Ez hosszú távon a másik szülőt is elvonhatja a kereső tevékenységtől. Ha a gyermek lakóotthonba kerül, akkor a szülő jövedelmének 80%-át felemésztí az elhelyezés. Ekkor a család nem kap ápolási díjat, és semmilyen támogatást. Ha a szülő a lakóotthonban lévő gyermekét szeretné meglátogatni, ismét felmerül az útiköltség megtérítésének szükségessége.

A kérdés komplexitását csak erősíti az a helyzet, ha az anya egyedül neveli a fogyatékos gyermekét. Speciális segítség lehetne számukra a fejlesztő személy, a pótszülői felügyelet, illetve a helyettes szülői felügyelet. De speciális nevelési igényű gyermekek esetében erre nincs államilag finanszírozott és törvényileg szabályozott lehetőség. A Kézenfogva Alapítvány országos felmérést kezdeményezett az érdekvédelmi szervezetek bevonásával, azzal a céllal, hogy megismerje a fogyatékkal élő gyermeket nevelő családok igényeit a segítő szolgáltatások területén. A kérdőív segítségével képet kaptak arról, hogy mely térségben mely fogyatékosági területek ellátatlanok, mely korosztály a legérintettebb, a családok milyen jellegű segítséget vehetnek igénybe. Ennek alapján kimutatható, hogy a közép- és súlyos értelmi sérült gyermekek, autisták számára az intézményes ellátáson kívül nincs más olyan szolgáltatás, amely támogatná a családokat.

Az egészségügyi ellátást illetően a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról szóló törvény nevesíti az egészségügy címszó alatt, hogy a fogyatékos személy

egészségügyi ellátása során – az 1997. évi CLIV. törvénnyel összhangban – figyelemmel kell lenni a fogyatékoságából adódó szükségleteire. Egyfelől biztosítani kell a fogyatékos személy számára – a fogyatékoságával összefüggésben – az állapota javításához, az állapotromlása megelőzéséhez szükséges rendszeres és hatékony egészségügyi ellátást, másfelől a fogyatékos személyeket ellátók speciális képzésének és továbbképzésének lehetőségét. A fogyatékos személy egészségügyi ellátása során törekedni kell továbbá arra, hogy az ellátás segítse elő a rehabilitációját, társadalmi beilleszkedését, s ne erősítse a betegségtudatát.

A fogyatékos személyek jogairól szóló törvényben meghatározott jogok érvényesülésének a háttérét részben az egészségügyi törvényben, részben a szociális igazgatásról szóló törvényben megfogalmazott támogatások és meghatározott intézmények adják.

A betegjogok fokozott érvényesülését hivatott elősegíteni Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény, a betegjogi képviselővel kapcsolatos új rendelkezése, amely szerint a betegjogi képviselőnek különös figyelmet kell fordítania a testi vagy szellemi fogyatékoságuk, egészségi állapotuk, illetve társadalmi-szociális helyzetük miatt kiszolgáltatott helyzetben lévők betegjogi védelmére, valamint az egyenlő bánásmód követelményeinek érvényesítésével kapcsolatos panaszokra. A betegjogi képviselő meghatalmazás alapján képviseli a beteget a követelmény megsértésének megállapítására irányuló hatósági eljárás során. Az egészségügyi törvény még egy körben foglalkozik külön nevesítve a fogyatékos személyekkel, méghozzá a rehabilitáció kapcsán. E törvény adja a fogyatékosok jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról szóló törvényben megfogalmazott rehabilitációhoz való jog, mint alanyi jog, gyakorlati megvalósulásának háttérét.

A szociális támogatások rendszerében a fogyatékos személyek helyzetéhez sajátosan igazodik az egészségügyi ellátások intézményrendszere. Alanyi jogon jár ugyan a közgyógyellátás, de a további támogatások igénybevételét illetően elmondható, hogy nem összegezhethők, egymást jórészt kizárják. A törvényi rendelkezések ellenére a fogyatékosok egészségügyi ellátása során a számukra biztosított kedvezmények mellett ezernyi olyan, és döntően komplex probléma merülhet fel, amely mégis súlyos nehézséget jelent akkor, amikor az érintett a törvényben biztosított lehetőségekkel élni szeretne. Így például ha a kezelés kilátástalan, a beteg vagy a hozzátartozó csak végszükség esetén fordul orvoshoz; ha a kezelést vállaló orvos Budapesten vagy egy közelebb eső nagyvárosban található, az utazás nehezen oldható meg támogatás hiányában, a hozzátartozó utazási költsége óriási. Az orvosi ellátás hozzáférhetősége és a

lakóhely között még mindig szakadék húzódik a fogyatékosok szempontjából, emellett csak „kisebb” problémát jelent, hogy az egészségügyi intézmények egy része nem akadálymentes.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a súlyosan-halmozottan fogyatékos gyermeket nevelő családok többsége gyakorlatilag nyomorog, mégsem veszi igénybe még a létező támogatási formákat sem (fogyatékosági támogatás, ápolási díj, magasabb összegű családi pótlék). A Kézenfogva Alapítvány egy kutatása arra irányult, hogy a súlyosan-halmozottan fogyatékos gyermeket nevelő családok mennyire veszik igénybe a jelenleg elérhető anyagi támogatásokat. A megdöbbentő adatok azt mutatták, hogy a családok 31%-a semmilyen támogatást nem vesz igénybe, 7,8%-uk veszi igénybe a fogyatékosági támogatást, 27,2%-uk az ápolási díjat, 22,4%-uk a magasabb összegű családi pótlékot, 32,7%-uk vesz igénybe egyéb támogatást. Ennek a háttérében az áll, hogy ezek a támogatások – a közgyógyellátás kivételével – nem alanyi jogon járnak, azokat kérvényezni kell. Az igénybevételhez szükséges eljárás bonyolultsága súlyos nehézséget okoz a családnak. Példaként említjük annak a 35 éves anyának az esetét, aki 8 éves súlyosan fogyatékos gyermekét egyedül neveli, s aki a vele készített interjú során elmondta, hogy rendkívüli nehézséget okozott számára a különböző orvosi szakvélemények beszerzése, külön tortúra volt a környezettanulmány készítése, a jövedelemigazolások beszerzése. Végezetül mégsem kapta meg az igényelt támogatást, mert kiderült, hogy havi egy főre eső jövedelmük 25 000 forint, s a szabályok szerint a családok csak akkor kérhetnek támogatást a közlekedéshez, a lakásátalakítási támogatáshoz, ha egy főre eső családi jövedelmük nem éri el a 16 080 Ft-ot.

De ismét példát láthatunk arra, hogy hogyan oltják ki egymást a támogatások. I. István például fogyatékosági támogatásra szerzett jogosultságot, ennek következtében azonban már tovább nem jogosult vakok személyi járadékára. De emelt összegű családi pótlék, és a súlyos mozgáskorlátozott személyeket megillető közlekedési támogatássem jár azoknak, akik fogyatékosági támogatást vesznek igénybe. A gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy a támogatások igénybevételéhez szükséges eljárások bonyolultsága és más olyan nehézségek okoznak problémát, amelyek a szabályalkotáskor talán fel sem merültek, viszont a gyakorlatban a támogatás igénybevételét szinte lehetetlenné teszik. Erre jó példa a gondnokság alá helyezési eljárás során előkerülő, szinte megoldhatatlan probléma. A rokkantsági támogatás igénybevétele érdekében sok szülő kezdeményezi gyermeke nagykorúságát követően annak gondnokság alá helyezését. A gondnokság alá helyezés során

az eljárás sok család számára megterhelő, és az is előfordul, hogy a súlyosan fogyatékos gyermek, aki önállóan eljárni nem tud, kapja kézhez ajánlott küldeményként a bírósági iratokat. Ekkor a szülő tehetetlen, hiszen csak meghatalmazás birtokában vehetné át a postán az iratokat. A gondnokság alá helyezési eljárás általánosan egy évig tart, és ez alatt az idő alatt a szülő minden eljárási cselekményéhez már nagykorú gyermekének a meghatalmazása lenne szükséges.

A közoktatás

A közoktatással kapcsolatos kérdésben a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról szóló 1998. évi XXVI. törvényben rögzítettekben kell kiindulnunk, amely az esélyegyenlősítés célterületein belül az oktatás, képzés címszó alatt megfogalmazza, hogy a fogyatékos személynek joga, hogy állapotának megfelelően és életkorától függően korai fejlesztésben és gondozásban, óvodai nevelésben, iskolai nevelésben és oktatásban, fejlesztő felkészítésben vegyen részt a közoktatásról szóló törvényben meghatározottak szerint. Az oktatás, képzés területét illetően a legfontosabb kérdés, hogy a fogyatékos gyermek (fiatalkorú) milyen képzésben vesz részt: integrált vagy speciális képzésben? Ugyanis a jogellenes elkülönítés (szegregáció) leggyakrabban az oktatásban tapasztalható, éppen ezért az esélyegyenlőségről szóló törvény szerint hátrányos megkülönböztetésnek minősül a fentebb felsorolt bármely csoporthoz tartozó személyek elkülönítése egy oktatási, nevelési intézményben, illetve az azon belül létrehozott tagozatban, osztályban, csoportban. A sajátos nevelési igényű gyermekek integrációjára először 1993-ban biztosított lehetőséget a törvény. Az e célra létrehozott szakértői és rehabilitációs bizottság véleményében foglaltak szerint a fogyatékos gyermek képességeinek kibontakoztatása céljából előnyös, ha az óvodai nevelés és az oktatás során a többi gyermekkel, tanulóval azonos óvodai csoportban, illetve iskolai osztályban kap helyet. A korábbi tapasztalatok azt mutatták, hogy annak idején nagyon sok olyan gyerek került speciális iskolákba, kiegészítő iskolákba, akik ténylegesen nem is voltak fogyatékosok, csak hasonló tüneteket mutattak. Elmaradásuk többnyire szociális hátrányukból adódott. Ennek a helyzetnek a vizsgálatára alakultak az első tanulási képességeket vizsgáló szakértői bizottságok. A fővárosban jelenleg három ilyen bizottság működik. Különösen fontos kérdés a bizottságok munkájában, és speciális vizsgálati módszerekre van szükség ahhoz, hogy ténylegesen biztos legyen a szakértő abban, hogy az adott gyermek fogyatékos-e, vagy a szociális hátrányból fakad a nála tapasztalható elmaradás. Ha a pszichológiai

vizsgálatnál dönteni kell a gyermek képességeiről, feltétlenül ismerni kell azt a környezetet, ahonnan a gyermek érkezett, s azt, hogy milyen lehetőségei voltak a környezete megismerésére, a társasághoz való alkalmazkodásra, az információk befogadására. Ha az ember tudja, hogy a gyermek milyen környezetből érkezett, akkor valóban el kell gondolkozni azon, hogy gyenge teljesítmény esetén értelmi képességek zavaráról van-e szó, vagy pedig ez szociális helyzet következménye.

Egyes szakemberek véleménye szerint az új elnevezés miatt növekedett az értelmi fogyatékosok arányszáma Magyarországon, a megemelkedett számszerű értéket pedig az adja, hogy a sajátos nevelési igényű gyermek kategóriájába olyan gyermekeket is beszámolnak, akiket a korábbi számítások szerint nem tekintettek fogyatékosnak. Ők azok, akik ép értelműek, de ép értelmi állapotuk mellett részképesség-kiesésük van, vagy olyan viselkedészavaraik, ami miatt speciális segítséget igényelnek. A sajátos nevelési igényű gyermekeknek az egyik csoportja így az értelmi, érzékszervi, beszéd- és testi fogyatékosok, autisták, illetve a halmozottan fogyatékos gyermekek, a másik csoportot azok az ép értelmű gyermekek alkotják, akik a pszichés fejlődés zavarai miatt a nevelési, tanulási folyamatban tartósan és súlyosan akadályozottak. Nádor Györgyné, a 4-es számú Fővárosi Tanulási Képességet Vizsgáló Szakértői és Rehabilitációs Bizottság és Gyógypedagógiai Szolgáltató Központ Igazgatója állásfoglalása e kérdésben figyelemreméltó: „A sajátos nevelési igényű gyermek kategóriája egy nagy gömb, ez azért bővült az említett ép értelmű, de pszichés fejlődési problémával rendelkező gyermekek csoportjával, mert róluk különlegesen kell gondoskodnunk, és ehhez természetesen pénzt is hozzá kell rendelni. Ha mi nem azt mondjuk, hogy ők sajátos nevelést igényelnek, akkor nem tudjuk hozzárendelni azt a pénzüsszeget, amivel az ő fejlesztésüket kellő módon tudjuk folytatni. A statisztikai számok nem egészen korrektek, ha összehasonlítjuk a régi statisztikával, ugyanakkor nagyon fontos, hogy az a csoport is, akiknek eddig nem volt módja segítséget kapni szakmailag ahhoz, hogy jól fejlődjenek, most lehetőséget kapnak szakmai segítségre, mert meg lehet teremteni ennek anyagi hátterét.”

Sajátos helyzet az, amelyben a korábban szakmai ellátáshoz nem jutó gyerekek egy csoportját egy sajátos kategória alá kell vonni ahhoz, hogy megteremtődjenek – az egyébként alapvetően szükséges – ellátásuk anyagi feltételrendszere.

Az integrált képzésnek megfelelően a fogyatékos gyermek a valóságos együttnevelési helyzetben, a többi gyermekkel együtt, a csoportban kapja meg a szükségleteihez illeszkedő szolgáltatásokat. A törvényt a többségi pedagógia és a gyógypedagógia is az együttnevelés személyi és tárgyi feltételeinek oldaláról szemléli. Ezek egy része kikényszeríthető, más része, mivel a kikényszerítésnek számtalan akadálya lehet, csak hosszabb távon állhat elő. De vajon megvannak-e a közoktatás irányítóiban, a fenntartókban és az iskolák pedagógusaiban azok a felkészültségbeli és elkötelezettségbeli feltételek, amelyek ennek az új eszménynek a megvalósításához szükségesek? Vajon a társadalmon belül létezik-e egy olyan rejtett közoktatási értékrendszer, amelyben a politikusok, az iskola és a szülők egységesen az együttnevelés eszményét képviselik? A törvény csak e sokféle előfeltétel megléte esetén működhet hatékonyan és alakíthatja át a közoktatást az együttnevelés eszményének megfelelően.

Az oktatást ellátó intézményt a szülő választja ki, a szakértői és rehabilitációs bizottság véleménye alapján. Az esélyegyenlőségről szóló törvény az oktatást és képzést illetően kimondja, hogy az oktatási intézményekben nem működhetnek olyan szakkörök, diákkörök és egyéb tanulói, hallgatói, szülői vagy más szervezetek, amelyek célja fogyatékos személyek, csoportok kirekesztése. Alapvető kíváncsi, hogy mindenki a lakókörnyezetében tanulhasson. A közoktatási törvény alapján azok a gyermekek, akik az iskolai körülmények között nem oktathatók súlyos értelmi fogyatékoságuk vagy halmozott fogyatékoságuk miatt, szintén képzési kötelezettek, őket ugyanolyan tankötelezetteknek tekintjük, mint az összes többi gyermeket, s a közoktatásban fejlesztő felkészítésben kell részesíteni őket. Az érintett személyi kör meghatározását illetően különösen fontos, hogy a fogyatékosra vonatkozó elnevezések folyamatosan változnak, a jelenlegi törvényi megfogalmazás szerint különleges gondoskodást igényelnek azok a gyermekek, akik sajátos nevelési igényűek. És mit jelent valójában a sajátos nevelési igény? A kérdés tisztázása azért különösen fontos, mert a közoktatási törvény sajátos nevelési igényű gyermekekről beszél, a szociális törvény pedig speciális szükségletű gyermekekről. A sajátos nevelési igényű gyermekek körébe nemcsak a testi, érzékszervi, beszéd- és értelmi fogyatékos gyermekek tartoznak, hanem azon gyermekek is, akik ép értelmi állapot mellett valamely részképesség-zavarban vagy viselkedési zavarban szenvednek. A speciális nevelési igény azt jelenti oktatási viszonylatban, hogy különleges gondoskodást kell alkalmazni, következésképpen nem a szülőt illeti meg a támogatás, hanem azt az

intézményt, ahová a gyermek jár. A speciális iskola azért kap több támogatást, mert a gyermekeknek speciális foglalkoztatásra van szüksége, tehát külön logopédusra, mozgásfejlesztő tanárra stb. A törvény azt is biztosítja, hogy ha a gyermeknél bármikor megállapítják azt, hogy valamilyen szinten fogyatékos, a fogyatékoság diagnosztizálásától kezdve már jár a pénzösszeg az ő speciális fejlesztésére. A szülő nem kaphatja meg a fejlesztésre szánt támogatást még akkor sem, ha a szakember jár ki a gyermekhez, és őt otthonában fejleszti. (Ugyan a szülő is kap támogatást, ha közép súlyos vagy súlyosan fogyatékos gyermeke van, de az mindig orvosi szakvéleményhez kötött.)

A családok a beiskoláztatás környékén szembesülnek azzal, hogy gyermekük számára nincs állapotának megfelelő iskola, a gyógypedagógiai intézménybe nem veszik fel. Fejlesztése a képzési kötelezettség szűkre szabott keretei között, otthon vagy intézményekben (gyógypedagógiai szolgáltató központ mellett, speciális iskola tagozataként) folyik. A speciális nevelési igényű gyermekek fejlesztő felkészítésénél még egy nagyon fontos kérdést kell szem előtt tartani, nevezetesen azt, hogy vannak olyan gyermekek, akik ápoló-gondozó otthonban kapják meg ezt a fejlesztést, mert a szülők nem tudják megoldani, hogy otthon maradjon a gyermek, és van olyan gyermek, aki rehabilitációs napközi otthonba kerül. Előfordulhat, hogy a gyermeket a szülő nem tudja elvinni a napközibe, vagy nem kap helyet, vagy nem szándékozik ilyen intézményekben elhelyezni, így otthon tartja a gyermekét. Ez esetben a szakértői bizottság megbízott kollégái mennek ki a családokhoz, és ott végzik a fejlesztő felkészítést.

A tanköteles korú fiatal gyermekek döntő többsége megkapja a törvényben előírt képzést, de a képzési kötelezettség keretein belül a családnak heti rendszerességgel kellene találkoznia a fejlesztést végző gyógypedagógussal. Az oktatás, fejlesztés hatékonyságát megsokszorozhatná egy – a jogszabályok által is intenzívebben motiválandó – állandó, intézményesebb jellegű kapcsolat az iskola és a szülő között. A szülők általában úgy érzik, hogy nincs elég kommunikáció és együttműködés az intézmény és a család között, holott az intézmény munkáját megerősíthetné és támogathatná az otthoni munka a gyermekkel. A fejlesztést illetően komoly problémát okoz a szakemberhiány is.

További nehézséget okoz, hogy ha a közvetlen lakóhelyen a gyermek fejlesztésére nincs lehetőség, és a szülő a gyermekét utaztatja, ehhez semmilyen anyagi támogatást nem igényelhet saját részére. Az érintett személyi kör szempontjából különösen fontos az életen át

tartó tanulás, mert ennek hiányában leépülés következik be. A folyamatos tanuláshoz megfelelő személyi és anyagi támogatásra lenne szükség (integrált tanulás, gyógypedagógiai óvoda). Ha normál óvodába jár a gyermek, nem elegendő, hogy belép a normál közegbe, fejlesztő pedagógusok igénybevétele is szükséges. A közoktatásban kialakult hátrányos megkülönböztetést a többi ellátórendszer is fokozza, sem az egészségügy, sem a munkaügy vagy a szociális szféra nem adott választ az érintettek helyzetéből fakadó kérdésekre. A súlyosan-halmozottan fogyatékos gyermek – állapotából és helyzetéből következő sajátos nevelési igénye miatt – tankötelezettségét nem tudja teljesíteni, ezért a közoktatási jogszabályok alapján az óvodai nevelési év fejlődését biztosító felkészítésében vesz részt. A fejlesztő felkészítésben való részvétellel teljesíthető képzési kötelezettség jelenti a gyermek számára az állami és önkormányzati közoktatási feladatellátást, amelyet az iskolába járással vagy a magántanulói jogviszonnyal teljesítendő tankötelezettség jelent az összes többi gyermek számára. A súlyosan-halmozottan fogyatékos gyerek közoktatási negatív diszkriminációját a jogi szabályozás azzal valósítja meg, hogy a képzési kötelezettség teljesítéséhez, a fejlesztő felkészítésben részvételhez más, még hozzá rosszabb feltételrendszert ír elő a jogegyenlőség alkotmányos elve alapján egyenlő mennyiségben járó állami és önkormányzati feladatellátás körében, mint a sajátos nevelési igényű vagy ép gyerekekre. A fejlesztő felkészítést megvalósító képzési kötelezettség teljesítése során a súlyosan fogyatékos gyermek hátrányos helyzetben van nem sérült társaihoz képest a közoktatási szolgáltatásokat illetően. Az ép tanulóknak 20-30 tanóra közötti törvény által garantált közoktatási szolgáltatási óra jár, a gyógypedagógiai nevelésben-oktatásban részt vevő sajátos nevelési igényű tanulók esetében a törvény ehhez még biztosít – a fogyatékosok fajtájától függően – plusz 15 órát. A tankötelezettséget súlyos betegség vagy más ok miatt magántanulónaként teljesítő gyermek egyéni foglalkoztatás körében történő iskolai felkészítésére is minimálisan heti 10 óra keretet biztosít a törvény. A súlyosan-halmozottan fogyatékos gyermekek képzésére az épek oktatására fordítandó óraszám átlagosan 1/5-ét, az enyhébben sajátos nevelési igényű gyermek oktatására fordítandó óraszám 1/7-ét, és a magántanulók felkészítésére garantált óraszámnak is csak 1/3-át írja elő a fejlesztő felkészítés kötelező óraszámával kapcsolatosan a képzési kötelezettségről szóló 14/1994. (VI.24.) MKM rendelet.

Dr. Bíró Endre jogász, közoktatási szakértő több javaslatot is megfogalmazott a probléma megoldására. Optimális esetben a súlyosan-halmozottan fogyatékos gyerekek képzési

kötelezettségének minimális óraszámát heti 25 óra, az elvi problémát nem feloldó, praktikus megközelítésű minimális megoldás alapján heti 10 óra lenne. A legkövetkezetesebb, maximalista megoldás szerint a súlyosan-halmazottan fogyatékos gyermekeknek minimálisan annyi közoktatási ráfordítás jár, mint a náluk enyhébben fogyatékos gyermekeknek a közoktatás jelenlegi intézményrendszerében. A minimális terv kiindulópontja az, hogy a képzési kötelezettséget teljesítő gyermekekre a közoktatási törvény annyi fejlesztő felkészítő órát ír elő és finanszíroz, amennyit a törvény már most tartalmaz a tankötelezettségének sajátos nevelési igénye miatt vagy súlyos betegsége miatt magántanulóként eleget tevő gyerekekre vonatkozóan.

A foglalkoztatási támogatás rendszere

Jelenleg visszaélésekre adhat lehetőséget a fogyatékkal élő és megváltozott munkaképességűek foglalkoztatási támogatása, hiszen előfordul az is, hogy a munkáltatók nem valóságos munkavégzésért veszik fel a támogatást, a fogyatékosokat csak papíron foglalkoztatják, illetve nem valós munkát végeztetnek velük. A visszaélések kiküszöbölése érdekében az új támogatási rendszert 2007-re vezetik be fokozatosan. A cél az, hogy a bértámogatást külön biztosítsák, és azt csak bérkifizetésre lehessen felhasználni. A támogatott foglalkoztatók közé 2006-ban bekerülhetnek az önkormányzatok és a civil szervezetek is. A változás fontos eleme továbbá, hogy a szociális ellátórendszer terápiás foglalkoztatottainak támogatását egy külön finanszírozási rendszerben végezzék. Ez körülbelül 10 ezer személyre vonatkozik majd. Ennek intézményrendszerét 2006-ig kell kialakítani. Ahhoz, hogy a támogatásokat valóban a rászorulóknak adják meg, bevezetik a foglalkoztatók akkreditációját, illetve a pénzfelhasználás rendszerszerű ellenőrzését.

A foglalkoztatást biztosító munkáltató a jelenlegi szabályok szerint köteles garantálni a munkavégzéshez szükséges mértékben a munkahelyi környezet, így különösen a munkaeszközök, berendezések megfelelő átalakítását. Az átalakítással kapcsolatos költségek fedezésére támogatás igényelhető. A jelenleg igénybe vehető támogatási rendszer alapja rehabilitációs foglalkoztatás bővítését szolgáló bértámogatás. A foglalkoztatottak körét illetően szigorú kritérium, hogy a támogatás csak olyan munkanélküli foglalkoztatása esetén állapítható meg, akinek a munkaképessége legalább 40%-ban csökkent, öregségi nyugdíjra

nem jogosult, rokkantsági, baleseti rokkantsági nyugdíjban, rendszeres vagy átmeneti szociális járadékban, bányászok egészségkárosodási járadékában nem részesül. Ez azt jelenti, hogy az így elhelyezkedni kívánó személy csak erre a jövedelemforrásra építhet, ami akkor lenne megbízható megoldás a fogyatékosok foglalkoztatását tekintve, ha a munkáltatói oldal még nem lenne bizonytalan; a fogyatékos személyeket több oldalról is védő, sokkal nagyobb garanciát nyújtó rendszer épülne ki; ha az érintett személy lemond más állami támogatásról, biztosan számíthatna a munkájával egyenértékű biztos keresetre, hosszú távon építhetne a foglalkoztatási formára. Jelenleg a cél rehabilitációs munkahelyek megőrzése mellett az, hogy a regisztrált, megváltozott munkaképességű emberek munkaviszonyban történő foglalkoztatásának rendszerét kiépíteni szándékozó munkáltatók minél hamarabb megteremtsék a munkahelyteremtő beruházásaikra (elsősorban pályázati úton) elnyert támogatásokra építve a biztos foglalkoztatás feltételeit. A munkaügyi központok számos formában nyújtanak támogatást, ilyenek a munkatapasztalat-szerzés támogatása és a foglalkoztatás bővítését szolgáló bértámogatás. A megváltozott munkaképességű emberek foglalkoztatásához kapcsolódó egyéb kedvezmény lehet, hogy az adózás előtti eredményt csökkenti. A megváltozott munkaképességű dolgozó foglalkoztatása esetén dotáció abban a hónapban illeti meg a gazdálkodó szervezetet – ide nem értve a kijelölt célszervezetet –, amelyikben az általa foglalkoztatott dolgozók általános statisztikai állományi létszámhoz viszonyított aránya meghaladja a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló 1991. évi IV. törvény 41.§-ban meghatározott 5%-os (kötelező foglalkoztatási szint) mértékét.

A munkáltató a megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatási rehabilitációjának elősegítése érdekében rehabilitációs hozzájárulás fizetésére köteles, ha az általa foglalkoztatottak létszáma a 20 főt meghaladja, és az általa foglalkoztatott megváltozott munkaképességű személyek száma nem éri el a létszám 5 százalékát (kötelező foglalkoztatási szint).

A pozitív diszkriminációra A munka törvénykönyve is több jogi lehetőséget biztosít. A munka törvénykönyvének legnagyobb újdonsága, hogy módosítása tartalmazza az esélyegyenlőségi tervvel kapcsolatos rendelkezést: a munkáltató és a munkáltatónál képviselettel rendelkező szakszervezet vagy az üzemi tanács esélyegyenlőségi tervet fogadhat el. Az esélyegyenlőségi terv kiterjedne a hátrányos helyzetű munkavállalói csoportokra, különösen a nőkre, a 40 évnél

idősebb munkavállalókra, a romákra, a fogyatékos személyekre, valamint a két vagy több, tíz éven aluli gyermeket nevelő munkavállalók, illetve tíz éven aluli gyermeket nevelő egyedülálló munkavállalók foglalkoztatási helyzetének – így különösen azok bérének, munkakörülményeinek, szakmai előmenetelének, képzésének, illetve a gyermekneveléssel és a szülői szereppel kapcsolatos kedvezményeinek – elemzésére. A terv magába foglalná a munkáltatónak az esélyegyenlőség biztosítására vonatkozó, az adott évre megfogalmazott céljait és az azok eléréséhez szükséges eszközöket, így különösen a képzési, munkavédelmi, valamint a munkáltatónál rendszeresített, a foglalkoztatás feltételeit érintő bármely programokat. A tervnek olyan intézkedéseket kell tartalmaznia, amelyek hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a munkáltatónál fokozatosan növekedjen a hátrányos helyzetű csoportokhoz tartozó személyek aránya, bérük érje el a munkáltatónál velük egyenlő értékű munkát végző munkavállalók bérét, biztosítsanak számukra egyenlő bánásmódot a munkavállalással összefüggő valamennyi területen, így például a képzések, továbbképzések terén, tehát általában véve javuljon a helyzetük.

A terv két részből állna. Az első rész helyzetfelmérés a munkáltatóval munkaviszonyban álló hátrányos helyzetű munkavállalói csoportok foglalkoztatási helyzetéről, különösen azok bérééről, munkakörülményeiről, szakmai előmeneteléről, képzéséről, illetve a gyermekneveléssel és anyasággal kapcsolatos kedvezményeiről. A második részben azt kell leírni, hogy a munkáltató milyen, lehetőleg számszerűsített célokat tűz ki a következő évre, és azokat milyen konkrét intézkedésekkel (képzési, munkavédelmi, valamint a munkáltatónál rendszeresített, a foglalkoztatás feltételeit érintő bármely programmal) kívánja elérni. Az esélyegyenlőségről szóló törvény kimondja, hogy az egészségi állapot vagy fogyatékoság alapján a társadalom egyes csoportjai részére a szociális és az egészségügyi ellátórendszer keretein belül többletjuttatásokat állapíthat meg törvény vagy kormányrendelet.

A lakhatás

Az Auróra Alapítvány Közhasznú Szervezet kuratóriumának elnöke egy lényeges, és értelmezési bizonytalanságot felvető kérdéssel fordult a Jogklinika Alapítványhoz a fogyatékosok lakhatáshoz jutásának kérdésével kapcsolatban. A levélben felvetett probléma vizsgálatához kiinduló pont, hogy a törvény határozott különbséget tesz a fogyatékos személyeket megillető jogok és az esélyegyenlőség célterületei között. A

fogyatékos személyeket alanyi jogon megillető, törvényben nevesített jogok a következő címszavak alatt fogalmazódnak meg: a kommunikáció, a környezet, a közlekedés, illetve támogató szolgálat, segédeszköz.

A törvényben az esélyegyenlősítés címszó alatt megfogalmazott jog a személyes körülményeknek megfelelő lakhatási forma megválasztása. Az esélyegyenlősítés egyik területeként értelmezhető lakhatás joga így a személyes körülményeknek megfelelő lakhatási forma megválasztásához való jogot jelenti, azaz a választás lehetőségét a családi, lakóotthoni, intézményi keretek között. Felőleli továbbá a jogot a méltányos lakhatáshoz – itt merülhet fel a központi kormányzat, illetve a helyi közösségek kötelezettsége, hogy biztosítsanak méltányos lakhatási lehetőségeket a fogyatékosok számára, ami a támogatás különböző formáiban nyilvánul meg. A fogyatékos személy lakóhelyével kapcsolatos joga példaként akkor sérülhet, és e sérelem akkor orvosolandó, ha a közösség többi tagjával egyenlő jogokat és szabadságot élvezni nem tud, mert a lakás megközelítését fizikai akadályok teszik lehetetlenné, egyéb esélyegyenlőséget szolgáló feltételek nem biztosítottak. A kormány felelőssége fennáll abban az értelemben, hogy feladata fogyatékos polgárai számára – akik akarnak és képesek önálló életet élni – megfelelő és hozzáférhető lakásról gondoskodni, de nem kötelessége lakást alanyi jogon biztosítani. A lakáscélú állami támogatások közül az akadálymentesítési támogatás vehető igénybe, mint vissza nem térítendő állami támogatás a házasok, a többgyermekes fiatal családok és más arra rászorultak lakásigénye kielégítése érdekében a súlyosan mozgássérült személy részére. A lakás építéséhez, vásárlásához meglévő lakáson végzett akadálymentesítéshez vehető igénybe támogatás, ha az építető vagy a vásárló a mozgássérült, ha a ha az építető vagy vásárló által eltartott közeli hozzátartozó a mozgássérült a támogatás mértéke alacsonyabb.

A kulturális és sportolási lehetőségek

A fogyatékos személyek szempontjából kiemelkedően fontos annak a törvényi rögzítése, hogy a kultúra és a sport – mint igen fontos szociális közösségi tényezők – számukra a társadalom többi tagjával egyenlő mértékben legyen elérhető. Igen fontos a fogyatékosok egészségi állapotának fejlesztése, minden korosztálynak lehetőséget kell teremteni a megfelelő

sporttevékenység végzésére, az integrált részvételre a szabadidősportban. Ez nem pusztán a létesítmények látogatását jelenti, hanem azt is, hogy a fogyatékos személy számára a sportolási, kulturális lehetőségeinek megteremtéséhez az intézmények használatát hozzáférhetővé kell tenni.

Mozgásszervi megbetegedés esetén a rehabilitáció hangsúlyos szerepet kap a fogyatékos személy életében. A megkérdezett szakember véleménye szerint az ehhez szükséges támogatásnak nincs meg a szabályozási és az intézményi háttere. Így a már korábban jelzett problémával állunk szemben: megtalálható a jogszabályban nevesített támogatási forma, ugyanakkor a valós élethelyzetre leképezve nem jelent segítséget, igénybevétele hosszadalmas procedúrával jár. A jelenlegi támogatási rendszerben mozgásszervi megbetegedés esetén rehabilitációként egy évben 50 alkalommal ingyenes az uszodalátogatás. Látható, hogy a támogatás biztosított, ugyanakkor nem számol a többnyire nélkülözhetetlen kísérő személy költségével, továbbá semmilyen egyéb szolgáltatás (például gyógymasszőr) nem igényelhető. Súlyos problémát jelent továbbá a fogyatékosellátásban a „mozgatás”, a konduktori munka hiánya, jóllehet az igen látványos változásokat idéz elő a rehabilitáció során. Gondot jelent a szakemberhiány; még ott sem mozgatják a fogyatékosokat, ahol erre vannak központok. (A szakembereket ugyan kiképzik, de az alulfizettség miatt elmennek külföldre vagy a piaci területre, és a konduktor igénybeviteléhez sem jár állami támogatás.)

A rehabilitációhoz való jog

E jog érvényesítését rehabilitációs szolgáltatások, ellátások biztosítják, amelyek szoros összefüggésben vannak a fogyatékos személyek ellátásával, gondozásával és annak intézményi hátterének megteremtésével. Mindmáig 18 ezer fogyatékos ember él bentlakásos intézetekben, jóval kevesebb azoknak a száma, akik saját otthonukban kapnak személyre szóló támogatást.

Tény, hogy a bentlakásos intézetek fele olyan alacsony színvonalon áll, hogy csak ideiglenes működési engedélyt kaphatott, és a fogyatékosok hosszú ideig várakoznak arra, hogy valamelyik intézetbe bejuthassanak. A nappali ellátást nyújtó intézmény és az átmeneti elhelyezést nyújtó intézmény szakosított ellátási forma. Ezek biztosítása csak azon

önkormányzatok számára kötelező – ha a településen van rá igény, amelynek felmérése érdekében szolgáltatásszervezési koncepciót köteles készíteni –, ahol a település lélekszáma meghaladja a 20 000 főt. A családban, otthonukban élő – önmaguk ellátására részben képes fogyatékos személyek, vagy önellátásra részben sem képes és felügyeletre szoruló halmozottan fogyatékos, illetve autista személyek (külön jogszabályban meghatározott feltételek megléte esetén) gondozása a nappali ellátást nyújtó intézmények, fogyatékosok nappali intézménye keretei között történhet.

Itt kiemelését érdemel, hogy csak rendkívül indokolt esetben gondozható a fogyatékosok nappali intézményében az a személy, akinek szülője vagy más közeli hozzátartozója ápolási díjban részesül.

Ha a fogyatékos személyeket családtagjaik látják el, a családok többsége kizárólag a kórháztól remélhet segítséget egészségi probléma esetén, és nem kap megfelelő támogatást – anyagilag sem – abból fakadóan, hogy az ellátott különös gondozást igényel. A fogyatékkal élők integrációjának célja, hogy különféle természetes és intézményes támogatásokkal a többi állampolgárhoz hasonló életvitelt tudjanak folytatni. Nyugat-Európában már évek óta működik a közösségi ellátás, amelynek lényege, hogy mindenki lehetőleg saját otthonában éljen, és ehhez helyben, saját környezetében kapja meg a szükséges támaszt. Magyarországon egyelőre kevés azoknak a nyitott képzési lehetőségeknek, megfelelő fórumoknak a száma, ahol a családjukban fogyatékos személyeket gondozók megfelelő támogatást, tanácsot kaphatnak. A probléma másik oldalát tekintve, nincsen kiépített, a szakemberek igénybevételét lehetővé tevő, a családi gondozási forma működését segítő hálózat. Az Országos Fogyatékosügyi Program elsőrendű célkitűzése az intézményekből való kikerülés elősegítése, miszerint a fogyatékosokat befogadó nagy intézeteket 2010-ig kisebb, bentlakásos otthonok váltják fel. A törvény azt is szorgalmazza, hogy az önálló életvitelre képes fogyatékosokat belterületi lakóotthonokba helyezték át. Ezen a téren azonban a haladás nagyon lassú, és az anyagi erőforrások szűkösek. A kormánynak fenn kell tartania elkötelezettségét a törvényben lefektetett eszmék iránt, és olyan környezetet kell teremtenie, amelyben a fogyatékosokkal élő emberek hozzájuthatnak az önálló életvitel feltételeihez. Azokra az esetekre, amikor a fogyatékos személyek nem képesek önálló életvitelre, a

kormánynak hathatós intézkedésekkel kell segítenie, hogy a létező intézményeket humánusabbá tegye, hogy azok a rehabilitációt elősegítő környezetet nyújtsanak. A közösségi élethez gondozásra, ügyintézésre, szakmai és orvosi segítségre, a családok számára megfelelő otthonokra lenne szükség; ennek feltételei Magyarországon még nem adóttak.

Az egyenlő esélyek

Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény megalkotását egy általános diszkrimináció elleni törvény követelménye indokolta. A törvény a fogyatékos személyekkel kapcsolatban nevesíti, hogy közvetlen hátrányos megkülönböztetésnek minősül az olyan rendelkezés, amelynek eredményeként egy személy vagy csoport fogyatékosága miatt részesül más, összehasonlítható helyzetben levő személyhez vagy csoporthoz képest kedvezőtlenebb bánásmódban. Közvetett hátrányos megkülönböztetésnek minősül az a látszólag az egyenlő bánásmód követelményének megfelelő rendelkezés, amely a meghatározott tulajdonságokkal rendelkező egyes személyeket vagy csoportokat lényegesen nagyobb arányban hátrányosabb helyzetbe hoz más, összehasonlítható helyzetben lévő személyhez vagy csoporthoz képest. Az esélyegyenlőségi törvény módosította A fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról szóló törvény rendelkezéseit is, a szerint, hogy a fogyatékos személyek jogszabályban biztosított jogait megsértővel szemben az Országos Fogyatékosügyi Tanács pert indíthat a jogok érvényesítése érdekében.

A pozitív megkülönböztetés

Az előnyben részesítés lényege az, hogy egy csoport számára, amely társadalmi hátrányoktól szenved, másféle elbánást biztosít, hogy azt különleges előnyökben részesítse. Természetesen a pozitív diszkrimináció a fogyatékosok körén kívül más hátrányos helyzetben lévő csoport tagjaival szemben is alkalmazható, de itt elsősorban az őket érintő lehetőségek kerülnek a központba. Az előnyben részesítés, az esélyegyenlőség megteremtésének egyik leghatékonyabb eszköze, olyan időleges intézkedésekből áll, amelyek egy idő után ugyanezen intézkedések alkalmazását feleslegessé teszik. Az előnyben részesítés két kiemelten fontos területe az elhelyezkedés és az oktatás. Célja, hogy az állam a megfelelő jogvédelmet az esélyegyenlőtlenségek kiküszöbölését célzó intézkedéssel biztosítsa a fogyatékos személyek számára. Fontos azonban leszögezni, hogy a pozitív diszkrimináció valamely meghatározott

formájára alanyi jogként hivatkozni nem lehet, arra alkotmányosan követelés vagy igény nem alapítható.

Milyen eljárási garanciák működnek a gyakorlatban?

Az előnyben részesítő bánásmódnak is komoly jogi eszközökre van szüksége az intézkedések megvalósításához és adott esetben kikényszerítéséhez. Ilyen jogi eszközöknek tekinthető a személyiségi jogi per, munkaügyi per, a fogyasztóvédelmi, a munkaügyi vagy a szabálysértési hatóságok eljárása. Fontos garanciális szabály azonban, hogy a hátrány kiegyenlítését célzó intézkedés nem sérthet alapvető jogot, nem biztosíthat feltétlen előnyt, és nem zárhatja ki az egyéni szempontok mérlegelését.

Jogsértés esetén az esélyegyenlőségről szóló törvény két eljárási formát rögzít. Az egyik eljárás indulhat a sérelmet szenvedett fél kezdeményezése, azaz kérelem alapján, illetve a hatóság vizsgálata alapján hivatalból. A másik jogorvoslati mód a közérdekű igényérvényesítés. Ez utóbbi szerint az egyenlő bánásmód követelményének megsértése miatt bíróság előtt személyiségi jogi pert, valamint munkaügyi pert indíthat az ügyész, a hatóság, a társadalmi és érdek-képviselői szervezet. A perindítás feltétele az, hogy igazolható legyen az a tény, hogy az egyenlő bánásmód követelményének megsértése egy olyan tulajdonságon alapult, amely az egyes ember személyiségének lényegi vonása, és a jogsértés személyek nagyobb csoportját érinti. Tényleges jogsértés esetén a sérelem orvoslásának eszköze a bíróság által megítélt anyagi és erkölcsi kompenzáció lehet.

*A cikk eredetileg a Nonprofit Humán Szolgáltatók Országos Szövetsége által kiadott Watch Dog füzetek sorozatban jelent meg.

Szilvási Léna

Családok a gyermekvédelem határán – integrációt erősítő és dezintegráló beavatkozások a szociális intézményekben *

A kutatás célja

Kutatásom fókuszában azok a gyerekeket nevelő családok állnak, akik helyzetük miatt segítségre szorulnak. Vagy gyermekeik felneveléséhez kell akár a szülőt helyettesítő segítség (a gyerekek bekerülnek a szakellátás rendszerébe), vagy maguk a szülők kerülnek valamilyen átmeneti otthonba lakhatási helyzetük megoldatlansága miatt. Olyan családok ezek, akik gyakorta kénytelenek mind az alap-, mind a szakellátást igénybe venni.

A gyermekvédelemben dolgozó szakemberként tudjuk, hogy az intézményrendszerek közti együttműködés – az 1997. gyermekvédelmi törvény ellenére – még messze nem zökkenőmentes. Azt szerettem volna a kutatás során megvizsgálni, hogy az ebben a folyamatban részt vevő és „kulcsszerepet” betöltő szülők hogyan élik meg ezt a segítséget, hogyan vélekednek az őket segítő szakemberek tevékenységéről.

A pályázat témaköre, melynek keretében a jelen kutatás megvalósult, az európai integrációs folyamatokkal együtt egyre gyakrabban elhangzó fogalom: „a társadalmi befogadás”.

A társadalmi befogadás fogalma a gyermekvédelemben

A bizonytalan lakáshelyzet vagy éveken keresztül tartó lakástalanság, a lakhatás és munkavállalás érdekében történő költözések, a szülő betegsége vagy rossz mentális állapota, a tartós vagy éppen munkanélküliség miatt bekövetkezett szegénység – ezek mind olyan helyzetek, amelyek próbára teszik a felnőttek teherbíró képességét, és jelentősen hatnak egy szülő gyereknevelési kapacitására. Egyetlen egészséges gyerek nevelése is nehéz akkor, amikor a család szociális körülményei bizonytalanok, és a gondok csak összetettebbek lesznek, ha több gyerekről van szó, ha a családban csecsemőkorú (tehát folyamatos figyelmet igénylő) gyerek is van, ha valamelyik gyerek tartósan beteg, netán különleges nevelési feladatot jelent.

A gyermekvédelem határán élő családok mind ilyen helyzetben vannak. Gyerekeik több éven keresztül bizonytalanságban élnek. Olyan bizonytalanságot is megélhetnek, ami hosszú távon is befolyásolhatja fejlődésüket, viselkedési mintáikat, érzelmi állapotukat. Éppen ezért nem mindegy, hogy a velük kapcsolatba kerülő szakemberek beavatkozása milyen irányú: segíti-e azt, hogy az érintett gyerekek nagyobb érzelmi biztonságot tapasztaljanak meg, vagy éppen ellenkezőleg: a beavatkozás még tovább ront a helyzeten.

A kutatás során a legfontosabb kérdés mindig az volt, hogy az adott beavatkozás bővíti-e a lehetőségeket az adott család, gyerek számára, vagy szűkíti azokat. Integrálónak nevezhetünk egy beavatkozást, ha az erősíti a családot, növeli erőforrásait, erősíti kapcsolatait.

Dezintegráló, ha feszültséget, bizonytalanságot kelt, vagy éppen passzívan szemléli a rossz helyzet fennmaradását. A beszámolóban példákkal illusztrálom az integráló, 'jó gyakorlatot' és a dezintegráló, 'rossz gyakorlatot'. Igyekszem ezeket nevesíteni, és érveket megfogalmazni állításaim mellett. Három esetet is bemutatok röviden. Ez azért fontos, mert a gyermekvédelmi beavatkozás, ahogy a szociális munka vagy bármilyen segítő tevékenység – folyamat, a folyamatot pedig egy-egy eseten keresztül jobban lehet érzékeltetni. Az esetvezetés menete soha nem egyértelmű, több alternatív lépés lehetséges a segítő szakmákban, a kérdés inkább az, amit a bekezdés elején is megfogalmaztam: bővíti vagy szűkíti az adott beavatkozás a család lehetőségeit, biztosítja a gyerek fejlődésének lehetőségét, vagy éppen gátolja azt?

Szociális vagy aszociális a szociális munka?

A kérdés nem csak itthon kérdés. A segítő beavatkozás hatékonysága más országokban is időről időre felmerül. Az alábbi idézet egy brit szakemberek által írt, a szakma elméleti és gyakorlati alapjait újrafogalmazó könyv bevezető fejezetéből származik:

„Egyre inkább gondoljuk azt, hogy a szociális munka az Egyesült Királyságban tévúton jár. Különösen aggasztó, hogy a szociális munka – mind a gyakorlatban, mind abban, ahogyan gondolkodunk a szakmáról – védekezővé, túlszabályozottá vált... Az eredmény az, hogy egyre kevesebb idő jut a kliensekre, arra, hogy meghallgassuk őket és beszélgessünk velük arról, mit lehetne tenni... A szociális munka szinte aszociálissá válik.”

Ennek a veszélye – véleményem szerint – itthon is fennáll, bár a társadalmi-gazdasági környezet és a szakma története eltérő.

Nagy-Britanniában a gyermekes családokkal végzett szociális munka hosszabb múltra tekint vissza. Legkomolyabb fejlődését a második világháború utáni jóléti rendszer kialakulása és megerősödése során érte el. Ekkor fogalmazódtak meg a gyermekjóléti és gyermekvédelmi munka elméleti keretei (Ainsworth, Bowlby, Erikson, Fraiberg, Garbarino, Rutter, Winnicott, stb.), ekkor alakult ki egy kiterjedt családtámogató intézményrendszer, és folyamatosan gyűlt a szakmai tapasztalat a beavatkozási lehetőségekkel kapcsolatban, szaporodtak az alkalmazott módszerek, technikák, stb.

A hetvenes években két, a szakmát erősen meghatározó folyamat indult el. Egyrészt komoly – elsősorban a szülők és a civil szféra oldaláról érkező – kritika keresztüzébe került a szakma: szülők tiltakoztak a túlzott beavatkozások ellen, a civil közvélemény pedig számon kérte a szociális munkásokon, hogy a halálesettel végződő beavatkozások során nem végeztek megfelelő munkát. Ezzel egy időben megkérdőjeleződtek a jóléti állam alapelvei, annak létjogosultsága, és a szociális szolgálatok nagyon hamar komoly költségvetési megszorításokkal és ellenőrzési procedúrákkal kellett, hogy szembenézzenek. A szociális munka (is) védekezővé és túlszabályozottá vált.

Viszont megmaradt egy erős szakmai hang, összegyűlt sok tapasztalat, és a szakemberek továbbra is keresik a kiutat, az új technikákat, új szemléletet, az olyan megközelítéseket, melyek a megváltozott társadalmi-gazdasági-politikai helyzetben irányt tudnak mutatni a szakemberek számára.

A hazai helyzet az eredmény tekintetében nagyon hasonlít a nagy-britannaiakra: a szociális munka itt is egyre védekezőbb és egyre több jel utal a túlszabályozottságra, sok tekintetben azonban nagyon más.

Magyarországon a gyermekjóléti szociális munka új szakma. Vannak történeti gyökerei mind az elméletben, mind a gyakorlatban, de ezek gyengék, nem elegendők ahhoz, hogy szakmai tudással vétezzék fel azt a nagy mennyiségben munkába álló gyermekjóléti szolgálatnál alkalmazott munkatársat, amit a törvényi előírások kötelezővé tesznek.

Nálunk a szakmai szertenderdek és a szakmai tapasztalat hiánya, az egyre növekvő szociális feszültségek, az állam közönye, a civil társadalom gyengesége, a jog látszólagos dominanciája teszi védekezővé és gyakran aszociálissá a szociális munkát.

Az alábbiakban ismertetett vélemények is ezt támasztják alá. A megkérdezett szakemberek egyöntetűen úgy látják, hogy az 1997. évi gyermekvédelmi törvényünk egy jó törvény. A szakmai tevékenységükben magabiztos szakemberek jól tudják használni, erre építik munkájukat. Ugyanakkor a törvény által felvázolt intézményrendszer és az, hogy a törvényi előírások következtében többszereplőssé vált a gyermekvédelem rendszere, egy bonyolult szervezetet alakított ki. Kialakultak országsszerte a gyermekjóléti szolgálatok, melyekben rengeteg szakszerű képzésben részt nem vett munkatárs jelent meg, és ez az átalakulás sok új zavart keltett a rendszerben.

Sziszik Erika kutatási beszámolójában az újjáalakult szerepkörrel rendelkező szervezetek és az újonnan alakult intézmények közötti együttműködés összehangolásának szükségességét

fogalmazza meg: „A jelenlegi gyermekvédelmi rendszer lényegében 5 szereplős, amelyből két szereplő szolgáltat és gondozó munkát végez - gyermekjóléti szolgálatok és gyermekotthonok (de eltérő fókusszal - szülők ill. gyermekek/fiatalok), a TEGYESZ részben szolgáltat, részben pedig döntés-előkészítő, koordináló szervezet, a másik két szereplő pedig döntés-előkészítő és határozathozó funkciókat lát el (jegyzői gyámhatóság, gyámhivatal). A különböző szereplők munkájának harmonizálása, hatásköreinek, feladatköreik pontosítása, feladatmegosztásuk szükségességének újragondolása ajánlásokkal, adott esetben törvény-módosító javaslatokkal indokoltnak tűnik.”

Gondot jelent a közvélemény tájékoztatatlansága. Ahogy egy gyermekjóléti szolgálat munkatársa fogalmaz: „A lakosok semmit nem tudnak a gyermekjóléti szolgálatról, és nemcsak a lakosok, senki nem tud róla, ez egy komoly akadálya a hatékony munkának. A szakmán kívül szinte senki nem ismeri...Fogalmuk nincs, mert akárkivel beszélgetek arról, hogy hol dolgozom, gőzük nincs, hogy miről beszélek. Azonosítja, hogy gyámügyi hivatal? Akkor közlöm velük, hogy egyáltalán nem. És a legnagyobb gond, hogy mi a segítő beszélgetésen kívül sokszor semmiben nem tudunk segíteni...”

A gyermekjóléti hálózat gyors növekedése kívánatos folyamat. De ez a növekedés egyelőre inkább mennyiségi növekedést, expanziót jelent. A szakma és a gyermekes családok sorsa iránt elkötelezett szakemberek azonban nem lehetnek elégedettek: túl sok jel mutat arra, hogy ez a terület nem tud elég hatékony segítséget nyújtani a támogatást igénylőknek. Azzal pedig nem lehetünk elégedettek, hogy egy kiépülő rendszer és a rendszerben foglalkoztatott munkatársak szemtanúi a családok és gyerekek fokozatos dezintegrálódásának.

A jó gyakorlat alapelvei általában gyermekes családok esetében

A gyermekes családokkal végzett munka Európában a második világháború után indult fejlődésnek, részben a háborúban szüleiket elvesztő gyerekekről való gondoskodás szükségessége, részben a jóléti társadalom kialakulása és az állami szociális programok széleskörű terjedése által.

A következő alapelvek fogalmazódtak meg:

1. Az idő jelentősége

A gyermek időélménye nagyon más, mint a felnőtté. És minél kisebb korú a gyerek, annál intenzívebb az időegység alatt megtörténő fejlődés (ill. a fejlődési lehetőség megvonásának annál komolyabb a visszafordíthatatlan következménye). Néhány példa arra, hogy ebből fakadóan milyen gyakorlati alapelvek fogalmazódtak meg különböző országokban:

A gyerekek ideiglenességet, átmenetiséget csak nagyon rövid ideig viselnek el. Éppen ezért pl. az amerikai gyakorlatban két évben határozzák meg azt az időt, amelyen belül vissza kell helyezni a gyerekeket a vér szerinti szülőkhöz. A segítők dolga, hogy minden elérhető eszközzel lehetővé tegyék ez alatt az időszak alatt a visszahelyezést. Csecsemőkorúaknál két évnél sokkal rövidebb idő is nagy veszteséget jelent a fejlődésben. Ezért fontos, hogy a veszélyeztetett terhes nőkkel minél hamarabb felvegyük a kapcsolatot, hogy ne csak a gyerek születése után kezdődjék el a gyerek sorsáról való gondolkodás. A családjukból kiemelt csecsemőket minél rövidebb idő alatt kell olyan – lehetőleg családi környezetbe – helyezni, ami kötődési szükségleteiket kielégíti.

A holland gyakorlat szerint a családból való kikerülés utáni három hónap alatt kell a családi nehézségeket rendezni.

Az intenzív családtámogató programok is erre az alapelvre épülnek: a gyakori (akár napi) támogatás hathatósabb segítséget nyújt gyermekes családok esetében

Ugyancsak az idő jelentőségét veszik figyelembe azok a megelőző programok, amelyek a gyerek életkorán belül való mielőbbi beavatkozást hangsúlyozzák (korai fejlesztés, szocializációból fakadó hátrányok megelőzése a gyerekek 2-4 éves korában, Biztos Kezdet program stb.).

2. A szülők támogatása, bevonása

„Úgyanúgy, ahogy a gyerekek életben maradása teljes mértékben függ szüleiktől, ... éppúgy a szülők ... az őket körülvevő gazdasági környezettől függenek. Amennyiben egy közösség, társadalom értékeli gyermekeit, gondoskodnia kell szüleikről is” – fogalmazza meg 1951-ben (!) gyermekkori kötődélmélet egyik legelismertebb szakértője, Bowlby.

Nagyobb hangsúlyt kell fektetni a szülőket támogató programokra, ha a gyerekeknek segíteni akarunk.

A szülők aktív bevonása a gyermekvédelmi programok során az egyik legfontosabb kritériuma a beavatkozás sikerességének.

Ugyancsak egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek a szakemberek a különböző szülői készségeket fejlesztő programokra.

3. Előrelátó koncepciózus beavatkozás

A gyermekes családokkal való munka nemcsak interdiszciplináris, de be kell hogy vonja a gyerekintézmények és családsegítő programok minden formáját. Ahhoz, hogy jól szolgálják a gyerek érdekét, a programoknak érzékenynek kell lenniük a szülőkre, a család egészére és a család közvetlen környezetére.

A szociális munkások kulcsszerepet töltenek be abban, hogy hozzásegítsék a családokat a gyermekjóléti és oktatási szolgáltatások széles köréhez. Ennek jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni: a kora gyerekkorban nyújtott egészségügyi, nevelési és oktatási szolgáltatások jelentik a zálogát annak, hogy a ma deprivált környezetben élő gyerekek is egészséges felnőttekké, a társadalom aktív tagjaivá váljanak.

A továbbiakban három eset mentén elemezzük, mennyire valósulnak meg ezek az elvek a hazai gyakorlatban.

Első eset

A fiatal házaspárral az egyik otthonban találkoztam. A koruk miatt nagyon meglepődtem, hogy már öt gyerekük van. A legidősebb kislány hétéves, a legfiatalabbak ikrek, ők kétévesek. Hamar kiderült az is, hogy mindegyik gyerekük gyermekotthonban volt, a nagyobbak két évig, a kisebbek születésüktől féléves korukig.

Mindkét szülő a fővárosban, családban nőtt fel, bár az anyát, Sárát, a nagymamája nevelte. A szülők fiatalon ismerkedtek meg, és épphogy nagykorúak lettek, amikor első gyerekük megszületett. Szakmunkás iskolát végeztek mind a ketten, de Sára otthon maradt a gyerekekkel (egy év múlva már jött a következő), András pedig dolgozott. Szüleikkel laktak egy ideig, de a második gyerek megszületése után elköltöztek. Szerencsájük is volt, családi örökség révén jutottak annyi pénzhez, hogy vidéken, egy kisvárosi lakótelepen lakást vegyenek. András itt is könnyen talált munkát.

Időközben problémák lettek Sára fiatalabb testvérével, csavarogni kezdett, nem járt iskolába. Sára és András befogadták őt, ha nem ezt teszik, gyermekotthonba került volna. Sárát nevezték ki ugyanis testvére gyámjaul. Ekkortájt Sára nagymamája is megbetegedett, ápolásra szorult, és mivel ő nevelte fel Sárát, a fiatal pár természetesnek találta, hogy magukhoz veszik a beteg nagymamát. A lakás ekkor már kicsinek bizonyult. Úgy döntöttek, hogy elcserélik a városi lakótelepi lakást egy falusi házra, amit felújítanak majd. A nagymama közben meghalt, Sára testvére két év együttélés után visszament szüleihez.

A házfelújítás azonban túl nagy vállalás volt. Sára ismét terhes lett, és a két pici (akkor 2 és 3 éves) gyerek mellett nehéz volt megfelelő ütemben haladni az építkezéssel. A harmadik gyerek születése tétre volt várható, és a védőnő nem találta biztonságosnak a félig romos házat a csecsemő és a kisgyerekek számára. Sára és András is belátták ezt, próbáltak a rokonságon belül segítséget kapni, de ilyen kisgyerekeket senki vállalt hosszabb időre (amíg befejezik az

építkezést). Bár ők vállalták volna a gyerekeket ilyen körülmények között is, a védőnő, a gyermekjóléti szolgálat munkatársa és a jegyző ezt túl kockázatos helyzetnek ítélték meg, és beutalták a gyerekeket gyermekotthonba. Külön a csecsemőt és külön a két nagyobbat. Harminc nap múlva a gyerekek átmeneti neveltek lettek, a szakemberek és a szülők nem találtak olyan megoldást, ami szülővel közös elhelyezés lett volna. (Mindez 2000-ben történt.)

A szülők kiborultak, megpróbálták a házat befejezni, de nem volt erejük. A gyerekeket sűrűn látogatták. András elvesztette munkahelyét, inni kezdett. Helyzetük egyre rosszabb lett, pénzük fogyott, a ház nem épült. Senki nem dolgozott a szülőkkel azon, hogy a gyerekeket visszakapják. A szülők sem keresték a kapcsolatot a szakemberekkel.

Egy év után döntöttek a szülők úgy, hogy a házat eladják. Az árából vettek egy autót, abban laktak, és feljöttek a fővárosba. Itt hajléktalanként éltek, és egy darabig az autóból, majd utcáról jártak dolgozni mind a ketten. Sára ismét terhes lett és – a sors iróniája – ikerterhessége volt. Ha nem lettek volna ikrek, elvetették volna a gyereket. A pár továbbra is együtt maradt, látogatták a gyermekotthonban lévő gyerekeiket, és várták az ikreket – továbbra is elébe mentek a nehézségeknek. Az ikrek megszületésekor a szülők még az utcán éltek. Az ikrek egy harmadik gyermekotthonba kerültek.

Ekkor történt a fordulat: Sára egy alapítvány otthonába került, ahol végre olyan szakemberrel találkozott, aki bizalmat ébresztett benne, és aki szintén bízott Sárában, amikor az kijelentette, hogy vissza akarja kapni gyerekeit. Ez a segítő a család mellé állt. Nem volt nagyon nehéz dolga: a szülők a csecsemőket naponta látogatták, és gyakran utaztak a vidéki gyermekotthonban lévő nagyobb gyerekekhez is. Ahogy a szakember érdeklődésére kiderült, a nagyobb gyerekek nagyon ragaszkodtak a szülőkhöz, a szülők feltűnően gyakran látogatták a gyerekeket, és kapcsolatuk igen szeretetteljes volt. A kicsikről nagyon jól gondoskodtak. Semmi probléma nem volt a szülő-gyerek kapcsolattal. András egy rövid időszakot leszámítva folyamatosan dolgozott, Sára szintén, amíg állapota engedte. A segítő szakembernek tulajdonképpen csak az volt a dolga, hogy a gyermekotthonokkal és hivatalokkal felvegye a kapcsolatot és kiharcolja a gyerekek átmeneti nevelésének megszüntetését.

A család már két éve együtt van, és néhány hónapja András munkahelyének anyagi támogatása mellett sikeresen pályáztak lakásra. Tehát ma már önálló lakásban laknak. Két év szünet után most már öt gyereket nevelnek. Sára eleinte egy kicsit aggódott, hogy fog bírni egyszerre öt gyerekkel. Mást ez a kérdés nem érdekelt. Azóta is nevelik a gyerekeket.

Gyermekjóléti szolgálat munkatársával csak az utóbbi egy évben találkoztak, kapcsolatuk felszines.

Kérdések és észrevételek

- Utólag nem lehet eldönteni, hogy a gyerekek kiemelésekor a család körülményei valóban komoly kockázatot jelentettek-e a gyerekek egészsége, életben maradása szempontjából.
- Azt biztosan lehet tudni, hogy két év távollét a szülőktől 0-3 éves korú gyerekek esetében nehezen visszafordítható változásokat okoz. Minimum nagyon nehéz dolga lesz a szülőknek a gyerekek nevelésével, iskoláztatásával.
- András elmondása szerint Sára összeroppant a történetektől, sokkal idegesebb, türelmetlenebb, mint amilyen korábban volt.
- Lakásukat elvesztették, pénzüket felélték.
- Gyerekeikkel a kapcsolat nagyon jó volt, a környezetükben mindenki nagyon jó, szerető szülőknek tartja őket.
- Lehet, hogy a beavatkozás szükségszerű volt. Az is lehet, hogy vidéken nem volt a szakembereknek információja olyan elhelyezési formákról, ahova a gyerekek anyjukkal együtt mehettek volna.
- Az biztos, hogy a beavatkozás sok kárt okozott. Szerencse, és a szülők erejét bizonyítja, hogy a legnehezebb időszakot is átvészelték.

- Azt is bizonyítja az eset, hogy igenis szükség van segítőre, olyan segítőre, aki észreveszi a szülők erejét. Nélküle lehet, hogy a gyerekek még néhány évet gyermekotthonban lettek volna.
- Számon kérhető-e a szakemberek felelőssége? Az, hogy egy évig senki nem kereste a családdal a kapcsolatot?

Nézzük a főbb alapelvek megvalósulását.

Az idő jelentősége

A beavatkozás kezdetekor a gyerek érdekében fontos volt a sürgős döntés, de a későbbiek során az idő csak a szülőknek volt fontos. A szakemberek – leszámítva az alapítvány szociális munkását – semmit nem tettek érdemben azért, hogy a gyerekek minél rövidebb ideig legyenek távol szüleiktől.

Koncepciózus beavatkozás

Semmilyen koncepció nem létezett arra vonatkozóan, hogy mi történjen a családdal és a gyerekekkel a kiemelés után. A szülők a gyerekeket rendszeresen látogatták – könnyen lehetett velük találkozni – , mégsem történt erre kísérlet a szakemberek részéről.

Az esetnek nem volt gazdája. A beutalást kezdeményező gyermekjóléti szolgálatnak nem volt koncepciója, a fővárosba költözést követően a gyermekjóléti szolgálat csak nagy késéssel, papíron követte az eseményeket, miközben öt gyerek három helyen volt elhelyezve. Véletlen szerencse, hogy az alapítvány családgondozója kézbe vette az esetet.

A szülők támogatása, bevonása

E helyett egyenlőtlen hatalmi pozíció jellemzi a szülő-szakember viszonyt. Míg a szülőktől elvárjuk, hogy nehéz helyzetük ellenére is legyenek jobb szülők (Miért nem haladtak elég jól az építkezéssel? Miért van mindig bekapcsolva a TV? Miért hozza pizzafutár a vacsorát? – ezek a kérdések merültek fel a szülőkkel szemben annak idején), ugyanezen szülők gyerekeiért szakembertársainktól nem várjuk el a felelősséget (nincs a környéken anyaothon,

nem tudunk ilyen szolgáltatásokról – de fel sem merül, hogy utána lehetne nézni, meg lehet próbálni, stb.).

A második eset arra példa, hogy az elvileg jól működő alapellátás és szakellátás esetén is előfordulhatnak súlyos szakmai hibák. Ezúttal olyan egyedülálló anyát mutatunk be, aki lakástalanná vált, kiegészítő iskolát végzett, környezete szerint „éretlen személyiségű”, egyik gyereke pedig súlyos magatartási problémákkal küzdött.

Második eset

Az anya, Juli, sokgyermekes családban született, Budapest külvárosában. Ahogy testvéreinek egy része, ő is kiegészítő iskolát végzett. Korán férjhez ment egy nála jóval idősebb férfihoz, akiről utólag derült ki, hogy hosszú éveket töltött börtönben. Juli több éven át lakott férjével és az első gyerekkel együtt anyósánál, aki utóbb elküldte őket a lakásból. Ettől fogva önkényesként laktak egy alagsori lakásban. Időközben megszülte második gyermekét is. Férje erőszakos volt, de Juli nem nagyon tudta, mit tehetne. Családja nem nézte jó szemmel a házasságát, de anyagilag támogatni nem tudta. Erőszakos férjével, gyerekeivel és gondjaival egyedül maradt. Hároméves volt a legnagyobb (később problémás) gyerek, Karcsi, amikor az apa durván bántalmazta, aminek következtében a gyerek kórházba került, és az apa börtönbüntetést is kapott. Amint kiszabadult, első dolga volt dühét feleségén levezetni. A férfi ezúttal csak Julit bántotta, aki akkor nem fordult segítségért.

Az asszony elhatározta, hogy elválik férjétől, beadta a válópert, és próbált rokonoknál, ismerősöknél meghúzódní. Így történt az, hogy Karcsi iskolába kerüléséig 11 intézménybe járt óvodába, az ország különböző részein. A sűrű környezetváltás nyilvánvalóan nem tett jót a gyerekeknek, különösen az egyébként is nyugtalan természetű Karcsinak. Az anya ismerősökön és rokonokon kívül megfordult anyaothonokban is, illetve gyerekei voltak átmeneti gyermekotthonban is egy vidéki településen, ahol Juli megszülte harmadik gyermekét.

Lakhatást Juli nem talált; visszajött a fővárosba, abba a kerületbe, ahol maga is nevelkedett.

Anyja egy időre befogadta, és innen kezdte Karcsi az iskolát. Ekkor derültek ki a magatartási problémák. Az iskola azonnal pszichológus és pszichiáter segítségét kérte, Karcsi kis létszámú osztályba kezdett járni. Juliék a nagymama lakásában nem maradhattak sokáig. A gyermekjóléti szolgálat munkatársa hamarosan anyaothoni elhelyezést javasolt, és ezt segített is elintézni.

Az anyaothoni elhelyezés 'biztonsága' ellenére Juliék helyzete továbbra is nehéz volt. Juli már több évet vándorolt az országban, nevelt egy pár hónapos csecsemőt, egy óvodás korú kislányt és egy nagyon problémás magaviseletű iskolás fiút. Az iskola és az óvoda más, messzi kerületekben voltak az anyaothnonhoz képest. Az otthoni feszültségek nem csökkentek, különösen Karcsi kezelése tűnt túl nehéz feladatnak. Állandósultak a konfliktusok Karcsi és Juli között, Karcsi gyújtogatott, lopott, irányította anyját. Juli pedig tehetetlennek érezte magát.

Ekkor a szakemberek – Juli utólagos egyetértésével – úgy döntöttek, hogy a nagyobb gyerekeket nevelőszülőkhöz helyezik, hogy az édesanya a kicsire tudjon figyelni, kipihenje magát, és próbálja rendezni életét. Juli így látja a történeteket:

„A megbeszélésre nem hívtak be. Nagyon hosszú volt a megbeszélés, rosszat sejtettem. A családgondozóm mondta meg a döntést, hogy elveszik tőlem a nagyokat... Rá két óra múlva beletörődtem, mert végül is rájöttem, hogy a gyerekeimnek jobb lenne, hogy nem vándoréletet élnek, meg talán jobb lesz a sorsuk, mint az enyém... Így utólag visszagondolva, örülök, hogy így alakult... Azt nem mondhatnám, hogy elvesztettem őket, de papíron igen. Örülök, hogy nekik egy kicsikét jobb lett. Nem olyan idegsokkosok, nem mondják, hogy anyu már megint hova megyünk... Nem aggódom most állandóan azon, mit mondjak nekik, hogy a hónap vége felé üres már a kassza, igaz, hogy tudok még nekik főzni, de kenyérre már nem telik. Be kellett látni, ez kell.”

Az anyaothoni családgondozójáról Juli ezt mondja:

„Ő nem tehetett róla, hogy neki kellett megmondani. Én szinte féltem attól, hogy így döntenek, de nem gondoltam, hogy őrá vár az a feladat. Sajnos őneki mondtam dühömben összevissza mindent, végül is megértette az én viselkedésemet. Meg az a tehetetlenségem, ami végül is

áradozott belőlem, csak a jó nem, tehát ő ezt megértette, és aznap ő nem is törődött velem, de végül is úgy érzem, hogy segített.”

A két nagyobb gyerek az átmeneti elhelyezés után nevelőszülőkhöz került. A nevelőszülők azonban már pár nap múlva jelezték, hogy komoly problémák vannak Karcsival. Kezelhetetlen, nem bírnak vele. Családgondozók és tanácsadók segítségével ellenére Karcsi már két hét múlva a pszichiátrián volt. A nevelőszülők nem vállalták a nevelését. Mint kiderült, őket nem tájékoztatták arról, hogy Karcsi „nehéz gyerek”. Miközben a családot évek óta ismerő gyermekjóléti szolgálat több évre visszamenőleg rendelkezett információval Karcsiról, az információ nem jutott el a megfelelő helyre.

A gyerekek új nevelőszülőhöz kerültek, aki képes volt Karcsi nevelésére is. Juli rendszeresen látogatja a gyerekeket, ő is elégedett a nevelőszülővel és a gyerekek helyzetével. Julinak azonban új anyaatthonba kellett költöznie (lejárt a megengedett tartózkodási idő). Munkát talált, kisgyereke bölcsödébe jár. Lakáspályázatot adott be.

„Hát eleget szenvedtem, szerintem jobban oda kéne rám figyelni.”

„Nem több segítségre lenne szükségem, hanem adjanak egy olyan lehetőséget, hogy igenis megmutassam azt, hogy egy szoba-konyhás lakásban képes vagyok gondozni, ápolni a gyerekeket és dolgozni tudok, képes vagyok.”

„Álmodok arról, hogy van egy szoba-konyhás lakásom és a gyerekeim, a kicsik velem vannak. A nagynak pedig egy galériája van. Ha jön látogatni, ott alszik. Már mindent elképzeltem, le is rajzoltam a lakást. Kívülről nem tudom megmondani, hogy néz ki, de belülről biztos, hogy rendezett, igényes, tiszta... Biztos, hogy lesz kutya is, mert az házőrző nekem... Tehát én biztos, hogy arra fogok törekedni, hogyha már megszereztem azt, amiért idáig harcoltam, hát akkor vigyázok rá.”

Azóta Juli nyert a lakáspályázaton egy szoba-konyhás lakást. Rendbe hozta a lakást, szerzett bútort, beíratta gyerekeit új bölcsödébe, új munkát talált, új szomszédaival jóban van. Nagyobb gyerekei nevelőszülőnél vannak, akit „anyunak” szólítanak. Juli már két hónapja lakik új

lakásában, és többször járt a gyermekjóléti szolgálatnál is. De családgondozója még nem járt Juli új otthonában.

Kérdések és észrevételek

- Talán szükség volt a gyerekek kiemelésére. Az anya szerint is tehetetlen volt velük. De a beavatkozás messze nem volt tökéletes. Azt a gyereket, akit az anya több éve lakás nélkül nevelt, az állami gyermekvédelmet megtestesítő nevelőszülők két hét múlva visszaadtak. Nem káros az ilyen beavatkozás? Ki a felelős?
- Az elmúlt egy évben Juli és az esetgazda nem találkoztak személyesen, és telefonon sem beszéltek. Az otthon családgondozója és a gyermekjóléti szolgálat családgondozója nem ismerik egymás nevét, nem történt információcsere közöttük.
- Nincs megbeszélte, egyeztetett koncepció a család sorsával kapcsolatban. Az elvárás az volt, hogy az anya dolgozzon, legyen önálló lakhatása. Ez megvan. De vajon képes lesz-e anyaként nevelni az egy éve nevelőszülőknél élő gyerekeit? Egyáltalán: mire számítson Juli, hogyan képzeljék el jövőjüket a gyerekek? Erről nincs semmi információ.
- Miért lenne fontos, hogy a gyermekjóléti szolgálat felvállalja az esetgazdaságot? Juli csak az utóbbi másfél évben a főváros két – egymástól nagyon távol levő – anyaothonában élt. Az anyaothoni családgondozók foglalkoztak vele addig, amíg ott tartózkodott. De ki az, aki egyben látja ennek a családnak a sorsát? Ki köti össze a történet különböző szakaszait? Ki tudja, mennyit tett meg ez a szülő, és hogyan alakulnak a kapcsolatok a családtagok között? Az esetgazda „illetékessége” egy fiktív bejelentett lakcím. Formális vagy lényeges ez a kapcsolat?

Nézzük a főbb alapelvek megvalósulását.

Az idő jelentősége

Karcsi bántalmazása hároméves korában történt (ez 1996-ban volt). Senki sem foglalkozott vele. Már óvodás korában volt pszichológusnál, aki jelezte, hogy az anyának szüksége lenne segítségre (pszichológiai vélemény 2000-ben: „A család folyamatos támogatása szükséges, nehezen irányítható gyerek!”). Semmi nem történt. Utána két évig keresett lakhatási lehetőséget az anya gyerekeivel. Ettől Karcsi helyzete nem lett jobb. Az iskolába kerülésnél ismét azonnal kiderült, hogy Karcsi magatartási problémái rendkívüliek, segítségre lenne szükség. Az idő múltával mind Karcsi, mind az anya helyzete egyre romlott. Karcsi kiemelése a családból 2003-ban történt.

A szülő támogatása, bevonása

Négy éve kiderült, hogy Juli segítségre szorul a gyerek irányítása terén. Szülőként ebben segítséget nem kapott. (Ilyen segítség még mindig csak véletlenszerűen elérhető az országban!) Lakhatása megoldatlan volt. Ez olyan stressz-tényező, ami tovább rontja az egyébként is gyenge szülői képességeket. Az eltelt 4 évben az anyának nem volt hol laknia, és amikor lett, akkor sem kapott segítséget a gyereknevelésben.

Előrelátó koncepciózus beavatkozás

Juli egyrészt lakástalan volt, másrészt szülői képességeivel voltak problémák („éretlen anya” – állt a jellemzésében). Bár ma már, Karcsi 11 éves korára Juli kapott lakást, de szülői képességeivel még senki nem foglalkozott. Az világos, hogy Juli gyerekei jogilag „átmeneti neveltek”, de hogy ez az átmenetiség időben mit jelent, senki számára nem világos. Nincs tervezés, nincs koncepció.

Alapellátás és szakellátás kapcsolata – ahogy a szakemberek látják

A fent említett esetek azt is mutatják, hogy messze nem tökéletes a kapcsolat az alap- és szakellátás között. Ennek eredményeképpen a gyerekek érdekei sérülhetnek: feleslegesen hosszú időt töltenek a szakellátásban, a szükségesnél több a gondozóváltás, gyakran koncepció nélküli beavatkozások történnek. Mindezek – az állami beavatkozás révén –

komoly kockázatokat jelentenek az érintett gyerekek társadalmi beilleszkedése, társadalmi befogadása, fejlődése tekintetében.

Az 1997. évi gyermekvédelmi törvény választja szét a gyermekek jólétével kapcsolatos szolgálatokat alap- és szakellátásra. Más a fenntartó is: az alapellátásnál a helyi, a szakellátást nyújtó intézmények esetében a megyei önkormányzat. A szakemberek is hajlamosak elkülönülten elemezni ezt a két rendszert. A család számára ez a megkülönböztetés érthetetlen.

Mivel két külön finanszírozású, külön fenntartású rendszerről van szó, ezért a két rendszer közötti kapcsolat, átjárhatóság, információáramlás alapvetően meghatározza az ellátott családok sorsát. A fent ismertetett esetek is azt bizonyítják, hogy sok a lehetőség arra, hogy a családok vagy az információ elveszzen a rendszer elemei között. Az egyébként is épphogy működő családok egy bonyolult, saját magát átlátni nem képes rendszerrel találják magukat szembe.

A két rendszer összehangolása nem megoldhatatlan feladat. A törvényi szabályozás sok ponton teremti meg a kapcsolatot a két rendszer között, azonban ennek gyakorlati megvalósulása még akadozó.

Az alap- és szakellátás jó együttműködését illusztrálja a harmadik eset.

Harmadik eset

Zsuzsa háromgyerekes anya, fiai hét-, öt- és egyévesek. Zsuzsa édesanyjával él egy szoba-konyhás lakásban. Legnagyobb fiát, Andrászt, még fiataloként szülte. András apjával nincs kapcsolata, két kisebb gyerekének apjával tartja a kapcsolatot, de nem élnek együtt.

A kerületi gyermekjóléti szolgálattal évek óta kapcsolatban áll a család, szegénysége és a gyakori konfliktusok miatt. Ezek jórészt Zsuzsa és az édesanyja között feszülnek, de konfliktusos a kapcsolat Zsuzsa és két kisebb fiának apja, Zoltán közt is. Zsuzsa a

gyermekéhez nem egyformán ragaszkodik; nagyon erős a kötődés második gyerekével, de legidősebb fia számára a legfontosabb személy a nagymama, aki őt valójában nevelte.

A gyakori családi konfliktusok miatt sor került a védelembe vételre, a gyermekjóléti szolgálat azonban nem látta indokoltnak a gyerekek kiemelését. A legidősebb fiút végül mégis kiemelték a családból, amikor az óvoda fojtogatás nyomait fedezte fel rajta. Valószínű, hogy az indulatok túlpörgésének az áldozata lett a gyerek. A gyermekjóléti szolgálat munkatársa vitte be Andrist a TEGYESZ átmeneti otthonába, ahonnan egy lakásotthonba került. A nagymama és Zsuzsa is rendszeresen látogatták Andrist, de a megoldásra váró problémák inkább mélyültek. Zsuzsa elköltözött édesanyjától. Saját életet szeretet volna élni. A gyerekek apjával olcsó albérletbe mentek, nagyon rossz környékre. Zsuzsa igyekezett otthonossá varázsolni a vezetékes víz nélküli házban bérelt szobát, de Zoltánra nem tudott támaszkodni. Hamarosan beköltöztek a szobába Zoltán rokonai, és jelentős átmenő forgalom alakult ki, ahol az akkor két-három éves Bálintra nem jutott figyelem. A gyermekjóléti szolgálat próbált a családnak segíteni, de a szülőpár körül egyre nagyobb lett a rendezetlenség. Közben Zsuzsa ismét terhes lett, de el is vesztette a kontrollt a helyzet felett. A gyermekjóléti szolgálat munkatársa nem látta biztonságosnak a gyerek helyzetét. Sor került Bálint kiemelésére is, ő rögtön testvéréhez került a lakásotthonba.

A családgondozó szorosan dolgozott a családdal ebben az időszakban, úgy ítélte meg, hogy a gyerekek hazahozhatóak, amint a felnőttek egy élhetőbb, kevésbé konfliktusos rendszert alakítanak maguk körül. Zsuzsa és a nagymama folyamatosan és hetente több alkalommal látogatták a gyerekeket. Az alatt az idő alatt, míg a gyerekek gyermekotthonban voltak (András esetében ez két év), nyolc alkalommal szervezett a családgondozó felülvizsgálati tárgyalást, esetkonferenciát. Világos képe volt a családon belüli kapcsolatokról, és ezek további feltárásán dolgozott elsősorban Zsuzsával, de bevonva a nagymamát és az apát is.

Az eredmény: Bálint bekerülése után másfél évvel a gyerekek ismét hazakerülhettek; jól ismerik és szeretik kistestvérüket, családtagjaikkal nagyon szoros a kapcsolatuk. A hazakerülést mindenki nagyon várta. A családi konfliktusok lényegesen enyhültek, a családtagok képesek lettek olyan kompromisszumokat kötni, ami a szűkös lakás és a szűkös anyagiak miatt szükséges a gyerekek érdekében.

Észrevételek és kérdések

- András két és fél, Bálint egy évet volt gyermekotthonban. A testvérek együtt voltak, nyáron és karácsonykor hosszabb időt töltöttek otthon. Az anya és a nagymama sűrűn látogatták őket, és jó volt a kapcsolatuk a lakásotthon nevelőjével és családgondozójával.
- Nyilván nem múlik el nyomtalanul a gyerekek és a szülők életében ez a beavatkozás, de a szakemberek mindent elkövettek annak érdekében, hogy minimalizálják a káros következményeket.
- Ehhez intenzív családgondozói munkára volt szükség a gyermekjóléti szolgálat részéről.
- Az eset dokumentációja pontosan követi a fejleményeket, érthetőek és célorientáltak a feljegyzések. Az első pillanattól kezdve világos elvárások fogalmazódtak meg a szülőkkel és a gyermekjóléti szolgálattal szemben.
- Szerencséje a családnak, hogy rendelkeznek egy kis lakással, ami lehetővé teszi számukra, hogy a szociális munkás segítségével folyamatosan elérhető legyen.
- A szociális munkás segítsége messze nem csak az ügyintézésre szorítkozott, a teljes rendszerrel dolgozott: minden családtaggal, a családtagok közötti kapcsolattal, a felnőttek és gyerekek közötti kapcsolattal és a család tágabb környezetével való kapcsolatával is (nevelők, önkormányzat, óvónők, stb.)

Ebben az esetben az esetgazda munkája során minden alapelv figyelembe volt véve.

Az idő jelentősége

Az egy-két év távollét a családtól a gyermekek szempontjából nem kedvező. Kérdés, hogy lehetett volna-e ezt az időt rövidíteni. A családtagok közötti konfliktusok rendeződését sajnos

nehezítette rossz lakáshelyzetük: mindössze egy egyszobás lakása van a nagymamának, ez a legfontosabb stabil pont az életükben. Zsuzsának be kellett látnia, hogy ehhez neki komolyan alkalmazkodnia kell. Egy fiatal nő számára ez egyáltalában nem könnyű feladat.

A szülők támogatása, bevonása

Minden döntés a szülők bevonásával történt, az anya meg is fogalmazta, mekkora támaszt jelentett neki a szociális munkás folyamatos támogatása. Az anya és a nagymama a gyerekek gyakori látogatása révén a lakásotthon nevelőivel is nagyon jó kapcsolatot alakítottak ki, ami a gyerekek számára is biztonságos érzelmi helyzetet teremtett.

Előrelátó koncepciózus beavatkozás

Az esetgazda végig egy határozott koncepció mentén dolgozott, aminek célja az volt, hogy a családi kapcsolatokat a gyerekek nevelése szempontjából biztonságosabbá tegye, hogy a gyerekek érdekei prioritást kapjanak a családban csak lassan rendezhető és valószínűleg a jövőben is fennmaradó feszültségekkel szemben.

Dokumentáció és információáramlás

Az említett szempontokon túl további fontos kérdés a gyermekvédelmi munkában a dokumentálás. Szinte kivétel nélkül mindenki problémákat fogalmaz meg a gyermekjóléti munkát kísérő kötelező adminisztrációval – az ún. macis lapokkal kapcsolatban. A dokumentáció leterheltséget jelent, úgy tűnik, több időt vesz igénybe, mint a kliensekkel való munka. A kliensek azt érzékelik, hogy sok nyomtatványt töltenek ki róluk, nem is marad idő másra.

Ugyanakkor a dokumentáció elengedhetetlenül fontos. A jó dokumentáció nélkülözhetetlen eszköze a koncepciózus beavatkozásnak. A dokumentáció teremti meg a folyamatosságot akkor, amikor munkatársak törvényszerűen cserélődnek.

Dokumentumelemzéseink során is találkoztunk jól vezetett, informatív, koncepciózusan kitöltött macis lapokkal. És ez többnyire jó esetvezetéssel is párosult. Tehát lehetséges.

Ami fontos: amennyiben van egy jó koncepciónk a gyermekvédelmi beavatkozásról (és ezt az 1997. évi gyermekvédelmi törvény nyújtja), egy ehhez a koncepcióhoz illeszkedő dokumentáció hasznos segítője lehet a gyermekvédelmi munkának. Ugyanakkor nem helyettesíti a segítő szakember tudatos, koncepciózus segítő munkáját.

A jelenlegi gyakorlat azonban a dokumentációvezetés terén nem a törvény szemléletét tükrözi, hanem leképezi azt a zavarodottságot, ami az átalakuló rendszer elemei közötti félreértésekből, tisztázatlanságokból fakadnak. A gyermekvédelmi rendszer átalakulása több éves folyamat, nem várható el, hogy minden, így akár a dokumentáció, azonnal jól működjön.

A következő két példa a működési zavarok jellegére utal. Az első az esetgazdátlan dokumentációt mutatja be, a második az információáramlás nehézségeire és annak következményeire mutat rá.

Az első ismertetett eset dokumentációja

Az esetgazda fogalmának tisztázatlansága azt eredményezi, hogy nem egyértelmű a teljes dokumentáció lelőhelye. Minden résztvevő fél részdokumentációval rendelkezik, nem látható át a teljes kép az érintett családról. Szerencsés esetben az esetgazda a vér szerinti szülő lakóhelye szerint illetékes gyámhivatal és gyermekjóléti szolgálat. Azonban a gyermekvédelem határán élő családok közt sok olyan akad, akiknek nincs lakcímük, vagy csak fiktív lakcímmel rendelkeznek. Az ő esetükben az esetgazdaság működésképtelen, a dokumentáció darabjaira hullik.

Az első, ötgyermekes család esetében a két legkisebb gyerekről a dokumentáció a fővárosban volt, de mivel ők ideiglenes elhelyezettek voltak hat hónapig (!), ezért nem születtek tervek a családdal kapcsolatban, és nem volt elrendelt utógondozás sem. A fiktív lakcím szerint illetékes gyermekjóléti szolgálat nem ismerte a családot. Az első három gyerek vidéken élt gyermekotthonban, a dokumentáció a gyámhivatalnál volt vezetve, a gyámhivatal munkatársa egyszer, a gyerekek kiemelésénél találkozott a családdal. Nincs olyan személy vagy intézmény, akinek a történetről teljes képe lenne. A három nagyobb gyerek utógondozás elrendelése nélkül került vissza szüleihez.

Sokat kell még tanulnunk a rendszerek működéséről. Ne gondoljuk azt, hogy ha valami dokumentálva van, azzal az információ el is jut mindenkihez. A dokumentáció vezetése fontos, de nem pótolja a személyes kapcsolatfelvételt, és különösen a beavatkozások intenzív, információbegyűjtő szakaszában nem bízhatjuk a bürokrácia működésére az információ áramlását. A telefonszámlán nem szabad spórolni. Gyerekre vonatkozó fontos információt csakis személyesen, az interaktivitás lehetőségét biztosítva lehet továbbadni.

Információáramlás a második ismertetett esetben

Az alábbiakban egy hosszabb részlet mutatja be az információ elakadását a második esetben. Az anya: Juli, a problémás gyerek: Karcsi, akiről a gyermekjóléti szolgálat ekkor már négy éve kapcsolatban volt, és több pszichológiai és pedagógiai vélemény is született a gyerekről.

Az eset egyik családgondozója meséli:

„Ez nagyon érdekes helyzet volt, a macis lapokat elküldtem a gyámhivatalba a javaslatommal együtt, igyekeztem, hogy az egy hónapos határidőbe (ideiglenes elhelyezés határideje) minden beleférjen. Összehívták a helyezési tanácskozást és én ott megdöbbenve tapasztaltam, hogy ez a két jóindulatú ember, a nevelőszülők, egy férj és egy feleség, akik elhozták a saját felnőtt lányukat és az unokájukat, hogy mint a családot bemutassák, azoknak halvány fogalmuk sem volt arról, hogy milyen gyereket fognak hazavinni. Abszolúte semmit nem tudtak az előzményekről. A tanácskozáson nem volt alkalom ezekről beszélni (!), a tanácskozás az adminisztratív dologból állt. Ki kell tölteni a millió-egy adatlapot, az adatokat be kell irkálni, egy-egy dolgot hatszor, aztán jön a következő típusú adat, az egy adminisztratív ledarált valami. Ez is így történt, én ezt megdöbbenve tapasztaltam. Ráadásul az első ilyen esetem volt, amikor tényleg a gyerekeket határozott céllal emeltük ki, nagyon jól illett a folyamatba, segítette az anyát. Mint családgondozó, először voltam akkor ilyen tanácskozáson. Korábban is voltam, de akkor mint gyámügyes. És akkor ott megdöbbenve tapasztaltam azt, hogy a nevelőszülők semmit nem tudnak. Lehet, hogy a tanfolyamon az elméletet megtanulták, de hogy gyakorlatban ez mit jelent? Na most, én, amikor megszólítottak, mint családgondozó, én azt gondoltam, hogy én ott nem mondhatom el a gyerekről azokat, mert ezek felpattannak és elrohannak. Én leírtam azt a hivatalos jelzésembe, aki ezt, mint szakember, a kezébe veszi,

annak éreznie kell, hogy rá akar-e kérdezni bizonyos pontokra. Leírtam, hogy magatartászavaros, hogy nem jól halad a tanulmányaival, hogy 11 intézményt váltott, hogy gyújtogatott... Szóval én, amikor ott szóhoz jutottam, akkor én nagyon nagy problémába voltam, hogy mit mondjak el, és én úgy gondoltam, hogy nekem itt nem feladatom a-tól z-ig elmondani a dolgokat. De amit éreztem, hogy ez valahogy itt egy nagyon falszituáció, hogy ennek valahogy nem így kellene lennie. És akkor ráadásul meg is lett beszélve, hogy akkor majd bejönnek a nevelőszülők, amikor a gyerekek már hazajöttek az iskolából, hogy meg tudnak velük ismerkedni, legközelebb pedig hazaviszik magukhoz. És akkor én rögtön megkérdeztem, hogy erre az ismerkedésre mennyi időt szánnak? S akkor csak úgy néztek rám, mert az én elképzelésem, konkrétan megkérdeztem, hogy egy hetet, egy hónapot, fél évet.... Azt hiszem, azt mondták, hogy ennek 30 nap az ügyintézési ideje. S akkor én ismét megdöbbsentem, hogy két vadidegen ember, ők sem tudják, hogy mit vállalnak, a gyerekek csak annyit tudnak, hogy ilyeneket már átéltek, és hogy most mi jön, és akkor erre ők hogy fognak reagálni. És akkor ők ezt 30 nap alatt akarják, akkor már nem is volt 30 nap, ugye, mert lehet, hogy egy hét már eltelt. Hogy ők ezt meg akarják... ez volt a második döbbsentem, én azt hittem, hogy ez hát minimum 3 hónap. Én ott megismerkedtem még a tárgyalás előtt ezzel a két emberrel, mert szerettem volna tudni, hogy kik ezek. Sokat megtudtam róluk. Akkor úgy gondoltam, hogy az anya, Juli, megfogta az Isten lábát... A nevelőszülők nagyon szimpatikusak voltak. És én még azt is megpedztem ennek a férfinak, hogy lehetne arról szó, esetleg, hogy tudná az anyát segíteni abban, hogy valahol ott le tudna telepedni a környéken, mert az érzelmi kapcsolat nagyon erős az anya és a gyerekek között. De azt már az anya is belátja lassan, hogy egyedül azért őneki ez a feladat túl sok, de ugyanakkor egy értékes ember tudna lenni, ha egy kis támogatást, segítséget kapna. Így protezsáltam, vagy menedzseltem ott az anyát, kaptam mobilszámot, minden, nem zárkózott el a férfi ez elöl, nem, jó, azt mondta, majd meglátjuk, hogy alakul ez az egész.

És akkor egyszer csak jön, bombaként robban, hogy a gyerek a gyermekpszichiátrián van, és a nevelőszülők adták be, és akkor én még mindig nem fogtam fel az egészet, úgy gondoltam, hogy jó, hát kiborult a gyerek szegény. És akkor aztán jött az hogy nem volt a nevelőszülőknek információja. És utána mindenki másra mutogatott. Én elkezdtem azon gondolkodni, illetve én azt a részét föl vállalom, hogy én ott nem teregettem ki a szennyest, mert én úgy gondoltam, hogyha ott, ha csak négy szemközt találkozunk, és mivel én tudok legtöbbet a családról, akkor

talán elmesélek mindent. Bár egyet nem értek: ... ott volt minden papír, ha neki valami nem volt világos, hogy itt nagy a probléma, vagy mekkora a probléma, akkor egy telefon és megkérdezi, hogy jól értjük, hogy ennek a gyerekek esetleg pszichiáter kellene, és akkor én azt mondom, nem vagyok benne biztos, de nagyon sok konkrét problémát meg tudtam volna jelölni.”

Sajnos még nem ritkák az ilyen információátadások. És az sem ritka, hogy a szakemberek egy-egy tárgyalás során tapasztalják meg azt a helyzetet, amibe a gyerekek belekerülnek. Minden környezetváltás egy gyerek számára traumatikus. És a gyermekvédelemben dolgozó szakemberek naponta tapasztalnak ilyet. De nem lenne szabad ezt megszokni.

Szülők véleménye a segítőkéről

A fentebb bemutatott első két eset – azt gondolom – bőven adna munkát akár több segítőknek is. De mint azt láttuk, csak ritka, nem rendszeres, távoli kapcsolat alakult ki a gyermekjóléti szolgálat és a szülők között.

Már a kutatás első időszakában kiderült, hogy a szülőknek az esetek túlnyomó részében csak felszínes a kapcsolata a segítőkkel. Éppen ezért, bár fontosnak tartották a kérdést, és többnyire szívesen ültek le beszélgetni erről, kiderült, hogy kapcsolatuk nem eléggé gyakori és intenzív, és nem volt sok mondanivalójuk a segítőkkel kapcsolatban. Ennek több oka lehet.

Azok a családok, akikkel beszéltem, éppen életük nehéz szakaszát élték meg. Vagy a gyerekeik sorsa volt bizonytalan, és/vagy a család lakáshelyzete is megoldatlan vagy épphogy megoldódó volt. Ilyen életszakaszban érthető, ha saját gondjaik a beszélgetés során előtérbe kerülnek.

Az ezeket a családokat szolgáló ellátórendszer átalakulóban van, még újak az intézmények, frissek a szakemberek, nem eléggé ismertek, a szülők is most ismerkednek velük.

Vannak szülők, akik nagyon bizalmatlanok. Tőlük igazán nehéz megalapozott véleményt kapni a segítőkéről. Gyakran kerülnek a segítőköt, ragaszkodnak ahhoz, hogy mindent saját

maguk oldjanak meg. Pont a gyermekvédelmi munkában azonban éppen az ilyen családokkal való megfelelő kapcsolat kialakításának képessége lehet az ismérve a jó segítőnek.

Az átmenti otthonokban élő családok elsősorban az intézmény családgondozójával voltak kapcsolatba.

Ennek ellenére minden szülővel készült interjúban kitértünk erre a kérdésre, és két fókuszcsoporton is ez volt a téma, amit szülőkkel körbejártunk. Tapasztalataik az általuk ismert segítőkkal, intézményekkel kapcsolatosak. Néhány idézettel illusztrálom is véleményüket. Talán tanulságos röviden összefoglalni a szülők véleményét a jó segítőről és arról, mikor nem érzik a segítőkézséget.

Milyen a jó segítő?

„Bele tudja magát élni a helyzetembe, őszinte. Amikor az ember a béka feneké alatt van, nem rugdos még egyet bele, nem rögtön várja el, hogy teljesítsek...”

„...ha jó kedvem volt, mindig megérezte, tehát ott volt mindig, ... egész nap, ha kellett ott volt, és segített mindenben, a jó kérdésekben, a rossz kérdésekben. Mindig megkérdeztem tőle, hogy jól csinálom-e... „

„Az volt az első, hogy hozott egy tál lencsét. Az egész család egy tálból evett. Éhesek voltunk. Ez jól esett. Azt nézte, hogy miben tud segíteni, mindenre odafigyelt. És a gyerekekre is tekintettel voltak.”

„önbizalmat és reményt adtak...”

„Nekünk reményt adtak a bekerülésnél azzal, hogy esélyt adtak. Meg azzal, hogy őszintén elmondhattam, hogy a fiam problémás. És ennek ellenére bekerülhettünk.”

„...ne nézzen minket le, egyenrangúként viselkedjen, annak ellenére, hogy mi vagyunk rossz helyzetben...”

„Amit a gondozómnak elmondtam, nem hallottam vissza senki mástól, a vezetőtől sem.”

„Ez az első hely, ahol úgy elfogadnak minket, ahogy vagyunk. Máshol nem foglalkoztak velem, mert nincs állandó lakcímem, kölcsönt sem tudunk így felvenni. Mindent kezdetünk teljesen előlről. Mikor idejöttünk, emberként kezeltek minket, és mondták, hogy segítenek abban az időben, amíg itt vagyunk. Máshol azt éreztették, hogy meg akarnak szabadulni tőlünk, négy gyerekes család létünkre.”

Ami kifogásolható a segítőben

„Mindig megkérdezték, hogy mibe tudnának segíteni, de amikor elmondtam, miben, mégsem segítettek.”

„Van olyan gondozó, akiben nem bízok, nem érzem úgy, hogy rábízhatnám a dolgokat. „

„Van olyan segítő, akinek még semmilyen bizalmas információt nem mondtam el.”

„Nem jó, ha a gondozó túl sűrűn keres meg, fontos, hogy hagyják nyugodtan is a családot”.

„Van egy sérült gyermekem. Mi eredetileg Budapest távoli kerületében laktunk, oda kezdtük el hordani a gyereket, vele nem könnyű intézményt változtatni. A másik intézményben érzelmileg zsaroltak minket a határidős kiköltözéssel. Nehéz volt elfogadni, hogy elköltözzünk onnan, mivel innen több órát kell a gyerekekkel utazni. Itt jók a tapasztalataim, tekintettel voltak a helyzetemre, nem akarták a gyerekeket elvenni.”

„Nem kaptunk elegendő tájékoztatást a lehetőségekről, se a munkához jutást, se a lakáshoz jutást nem segítették információval. Nem éreztük azt, hogy fontosak lennénk.”

„Azért az itt lét valamennyire olyan, mint egy börtön. Ki lehet menni, de 9 órákor takarodó van.”

„Az önkormányzat által küldött levélben, amikor a másik otthonból kiköltöztünk, az állt: ha nem jövünk át egy másik otthonba, elviszi a gyámügy a gyerekeket. Ilyen intézményből (családok átmeneti otthonából) már nem lehet gyereket kivinni utcára. Azon vannak, hogy szétszakítsák a családokat, pedig törvény van rá, hogy mindenképpen meg kellene őrizni a család egységét.”

„Ha már valami nem úgy történik, ahogy a segítők akarják, akkor azzal fenyegetnek, hogy szerződést bontanak. Ez visszaélés a kiszolgáltatott helyzetünkkel.”

„Mi hivatalosan nem lakunk itt, nem vagyunk ide bejelentve, egy fiktív lakcímen vagyunk. De úgy lakásra pályázni nem lehet.”

„Van itt esti takarítás, amit ellenőriznek, amit mindenképpen meg kell csinálni időre. Ha valami nem stimmel, kaphatunk figyelmeztetőt, háromért már kirakhatnak minket. Azért kell 9 óráig megcsinálni, mert akkor jár le a gondozónő munkaideje. Nem kezelnek felnőtként. Nem illeszkednek a szabályok hozzánk. Én negyed 8-ra érek haza a gyerekekkel, akkor vacsora, fürdés, esti mese. De nem lehet befejezni, mert a takarítás fontosabb. Pedig utána is befejezhetnénk, ha már a gyerekek alszanak.”

„Fontos, hogy az embernek itt is megmaradjon a magánélete. Nem kell rólunk mindent tudni. Tiszteljük a határainkat.”

„Legyenek a segítők tájékozottabbak, ne ígérjenek olyat, amit nem tudnak teljesíteni.”

„Amikor a polgármesterhez bementem meghallgatásra, végighallgatta a mondanivalómat, de egyáltalán nem figyelt rám. Jól láttam, hogy rajzolgatott a füzetébe.”

„Vannak olyan segítők, akik csak kérdeznek, de vannak olyanok is, akiket valóban érdekel, hogy mi van velem.”

Sok panasz és fájdalom fogalmazódott meg különösen az anyaothonban élő szülők részéről a kapcsolattartás kérdésében. Nyilván nehezen egyeztethető egy intézmény házirendjével a

teljes nyitottság. A hétfégi kapcsolattartás pedig amiatt korlátozott, hogy olyankor csak ügyelet van. A család élete és az intézmény rendje nehezen egyeztethető. Érdemes ezen gondolkodni. Így fordulhat elő, hogy egy feleség a hajléktalan férjének az intézmény előtt az utcán adja oda hétfégén az ebédet, az anya felnőtt fiát egy ünnepi alkalommal nem fogadhatja az otthonon belül testvérei körében – be kell csomagolnia és egyedül elfogyasztani az ünnepi vacsorát annak, aki nem lakik az otthonban.

A szülőkkel beszélgetve és élethelyzetüket megismerve, úgy tűnik, hogy a gyermekjóléti szolgálat munkatársai – bár felveszik velük a kapcsolatot – érdemben nem tudnak segíteni.

Az egyik sokgyermekes anya a következőképpen mesélte el találkozását a gyermekjóléti szolgálat munkatársával: *„Kijött velem megismerkedni, kitöltött egy csomó adatlapot és elment. Ennyi volt a kapcsolat. Nem éreztem, hogy bármiben tudna segíteni.”*

Egy másik anyát is megkeresett a szolgálat. Megismerkedtek, de itt sem találták meg, miben lehetne együttműködni. Pedig az anya fiatal, első gyereke édesanyjával (a nagymamával) van elhelyezve, akivel nagyon rossz a kapcsolata. Helyzete nehezen megoldhatónak tűnik, jelenleg néhány hónapos gyermekével nagyon feszült, ingerült. Saját maga is látja, hogy rengeteg gondja van, nemcsak a lakáshelyzetével, hanem gyerekeivel is. A gyermekjóléti szolgálat mégsem látott semmi feladatot. Ennek az anyának semmilyen bizalma nincs a szakemberekben, ezt meg is fogalmazza. Ugyanakkor nyilvánvaló feladatok vannak a gyerekek elhelyezésével, jövőjével és az anya szülői szerepével kapcsolatban, és rengeteg a rendezni való saját családjával. Ebben sok segítségre lenne szüksége. De nem sikerült olyan kapcsolatot kialakítani, amiben ez a folyamat elindulhatna.

Egy harmadik család találkozása a gyermekjóléti szolgálattal, az anya elmondása szerint: *„Fiktív lakcímen vagyunk bejelentve Budapest egyik kerületében. Ahhoz a gyermekjóléti szolgálathoz tartozunk. Amikor bekerültünk az átmeneti otthonban, a gyermekjóléti szolgálat munkatársa megnyugodott, hogy akkor minden rendben van, velünk már nincsen dolga”.*

Közben a család alig egy éve költözött vidékről a fővárosba, az anya azonnal elhelyezkedett és napi két órát utazik a munkahelyére, férje komoly beteg, 16 éves lánya elvégezte a 8 általánost

és nem talált magának iskolát, 19 éves fia munkanélküli. Egy évvel később az akkor már 17 éves lány szülni készült. A családdal kapcsolatban lévő szakemberek nem tudták elérni, hogy egy közepes képességű fiatal lány iskolába járjon!

Fontos azonban azt is meghallanunk, hogy többen jegyezték meg a gyermekjóléti munkatárs különlegességét: *„A gyámhivatal szörnyű volt, de a gyermekjóléti szolgálatnál nagyon segítőkészek voltak”*. Többen érezték úgy, hogy a gyermekjóléti szolgálat mellettük állt. De könnyebben veszik ezt észre azok a szülők (kliensek), akik egyébként is kiegyensúlyozott felnőttek. A „problémásabb” szülőkkel lényegesen ritkább a jó kapcsolat.

Röviden összefoglalva a szülők véleményét:

- A családoknak többnyire felszínes a kapcsolata a gyermekjóléti szolgálattal, leggyakrabban a közvetítést érzik a kliensek segítségnek (pedig a családok helyzete eléggé összetett).
- Gyakran tapasztalják a szülők azt, hogy a gyermekjóléti szolgálat mellettük áll. Ha pl. lakás kérdésben nem is tudnak segíteni, a támogatottságnak ez az érzése fontos, a szülők gyakran megfogalmazzák.
- A szülők azt tartják jó segítőnek, akivel „biztonságban” érzik magukat (hamar megérik, kiben bízhatnak, kiben nem).
- Pontosan meg tudják fogalmazni az emberi méltóságukat, autonómiájukat sértő viselkedéseket, szabályokat.
- A szülők benyomásait a felszínes kapcsolatról a szakemberek is alátámasztják.
- Az állandó lakhellyel nem rendelkező családok elvesznek a gyermekjóléti rendszer számára.

* A cikk részlet az Egészségügyi, Szociális és Családügyi Minisztérium 2003-ban, a társadalmi befogadás kérdéskörében kiírt pályázatára készült, Családok a gyermekvédelem határán c. kutatási beszámolóból.

Kádas István

A nevelőszülői tevékenység ellátásának alkalmassági vizsgálata

(Módszertani segédanyag)

Az alkalmassági vizsgálatok típusai a következők:

- I. Nevelőszülőnek jelentkezők *alkalmassági* vizsgálata
- II. Nevelőszülők alkalmasságának háromévenkénti vagy rendkívüli *felülvizsgálata*

I. Nevelőszülőnek jelentkezők alkalmassági vizsgálata

Alapelvek:

1. A nevelőszülői tevékenységre jelentkezőkkel szemben állított feltételeket, a nevelőszülői hálózatot működtetők és az érintett személyek feladatait a Gyermekvédelmi törvény 54.§-a, a 15/1998 (IV. 30.) NM rendelet 95-96.§-a, valamint a 29/2003. (V. 20.) ESZCSM rendelet 1-6.§-a és a 8.§-a határozza meg.
2. A nevelőszülői hálózatot működtetőt a nevelőszülői tevékenységre jelentkező ügyfél részére tájékoztatási kötelezettség terheli a jelentkezésének nyilvántartásba vételéről, a környezetéről készülő tanulmány idejéről, nevelőszülői felkészítő programba történő meghívásáról vagy elutasításáról, nevelőszülői feladat ellátására történő megbízási vagy nemleges működtetői szándékról.
3. A nevelőszülői hálózat működtetője csak azt a jelentkezőt képezi ki, aki körülményei alapján alkalmas gyermek fogadására.

4. A felkészítés két részből áll: döntés-előkészítő programból (28 óra) és nevelőszülői tanfolyamból (32 óra).
5. A tanfolyamra meghívást csak azok a jelentkezők kapnak, akiket a döntést előkészítő programot vezető oktatók nevelőszülői feladat ellátására alkalmasnak minősítettek.
6. A tanfolyam sikeres elvégzéséről a tanfolyamot szervező tanúsítványt állít ki.
7. A nevelőszülői hálózatot működtető nem kötelezhető arra, hogy az általa szervezett tanfolyamon részt vett s ott tanúsítványt szerző jelentkezőt hálózata működési engedélyének nevelőszülői nyilvántartásába fölvétesse, s őt nevelőszülői tevékenységgel megbízza.
8. A nevelőszülői hálózatokat működtetők elfogadják a más képzőnél teljesített tanfolyamot s az ott megszerzett tanúsítványt, amennyiben a felkészítés a 29/2003. (V. 20.) ESZCSM rendeletbe foglaltaknak megfelelően történt.
9. Más szervezőnél végzett tanfolyam esetén a jelentkező mentesül a helyi képzés alól, azonban alkalmassági vizsgálata kötelező.

A vizsgálatban közreműködő szakemberek:

- a jelentkező háziorvosa
- a nevelőszülői hálózatot működtető szakemberei (nevelőszülői tanácsadó, pszichológus, a döntés-előkészítő program oktatói stb.)

Az eljárás menete:

A jelentkezést követő 30 napon belül a hálózatot működtető szakembere (nevelőszülői tanácsadó, családgondozó, pszichológus, a feladatra följogosított szakember) otthonában meglátogatja a nevelőszülői tevékenységre jelentkezőt, környezettanulmány és a tanulmányhoz kapcsolódó interjú elkészítése céljából. Amennyiben a jelentkező fenntartja szándékát, úgy a környezettanulmányhoz csatolni kell a hatósági erkölcsi igazolását, és nyilatkozatát arról, hogy nem áll fenn vele szemben a gyermekvédelmi törvény 15.§ (8)

bekezdésében meghatározott kizáró ok. A jelentkező hiteles másolatot ad a legmagasabb iskolai végzettségét igazoló okmányról, valamint biztosítja jövedelmének, vagyoni helyzetének hiteles igazolását, amelyből kitűnik, hogy az ő és a vele egy háztartásban élők létbiztonsága anyagi szempontból is biztosított. Csatolni kell a környezettanulmányhoz a jelentkező lakása tulajdonjogi viszonyát igazoló okirat másolatát (amennyiben nem saját tulajdona, úgy a tulajdonos hozzájárulását ahhoz, hogy lakásában a jelentkező nevelőszülői feladatot lásson el). Ha önkormányzati bérlakásban él az ügyfél, akkor a bérleti szerződés hiteles másolatát kell benyújtani.

A működtető részére át kell adni a jelentkező személy egészségügyi állapotáról készült vizsgálat alapján kiállított háziorvosi véleményt. (Célszerű a tüdőszűrő-vizsgálati és ideg-szakorvosi vizsgálati eredmény benyújtása is!) A háziorvos véleményének tartalmát a 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet 95.§ (1) bekezdésében foglaltak határozzák meg.

A környezettanulmányt és az interjút az alább ismertetett szempontsor alapján kell elkészíteni. A rendelkezésre álló információk, a megismert körülmények ismeretének birtokában (azok kiértékelését követően, amelybe javasolt pszichológust bevonni) a működtető dönt, hogy alkalmasnak ítéli-e a jelentkezőt a nevelőszülői szerepre. A döntést követően a működtető értesíti a jelentkezőt a nevelőszülői tanfolyam döntés-előkészítő programjának időpontjáról vagy jelentkezésének elutasításáról.

A döntés-előkészítő program (28 óra) oktatói a 29/2003. (V. 20.) ESZCSM rendelet 6.§-a alapján döntenek a jelentkező alkalmasságáról; amennyiben az alkalmasságot kimondják úgy a jelentkező meghívást kap a nevelőszülői munkára felkészítő tanfolyamra (32 óra).

Az oktatók döntésükről tájékoztatják a résztvevőt és a nevelőszülői hálózatot működtetőt. A rendelet 8.§ (4) bekezdése szerint: „A nevelőszülői tanfolyamon résztvevők a tanfolyam sikeres elvégzéséről a tanfolyamot szervező által kiadott tanúsítványt kapnak. A tanúsítványban szereplő tanfolyami képzettség megnevezése: nevelőszülő.”

A működtető megindítja a szükséges eljárást, hogy a tanfolyamot sikeresen végzettek ellátási helyei közé nyilvántartásba vetesse. A működtető nem kötelezhető a tanúsítvánnyal rendelkezőt nevelőszülői tevékenységgel megbízni.

Szempontok:

-

1. A vizsgálat adatai

Nyilvántartási adatok (jelentkezés ideje, nyilvántartási száma, ügyintéző/k, határidő/k)

A környezettanulmány, interjú, vizsgálat ideje

Közreműködő szakemberek (neve, feladat- illetve munkaköre)

2. A környezettanulmány tartalma:

A jelentkező és házas- vagy élettársának neve, címe (telefon)

A jelentkezés ideje, nyilvántartási száma.

A jelentkező és házas- vagy élettársa személyi adatai

A jelentkező és a házas- vagy élettársának legmagasabb iskolai végzettsége, az ezt igazoló okmány száma; a jelentkező foglalkozása, munkahelye (címmel), jövedelme, vagyona

A jelentkező és házas- vagy élettársa gyermekeinek neve, születési éve, iskolázottsági szintje, tartózkodási helye

A közös háztartásban élő gyermekek és egyéb hozzátartozók státusza és száma

A családi pótlék kifizetőhelyének neve és címe

A lakás adatai

A lakás tulajdonviszonya, komfortfokozata

A gyermekvédelmi gondoskodásban élő gyermek számára biztosítandó szoba vagy szobák száma, mérete, jelenlegi használata

A lakás műszaki használati biztonsága, akadálymentesítettsége, berendezése, tisztasága.

A ház/lakás környezetének állapota, biztonsági szintje, veszélyek, kerítések, kutak, háziállatok, eszközök és gépek stb.

Az ügyfelet mi motiválta a jelentkezésre?

A gondoskodásra fogadott gyermekkel szembeni elvárások (származás, nem, életkor, testi, egészségi és értelmi állapot, vallás stb.)

A jelentkezőnek milyen problémák kezelésében van jártassága? Családjába gondozásra - nevelésre milyen problémával rendelkező gyermeket vállal?

Tájékozódás a jelentkezőnek oktatási intézménnyel kialakított szülői kapcsolatáról, a településen ill. települési részen betöltött társadalmi helyéről, megítéléséről (pl. nem

összeférhetetlen a szomszédokkal, lakó- és települési környezetével; nincsenek köztartozásai, közigazgatási szabálysértései stb.)

A környezettanulmány készítője a felvétel során szerzett tapasztalatai és információi alapján környezeti szempontból minden tekintetben alkalmasnak tartja-e a jelentkezőt? Erről tájékoztatta-e őt?

A házas- vagy élettárs beleegyező, támogató nyilatkozata a nevelőszülői tevékenység végzéséhez.

3. A nevelőszülőnek jelentkezőkre vonatkozó adatok, információk:

Volt-e már nevelőszülői jogviszonyban?

Indult-e ellene vagy a vele közös háztartásban élők ellen a nyilatkozat keltétől számított 15 éven belül büntetőeljárás vagy szabálysértési eljárás? Került-e sor büntetés kiszabására? Ha igen, a büntetés oka, mértéke és a mentesülés időpontja.

Jelenleg a jelentkezőnek vagy a vele közös háztartásban élő személynek van-e függőben lévő szabálysértési vagy büntető ügye? Ha van, miért?

Milyen iskolákat végzett? Időpontok?

Volt-e olyan iskolája, amelyet megkezdett, de nem fejezett be? A megszakítás oka és ideje?

Előző munkahelyei, munkakörei, beosztásai, munkahely-változtatásainak okai?

Szüleinél előfordult-e ideg- és- pszichiátriai betegség, alkoholizmus, öngyilkosság, öngyilkossági kísérlet?

Kezelték-e ideg-, pszichiátriai gyógyintézetben? Ha igen, mikor és miért?

Előfordult-e már idegkimerültség, depressziós állapot? Ha igen, mikor s miért?

Volt-e öngyilkossági kísérlete? Ha igen, mikor s miért?

Eddigi súlyosabb megbetegedései, balesetei, műtétei? Azok körülményei?

Szedett-e, illetve szed-e rendszeresen gyógyszert? Ha igen, akkor mit?

Jelenleg áll-e orvosi kezelés alatt, s annak oka?

Családtagjainak s vele együtt élő hozzátartozóinak egészségi állapota?

Volt-e orvos-szakértői vizsgálata? Milyen okból s mikor?

Megállapítottak-e munkaképesség-csökkenést, hány százalékosat?

Alkoholfogyasztási szokásai, körülményei, az elfogyasztott alkohol fajtája és mennyisége?

Fogyasztott-e vagy fogyaszt-e valamilyen drogot, kábítószer?

Dohányzásának napi átlagos mennyisége?

Kávéfogyasztásának, energiailal-fogyasztásának napi mennyisége?

Betegállományainak időtartama, okai és időpontjai?

Gyermekkori családja: helye a családban

kapcsolata szüleivel, testvéreivel

fontosabb események, változások, ezek hatása

legjellemzőbb konfliktusok, ezek megoldási módjai

Munkán kívüli legjellemzőbb időtöltése?

Tervei, céljai az elkövetkező néhány évre, s mi szükséges megvalósulásukhoz?

Mit tart személyisége erősségeinek, illetve fejlesztendő területeinek?

Gyermekét kezelték-e, illetve kezelik-e idegi, pszichés panaszokkal? Ha igen, oka, ideje, időtartama?

Volt-e gyermekének öngyilkossága, öngyilkossági kísérlete? Ha igen, mikor, miért?

Vált-e gyermeke bűncselekmény áldozatává? Ha igen, mikor, milyen cselekményben?

Gyermeke követett-e el bűncselekményt? Ha igen, mit, mikor és kivel? Kapott-e ezért büntetést, mit és mennyi időre? A bűnelkövetés idején a gyermek a jelentkező szülő háztartásában élt-e, ha nem, akkor hol és kivel, mettől s meddig élt ott?

Volt-e gyermeke gyermekjóléti alapellátásban vagy gyermekvédelmi szakellátásban gondozva? Ha igen, mettől meddig, és miért?

Mit tart fontosnak a gyermeknevelésben?

Volt-e olyan terület amelyben – véleménye szerint – nem jól nevelte gyermekét?

Voltak-e, vannak-e olyan helyzetek, amelyek gyermeke részéről váratlanul érték, érik?

Hogyan sikerül megvalósítania, amit eltervez a gyerekkel kapcsolatban?

Mi volt az oka, ha nem tudta megvalósítani elgondolását?

Milyen típusú szülőnek tartja magát?

Mióta, s milyen mértékben engedte, hogy a gyermeke felügyelet nélkül játsszék, járműveken egyedül utazzék, öltözködéssel, szórakozással, olvasmányokkal, zsebpénzzel (beosztásával) kapcsolatos kérdésekben önállóan döntsön?

Milyen magatartásért és milyen módon jutalmazza, illetve bünteti gyermekét? A gyermek reakciói?

Házastársával, élettársával voltak-e vitái a gyermek nevelését illetően? Milyen kérdésekben?

Milyen volt a viszonya gyermeke óvodájával, iskolájával, gyermekorvosával, stb.?

Milyen elgondolás alapján szervezte meg gyermeke napirendjét?

Mi jelent számára sikerélményt, örömet a gyermeknevelésben?

A gyermeknevelésben a legnagyobb csalódása, kudarcélménye? Ezzel kapcsolatos érzései?

Véleménye a testi fenyítésről?

Véleménye szerint milyen viselkedésben nyilvánul meg a családon belüli erőszak?

Hogyan látja, milyen következményei, megnyilvánulásai lehetnek a gyermek viselkedésében a családon belüli erőszaknak?

A jelentkező szerint hol és hogyan válhat egy gyermek szexuális visszaélés áldozatává?

Milyen elképzelései vannak a nevelőszülői munkáról?

Milyen nemű, korú, nemzetiségű, kultúrájú, egészségi állapotú, fejlődési szükségletű és problémájú gyermek nevelését vállalná?

Véleménye szerint milyen nevelési módszerekkel lehet a leghatékonyabban elősegíteni a nevelőszülőknél elhelyezett gyermekek személyisége kibontakoztatását, testi, értelmi, érzelmi és erkölcsi fejlődését?

Hogyan vélekedik lakókörnyezetéről; értékek és veszélyek?

Baráti és szomszédi kapcsolatai, közösségi tevékenységei, részvétele a helyi közéletben?

Ha a gyermek ellátásában segítségre szorul kire számíthat?

Háziállatai és elhelyezésük? Melyiktől válna meg a gyermek érdekében?

A gyermekek érdekében vállalna-e s milyen mértékű átalakítást lakásán?

A gyermek otthonában történő elhelyezésének szempontjai (nem, életkor, fejlődési szükséglet, szobatárs, távolság, érdeklődés stb.)?

Kik támogatják, s kik ellenzik környezetében nevelőszülői tervét?

Mi a véleménye a nevelőszülői család „családsegítő család” szerepéről?

Látott-e, illetve lát-e el kirendelt gyámi, gondnoki feladatot? A gyámolt, gondnokolt személye, ellátásának oka és ideje? Hogyan teljesítette, teljesíti kötelességeit (vagyonkezelés, számadás, végszámadás, stb.)?

Melyek azok a dolgok, elfoglaltságok és értékek, melyekről a gyermekek nevelése kapcsán hajlandó lemondani, hajlandó ezeket föláldozni?

Hallott-e már, s mit tud a gyermeki jogokról?

Miért, s meddig szeretne nevelőszülőként tevékenykedni?

Véleménye szerint mit nyújt Ön és családja a gyermekvédelmi gondoskodás keretében Önökhöz kihelyezett gyermeknek?

Véleménye a nevelőszülői képzésről s az ezt követő félévenkénti 6 órás továbbképzésről?

A nevelőszülői hálózatot működtetővel szembeni elvárásai?

II/a. Nevelőszülők háromévenkénti alkalmassági felülvizsgálata

Alapelvek:

1. Ez a felülvizsgálat a nevelőszülői hálózatban tevékenykedő gyermekvédelmi szakmai csoport tagjai közül csak a nevelőszülő szakmai alkalmasságát vizsgálja. Így nem vizsgálja a nevelőszülői hálózat működésében más, különböző munkakörökben dolgozó szakemberek tevékenységét, és nem szolgál ezek munkájának ellenőrzésére.
2. A nevelőszülő szakmai alkalmassága felülvizsgálati szempontjainak meghatározása a gyermekvédelmi törvény 54-55. §- és 66/B §, a 66/E § (7) bekezdésének, a 261/2002. (XII. 18.) Kormányrendelet és a 15/1998.(IV. 30.) NM rendelet 95. § és 96. § (3), a 100. § és 150. §-ban foglaltak figyelembevételével történt.
3. A nevelőszülő szakmai alkalmasságának 3 évenkénti felülvizsgálata a nevelőszülői hálózatot működtető feladata.
4. A vizsgálat előfeltévése, hogy a szakmai csoport tagjai a hálózatban teljesítik a jogszabályok által meghatározott kötelezettségeiket, s a működtető szükség szerint megteszi az indokolt intézkedéseket.
5. A gyámi, gondozói tanácsadók és a nevelőszülői tanácsadók folyamatosan figyelemmel kísérik, hogy a nevelőszülők maradéktalanul teljesítik-e a gyermekvédelmi törvény 66./B § (2), és a 261/2002. (XII. 18.) Kormány rendelet 7. § (2) bekezdésébe foglalt tájékoztatási kötelezettségeiket.
6. A fenti tanácsadóknak működtetőjük részére eleget kell tenni a tájékoztatási feladatuknak és a 261/2002. (XII. 18.) Kormányrendelet által meghatározott feladatuknak. A 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet 95. § (2) bekezdése alapján: „Ha a nevelőszülői hálózat működtetője a nevelőszülői tevékenység ellátása, vagy a nevelőszülő háromévenkénti, illetve rendkívüli felülvizsgálata során az alkalmasság hiányát észleli, a nevelőszülőt orvosi, pszichológiai vizsgálaton való részvételre kötelezheti.”

A szakmai alkalmasság háromévenkénti felülvizsgálata azokat az összefüggéseket és a mögöttük meghúzódó problémákat, állapotokat kívánja feltárni, amelyeket a tanácsadók által készített környezettanulmányok, ezek módosításai, valamint a család- és intézménylátogatások kapcsán még nem észlelnek, tapasztalnak.

A felülvizsgálat eredményeként – a gyermek mindenkifelelt álló érdeke biztosításának megfelelően – időben megállapítható az alkalmasság hiánya.

Időben megvilágíthatóak a veszélyek, s az ezek megelőzése érdekében megoldandó feladatok, szükséges intézkedések.

A vizsgálat elkészítésében közvetlenül közreműködő szakemberek:

szaktanácsadó tevékenységet végző

15/1998. (IV. 30.) NM rendelet 154. § c.), e.) és h.) bekezdése alapján

pszichológus (munkapszichológus; klinikai és mentálhigiéniai szakpszichológus)

nevelőszülői tanácsadó

gyámi, gondozói tanácsadó

Közvetetten közreműködő szakemberek:

gyámhivatal munkatársa

házi orvos

továbbképzésért felelős szakember

hivatásos gyám

Alkalmassághiány esetén a vizsgálatot elvégző szakemberek:

klinikai és mentálhigiénés szakpszichológus

szakorvos

Az eljárás menete:

A felülvizsgálathoz a nevelőszülői tanácsadó a nevelőszülőről az aktuális állapotnak megfelelő környezettanulmányt és a nevelőszülő munkáját jellemző értékelést bocsát a vizsgálatot végzők rendelkezésére.

Az értékelés bemutatja a nevelőszülő gondozó-nevelő tevékenységét, ebben alkalmazott módszereit, együttműködését a szakmai csoport tagjaival, egészségügyi, oktatási stb. intézményekkel. A gyámi, gondozói tanácsadó értékelést készít a nevelőszülőnek a gyermek érdekében végzett, a kiskorú fejlődését elősegítő munkájáról, a gyámi feladatainak ellátásáról.

Bemutatja a nevelőszülő (mint gyám) kapcsolatát a gyermek vérszerinti szüleivel (hozzátartozóival), a gyámhivatallal, egészségügyi és oktatási stb. intézményekkel.

Ha a gyermek gyámságát nem a nevelőszülő látja el, úgy a hivatásos gyám ad tájékoztatást a nevelőszülő együttműködéséről, kapcsolatainak helyzetéről, minőségéről. Ebben az esetben a gyámi, gondozói tanácsadó értékelése a nevelőszülő gondozó és nevelő tevékenységére terjed ki.

A tanácsadók az értékelések elkészítésénél a 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet 75-88. §, és a 92-108. §, valamint a 150. § által meghatározottakat veszik figyelembe.

A háziorvos oly módon segíti a vizsgálatot, hogy a nevelőszülőről, és a vele közös háztartásban élő hozzátartozóiról egészségiállapot-igazolást állít ki.

Az orvosi igazolás tartalmazza, hogy a nevelőszülő és környezete egészségügyi szempontból alkalmas-e gyermek gondozására, valamint nem áll-e fenn a 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet 95. § (1) bekezdés a.) - e.) pontjaiban megfogalmazott kizáró okok valamelyike.

Ha a háziorvos egészségügyi alkalmasság hiányát észleli, ezt jelzi, és javasolja a működtetőnek a nevelőszülő *szakorvosi vizsgálatra* történő kötelezését.

A pszichológus (munkapszichológus) tájékozódik a nevelőszülő pszichikai, mentális állapotáról.

Ha a szakember az elemzés során alkalmasság hiányára utaló jeleket állapít meg, akkor ezt jelzi, s javasolja a működtetőnek a nevelőszülő kötelezését *pszichológiai vizsgálaton* való részvételre.

A felülvizsgálatot végző szakemberek – a nevelőszülő bevonásával - a szempontsor alapján elkészítik állapotjelentésüket.

A tanácsadói értékelések, a hivatásos gyámi tájékoztatás, a háziorvosi igazolás, a munkapszichológiai helyzetelemzés, valamint a fent említett állapotjelentés alapján és

figyelembevételével a felülvizsgálatot végzők döntenek a nevelőszülő szakmai alkalmasságáról. Erről a nevelőszülőt és a működtetőt egyaránt tájékoztatják.

Amennyiben a nevelőszülő alkalmasságát aggályosnak értékelik, tájékoztatják a működtetőt, és kérik a nevelőszülő kötelezését a megfelelő vizsgálatra.

A vizsgálati eredményt követően 8 napon belül a felülvizsgálatot végzők ismételten döntést hoznak.

Ha a nevelőszülő nem tesz eleget a kötelezettségének, vagy a vizsgálat alkalmasság hiányát állapítja meg, akkor a vizsgálatot végzők erről értesítik a nevelőszülőt és a nevelőszülői hálózat működtetőjét, utóbbinál kezdeményezik a nevelőszülői jogviszony megszüntetését alkalmatlanság miatt.

Amennyiben a vizsgálat azt állapítja meg, hogy a nevelőszülő egészségügyi, pszichés szempontból alkalmas, egyéb követelmények mérlegelését követően 8 napon belül a vizsgálatot végzők értesítik a nevelőszülőt és a működtetőt a nevelőszülő szakmai alkalmasságáról.

Szempontok:

1. Az alkalmassági felülvizsgálat adatai

Nevelőszülő nyilvántartási adatai (nyilvántartási száma, neve és lakcíme, tanúsítványának száma és kelte, nevelőszülői tanácsadójának neve, gyámi, gondozói tanácsadójának neve, nevelt gyermekei hivatásos gyámjának, gyámjainak neve stb.)

A vizsgálat ideje

A vizsgálatot végzők (neve, feladat- illetve munkaköre)

A megelőző vizsgálat ideje

A megelőző vizsgálatot végző személyek, s munkakörük

2. A nevelőszülőre és a nevelőszülői ellátási helyre vonatkozó adatok, információk:

A nevelőszülői ellátási hely működése határozott vagy határozatlan időre engedélyezett?

A nevelőszülői ellátás formája:

- ideiglenes hatályú elhelyezést biztosító (befogadó) nevelőszülő
- átmeneti vagy tartós neveltet ellátó nevelőszülő
- ideiglenes hatályú elhelyezett, átmeneti és tartós neveltet ellátó nevelőszülő
- átmeneti vagy /és tartós neveltet ellátó hivatásos nevelőszülő
- ideiglenes hatályú elhelyezést biztosító hivatásos nevelőszülő
- ideiglenes hatályú elhelyezett és átmeneti vagy/és tartós neveltet ellátó hivatásos nevelőszülő
- speciális hivatásos nevelőszülő
- különleges vagy speciális szükségletű gyermeket ellátó nevelőszülő

A nevelőszülői ellátási helyen (nevelőszülőnél) engedélyezett férőhelyek száma; az „engedélyt” tartalmazó nevelőszülői hálózati működési engedély határozati száma és kelte

A nevelőszülőnél ténylegesen betöltött férőhelyek száma

A gondozottak neme és életkora

A nevelőszülői családban élő különleges ellátást igénylő gondozottak száma, és szükségletei

A speciális ellátást igénylő gondozottak száma és szükségleteik

A nevelőszülő melyik évtől látja el ezt a feladatot, eddig mennyi gyermeket nevelt, ebből mennyi az utóbbi három évben gondozott-nevelt kiskorú, és gondozott felnőtt (utógondozói ellátott) száma

Saját vagy/és nevelt gyermekét kezelték-e, illetve kezelik-e idegi, pszichés panaszokkal? Ha igen, oka, ideje, időtartama?

Volt-e saját vagy/és nevelt gyermekének öngyilkossága, öngyilkossági kísérlete? Ha igen, mikor, miért?

Vált-e saját vagy/és nevelt gyermeke bűncselekmény áldozatává? Ha igen, mikor, milyen cselekményben?

Követett-e el saját vagy/és nevelt gyermeke bűncselekményt? Ha igen, mikor, milyen cselekményt? A büntetés fajtája és mértéke?

A nevelőszülő kérésére működése során, illetve az utóbbi három évben tőle áthelyezett gyermekek száma, az áthelyezések okai?

A gyermekek kérésére a nevelőszülőtől elhelyezett kiskorúak és utógondozói ellátottak száma és a kérelmek indokai?

Melyik évben, és miért került sor azonnali soron kívüli gyermekelhelyezésre a nevelőszülői ellátási helyről?

A nevelőszülőnél eddig élő összes gondozott gyermek közül hány főnek volt vérszerinti kapcsolattartása, s ebből az utóbbi három év mutatója? A kapcsolattartás helye/i?

Akadályozta-e a nevelőszülő a nála nevelkedő gyermekek kapcsolattartását? Mikor, miért?

Az ellátási helyen eddig összesen gondozott gyermek közül mennyi kiskorúnak került a gyermekvédelmi szakellátási elhelyezése megszüntetésre, ebből az utóbbi három év adata?

A neveltek közül hány főnek indult el az elhelyezés megszüntetésére eljárás, s miért hiúsultak, torpantak meg ezek? Az utóbbi három év mutatói e kérdésben?

A nevelőszülő által eddig gondozott-nevelt összes gyermek közül mennyien váltak örökbe adhatóvá, ebből hány főt fogadtak örökbe, mennyi a megghiúsult örökbeadások száma, és mi ezek oka? Az utóbbi három év adatai, okai?

Gondozottjai közül fogadott-e örökbe a nevelőszülő, hány gyermeket, s melyik évben?

Az összes eddig gondozott közül mennyien váltak a nevelőszülői ellátás alatt nagykorúvá, ebből hányan tanultak nappali rendszerű oktatási formában, mennyien dolgoztak, hányan kértek, s kaptak utógondozói ellátást a nevelőszülőnél? Ebből az utóbbi három év mutatószámai?

Mi az oka, ha a nagykorúvá váló fiatal kért, s nem kapott utógondozói ellátást a nevelőszülőnél?

Jelenleg mennyi utógondozói ellátott él a nevelőszülő családjában, ebből:

- hány fő tanul?
- mennyien fejezték be tanulmányaikat, miért, s most mit csinálnak?
- mennyien dolgoznak, dolgoztak állandó munkahelyen, s mennyien alkalmi munkán?
- mennyien nem tanulnak s nem dolgoznak? Ennek oka?

A nevelőszülőtől a gyermek 24 órát meghaladó engedély nélküli eltávozásainak száma, „elkövetők” száma? Az esetek időpontjai?

A nevelőszülőnél eddig összesen gondozott-nevelt gyermekek és fiatal felnőttek szabálysértései, büntetőjogi felelősségre vonásainak száma? Ebből az utóbbi három évben történt esetek okai és száma?

A nevelőszülő foglalkozása, foglalkozásai?

A nevelőszülő a nevelőszülői tevékenység ellátásának kezdetétől hányszor s milyen okból váltott foglalkozást, munkahelyet, ebből mennyi alkalom esik az utóbbi három évre?

A nevelőszülővel egy háztartásban élő hozzátartozói közül ki (nem személy, hanem családi státusz megjelölése!), hányszor váltott foglalkozást, munkahelyet nevelőszülői feladatellátását követően? Mennyi az utóbbi három évben történt esetek száma?

A nevelőszülő „alkalmazása” óta hány esetben cserélt házat, lakást, ebből hány alkalom esik az utóbbi három évre? A költözések okai?

A nevelőszülő lakásában együtt élők mikor cseréltek szobát, szobatársat, ebből mennyi történt az utóbbi három évben; ezen alkalmak ideje és okai?

A gyermek elhelyezése a nevelőszülő otthonában milyen elv (nem, életkor, szükségletek, szobák mérete stb.) szerint, s hogyan valósul meg?

Háziállatai és elhelyezésük? Melyiktől válna meg a gyermek érdekében?

A nevelőszülő tevékenysége alatt mikor volt betegszabadságon, kórházban, ezek időtartama? Ebből az utóbbi három évben történt esetek ideje és időtartama?

Volt-e olyan időszak, amelyben a nevelőszülő egészségi állapota miatt nem tudta a gondoskodásába helyezett gyermeket ellátni? Melyik évben, mettől-meddig?

Kezelték-e ideg-, pszichiátriai gyógyintézetben? Ha igen, mikor és miért?

Előfordult-e már idegkimerültség, depressziós állapot? Ha igen, mikor s miért?

Volt-e öngyilkossági kísérlete? Ha igen, mikor s miért?

Eddigi súlyosabb megbetegedései, balesetei, műtétei? Azok körülményei?

Szedett-e, illetve szed-e rendszeresen gyógyszert, ha igen, mit?

Jelenleg áll-e orvosi kezelés alatt, ha igen, annak oka?

Családtagjainak s vele együtt élő hozzátartozóinak egészségi állapota?

Volt-e orvosszakértői vizsgálata? Milyen okból s mikor?

Megállapítottak-e munkaképesség-csökkenést, hány százalékosat?

Alkoholfogyasztási szokásai, körülményei? Az elfogyasztott alkohol fajtája és mennyisége?

Fogyasztott-e vagy fogyaszt-e valamilyen drogot, kábítószer? Ha igen, ennek fajtája és mértéke?

Dohányzásának napi átlagos mennyisége?

Kávéfogyasztásának, energiatartalék-fogyasztásának napi mennyisége?

Munkán kívüli legjellemzőbb időtöltése?

A tevékenységben eltelt évek alatt a nevelőszülő hányszor töltött 30 napnál több időt külföldön?

A nevelőszülő gondozására-nevelésére bízott gyermekek személyét figyelembe véve, vettek-e föl szociálpolitikai támogatást, hitelt? Ha igen, melyik évben, milyen címen, s mekkora összeget?

A nevelőszülő családi állapota hányszor, mikor változott?

A nevelőszülőnél élő összes gondozott gyermek és utógondozotti ellátott fiatal esetében változott-e azok családi állapota (házasság)? Az utóbbi három évben történt esetek száma az összesenből?

A nevelőszülő családjának struktúrája hányszor változott, s ebből mennyi az utóbbi három évre eső alkalmak száma?

A nevelőszülő hányszor, s mikor, mettől meddig volt munkanélküli?

A nevelőszülő családtagjai hányszor, s mikor voltak munkanélküli állapotban?

A nevelőszülő tájékoztatási kötelezettségének mikor nem tett eleget?

Mettől meddig akadályozta a nevelőszülő magatartása a szakmai szabályok szerinti feladatellátást? Mi történt?

Mettől meddig akadályozták a nevelőszülő körülményei a szakmai szabályok szerinti feladatellátást? Ez miben nyilvánult meg?

Helyettesítése hogyan, kivel, kinek a megbízásából történt?

A nevelőszülő nevelésidő- és ellátmány-felhasználásához, gazdálkodásához volt-e szükség a hálózatot működtető részéről segítséget nyújtani? Mikor, mennyi, és milyen esetben?

Volt-e, tételes elszámolásra kötelezve a nevelőszülő, mikor és miért?

A nevelőszülőnek van-e, s ha igen, mióta van más nevelőszülői hálózatot működtetővel is megállapodása?

Tevékenysége során folyt-e a nevelőszülővel szemben hatósági szabálysértési eljárás, ha igen, mikor, s milyen ügyben?

A nevelőszülőnek volt-e, s mikor, melyik évben/években munkahelyi fegyelmi ügye?

A nevelőszülő tevékenysége alatt a gondozásában-nevelésében élő összes gyermek és fiatal felnőtt közül mennyinek volt iskolai vagy munkahelyi fegyelmi ügye, s ebből mennyi az utóbbi három évben történt esetek száma?

A nevelőszülő hány gyermek esetében vállalt gyámságot, vagyonekezelést? Mennyi esetben szűnt meg a gyámsága, s miért? Ebből az utóbbi három évben történt esetek?

Milyen a nevelőszülő szakmai kapcsolata a nevelőszülői tanácsadóval, gyámi, gondozói tanácsadóval, vagyonekezelő gondnokkal, hivatásos gyámmal, gyámhivatallal?

A nevelt gyermekekről vezet-e „élettörténet-könyvet” a nevelőszülő, hogyan kezeli a gondozottak személyes iratait, különböző nyilvántartások, fejlődési lapok vezetését?

A nevelőszülő eleget tesz-e továbbképzési kötelezettségének? Melyik évben, mennyi alkalmat mulasztott?

A kötelező képzéseken túl részt vesz-e a nevelőszülő esetmegbeszélésen, szupervízió, tréningen, képzésben? Ezek gyakorisága?

Véleménye a nevelőszülői képzésről s az ezt követő félévenkénti 6 órás továbbképzésről?

Hogyan oldható meg a nevelőszülő azonnali helyettesítése, a helyettesítő milyen kompetenciákkal rendelkezik?

A nevelőszülő részt vesz-e a nevelőszülői klub vagy csoport működésében?

Milyen a nevelőszülőnek a nála elhelyezett gyermek felülvizsgálatában való részvétele?

Milyen, illetve milyen volt a viszonya gyermeke óvodájával, iskolájával, gyermekorvosával stb.?

A nevelőszülő részt vesz-e a gondozásában élő iskolás gyermekek szülői értekezletén?

Tagja-e az iskola vagy az osztály szülői munkaközösségének?

A nevelőszülő milyen iskolai végzettséggel, képzettséggel rendelkezik?

A nevelőszülő melyik évben, milyen témában és milyen szinten kezdett meg, s végzett el képzést? Ha a képzést megszakította, ennek ideje és oka?

A nevelőszülő saját gyermekeinek száma, életkora, lakó- és tartózkodási helye, az ott-tartózkodás jogcíme?

A nevelőszülő saját gyermekei közül hány fő kezdte meg tanulmányait nappali rendszerű középfokú képzésben, illetve nappali rendszerű felsőfokú képzésben? Ez irányú tanulmányait mennyien fejezték be, vagy szakították meg? Ebből az utóbbi három évben történt esetek száma és oka? Az érintettek most mit csinálnak?

A nevelőszülőnél eddig gondozott-nevelt gyermekek közül mennyien kezdtek nappali tagozaton középfokú, vagy nappali tagozaton felsőfokú képzés elvégzésébe? Ezt mennyien fejezték be, vagy szakították meg? Ebből az utóbbi három év mutatói?

Mit tud a nevelőszülő a gyermeki jogokról?

II/b. Nevelőszülők alkalmasságának rendkívüli felülvizsgálata

Alapelvek:

1. A nevelőszülői hálózat működtetője azonnal elrendeli a rendkívüli felülvizsgálatot, ha alapos – s megbízható, hiteles tapasztalatra, jelzésre épülő – a feltételezés, hogy a nevelőszülő a gyermek biztonságát, korához és szükségleteihez igazodó gondozását, nevelését, egészséges személyiségfejlődését nem biztosítja, az egyenlő bánásmód követelményét nem tartja meg, nem megengedhető nevelési módszereket alkalmaz.

2. A nevelőszülői hálózat működtetője rendkívüli vizsgálatot rendel el, amennyiben a nevelőszülő körülményeiben történő rendkívüli változásról vagy egyéb, a nevelőszülő alkalmasságát aggályossá tevő információ birtokába jut.

3. A nevelőszülő szakmai alkalmassága felülvizsgálati szempontjainak meghatározása a gyermekvédelmi törvény 54-55. §- és 66/B §, a 66/E § (7) bekezdésének, a 261/2002. (XII. 18.) Kormányrendelet és a 15/1998.(IV. 30.) NM rendelet 95. § és 96. § (3) bekezdésében, továbbá a 100. § és 150. §-ban foglaltak figyelembevételével történt.

4. A gyámi, gondozói tanácsadók és a nevelőszülői tanácsadók folyamatosan figyelemmel kísérik, hogy a nevelőszülők maradéktalanul teljesítik-e a gyermekvédelmi törvény 66./B § (2), és a 261/2002. (XII. 18.) Kormányrendelet 7. § (2) bekezdésébe foglalt tájékoztatási kötelezettségeiket.

5. A fenti tanácsadóknak működtetőjük részére eleget kell tenni tájékoztatási és a 261/2002. (XII. 18.) Kormányrendelet által meghatározott feladatuknak. A 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet 95. § (2) bekezdése alapján: „Ha a nevelőszülői hálózat működtetője a nevelőszülői tevékenység ellátása, vagy a nevelőszülő háromévenkénti, illetve rendkívüli felülvizsgálata során az alkalmasság hiányát észleli, a nevelőszülőt orvosi, pszichológiai vizsgálaton való részvételre kötelezheti.”

6. A nevelőszülőt – akit az eljárás során megilletett jogainak biztosítása, a tisztességes és körültekintő bánásmód – tájékoztatni kell a rendkívüli felülvizsgálat okáról.

7. A vizsgálat befejezését követően annak a nevelőszülő személyét érintő pozitív vagy negatív eredményéről és a soron következő vizsgálat idejéről a vizsgált személyt írásban kell tájékoztatni. A felülvizsgálatot végző bizottság indokolt döntése alapján a soron következő vizsgálat a rendkívüli felülvizsgálatot megelőző vizsgálattól vagy a rendkívüli felülvizsgálattól számított három év múlva is történhet.

A vizsgálat elvégzésében közreműködő szakemberek:

A rendkívüli felülvizsgálatot a háromévenkénti alkalmassági vizsgálatban közreműködő szakemberek végzik.

Az eljárás menete, szempontok:

A rendkívüli felülvizsgálat végrehajtásának módja és szempontsora azonos a „Nevelőszülők háromévenkénti alkalmassági vizsgálatánál” megfogalmazottakkal.

A vizsgálatnak fókuszálnia kell a rendkívüli felülvizsgálat okára, s a lehető legteljesebb mértékben föl kell tárnia azt a helyzetet és azokat a körülményeket, amelyek közt a gyermekvédelmi gondoskodásban lévő gyermek a nevelőszülőnél él, megvalósul személyiségfejlődése.

Figyelembe véve a gyermek mindenek felett álló érdekét, amennyiben a környezeti, személyi, személyiségi, egészségügyi vagy a nevelőszülő körülményeiben bekövetkezett változások a gyermek pozitív irányú fejlődését zavarják, akadályozzák vagy károsítják, az alkalmasság hiánya azonnal kimondandó.

A módszertani segédanyag összeállításában közreműködött:

Csomós István

Domszky András

Szikulai István

Nevelőszülői Ellátás Szakmai - Módszertani Munkacsoportja

Renate Kränzl-Nagl – Mattia Makovec

A gyermekek hátrányos pozíciója

Aktuális trendek és politikai kihívások (I. rész)

A bécsi székhelyű European Centre munkatársai 2004-ben készítettek egy beszámolót „A gyermekek hátrányos pozíciója. Aktuális trendek és politikai kihívások (The Disadvantaged Position of Children. Recent trends and policy challenges) ” címmel. A tanulmány interdiszciplinális megközelítést alkalmazva értékeli a gyermekek társadalmi helyzetét az Európai Unióban. A teljes tanulmány három részre osztható, az első a jelenlegi társadalmi változásoknak az áttekintése, a gyermekek társadalmi pozícióját vizsgáló különböző társadalomtudományi felvetések, nézőpontok rövid bemutatása. A második rész egy egészen konkrét, lehatárolt területet vizsgál: a gyermekszegénység uniós helyzetét mutatja be, a harmadik rész pedig a válás lebonyolításának és a szülők különélésének a gyermekekre gyakorolt hatását elemzi. A tanulmány e három, egymástól elváló részét a gyermekek kiszolgáltatottságának bemutatása köti össze. A tanulmányban hangsúlyos a politikai látásmód – ez az, ami különösen érdekessé teszi számunkra is a felvetéseket. A politikai nézőpont itt a gyermeki jogok érvényesülését, a gyermekek állampolgárként való elismerését jelenti, kiszolgáltatottság pedig ennek megfelelően annak hiányát is, hogy elismerjük a gyermekeket, mint a társadalom aktív tagjait. Ez is életkor szerinti diszkrimináció. A gyermekkor értelmezése nem történhet meg olyan módon, hogy a gyermek mint a család „passzív” tagja a felnőttek döntéseinek tárgya.

A résztanulmányoknak fontos erénye, hogy az Európai Unió országait elemzi, táblázatokkal, grafikonokkal illusztrálva a leírtakat. Az EU-15 rövidítés a 2004-es bővítés előtti Uniót jelenti, az EU-25 pedig a kibővült Európai Uniót. A több részben történő publikálás megkövetelte néhány bekezdés átszerkesztését, de tartalmi változtatások nem történtek. A tanulmány bőséges irodalomjegyzéket tartalmaz, ezt az utolsóként közölt esszé végén tüntetjük fel.

Változó társadalom – változó gyermekkor: jelenségek és trendek Európában

Az elmúlt évtizedekben bekövetkezett társadalmi, politikai és gazdasági átalakulások, a technikai, illetve tudományos fejlődés megváltoztatták a gyermekek életkörülményeit, a gyermekkori fogalmát, s a gyermekek helyét a társadalomban. Ennek kapcsán az alább következő európai trendekről beszélhetünk.

Demográfiai fejlődés és ezek hatása a gyermekekre

Az elmúlt tíz évben majdnem minden európai országban, különösképpen pedig Dél-Európában lecsökkent a gyermekek aránya. A csökkenés a teljes népességet tekintve átlagosan két százalékpontnyi. 2003-ban az EU-25-öt nézve az országok lakosságának kevesebb mint 17%-a 14 év alatti. (Eurostat 2004, 1-es tábla). A következő 30 évben az EU gyermekpopulációja várhatóan 11%-ra fog lelesni, miközben a 60 év felettek száma gyorsan növekedhet (Eurostat 2004a, EURONET 2002).

1. táblázat

Népességszerkezet 2003 (EU25, Norvégia, Svájc, USA, Kanada, Izrael)

Ország	0-14	15-64	65+	0-14 éves gyerekek száma
Ciprus	21,4	67,4	11,2	166 085
Írország	21	67,5	11,5	835 123
Norvégia	19,8	65,4	14,8	903 624
Luxemburg	19	66,4	14,5	88 060
Dánia	18,9	66,2	15	1 021 308
Franciaország	18,5	65,1	16,4	11 170 190
Hollandia	18,3	67,8	13,9	2 984 508
Málta	18,1	68,5	13,4	71 803
Egyesült Királyság	18	66,3	15,7	10 854 360
Szlovákia	17,5	70,8	11,7	948 696
Svédország	17,5	65,2	17,3	1 570 075
Finnország	17,5	66,7	15,7	914 375
Lengyelország	17,1	70	12,9	6 604 332
Belgium	17,1	65,6	17,3	1 764 578
Svájc	16,8	67,9	15,3	1 249 695
Litvánia	16,7	68,4	14,9	603 865
Portugália	16,7	66,4	16,9	1 756 680
Észtország	16	67,5	16,5	214 815
Magyarország	16	69	15	1 608 719
Ausztria	15,9	68,1	16	1 299 240
Cseh Köztársaság	15	70,9	14,1	1 538 463

Lettország	15	69,2	15,8	346 464
Németország	14,7	67	18,3	12 076 542
Görögország	14,5	67	18,6	1 539 057
Spanyolország	14,4	68	17,6	5 800 403
Szlovénia	14,3	70,6	15,1	286 941
Olaszország	14	66,9	19,1	8 117 511
EU 25	16,9	67,7	15,4	74 182 193
Amerikai Egyesült Államok	20,8	66,9	12,4	60 836 722
Canada	18,2	68,7	13	5 929 379
Izrael	26,7	63,4	9,9	1 655 990

Forrás: EUROSTAT 2004, U.S. Census Bureau / Statistical Abstract of the United States 2003, Statistics Norway, Statistik Schweiz, The Central Bureau of Statistics (Israel, Canada)

Ezek a demográfiai változások – beleértve a születési ráták esését és a várható élettartam megnövekedését számos EU-országban, valamint a társadalom előregedését – előtérbe állították az erőforrások és a jogok generációk közötti elosztásának kérdését. Továbbá a demográfiai változások számos ponton hatást gyakoroltak a gyermekek életfeltételeire: kevesebb testvér mellett nőnek fel, kevesebb velük egykorú él a közelükben, átalakul a nagyszülőkkel való kapcsolatuk – hogy csak néhány példát említsünk.

Intergenerációs perspektívából nézve érvelhetünk azzal, hogy ezek a változások önmagukban nem okozzák, csak elősegítik a gyermekek helyzetének marginalizálódását a felnőttekéhez viszonyítva. Másfelől nem lehet egyértelműen elutasítani azokat az érveket sem, amelyek azt hangsúlyozzák, hogy vannak olyan területek, ahol a csökkenő gyermekszám lehetővé teszi, hogy nagyobb figyelmet tudjanak a gyermekekre fordítani, magasabb minőségi szolgáltatásokat nyújtsanak számukra, jobb körülmények között nőnek fel, illetve csökkenthető / vagy kedvezőbben hasznosítható a gyermekek ellátására fordított összeg.

Változó családszerkezetek

Az egyes családok életkörülményeiben bekövetkező differenciálódás miatt a gyermekek eltérő tapasztalatokkal nőnek fel. Számos országban ezek a különbségek azt jelentik például, hogy növekszik azoknak a gyermekeknek a száma, akiknek van tapasztalatuk a szülők válásáról vagy különéléséről, továbbá idetartozik a nukleáris családok számának folyamatos csökkenése, a gyermekes családok számának a csökkenése és a családformák diverzifikációja (örökbefogadás, egyedülálló szülő, patchwork családok stb.). (A témáról további irodalom:

Amato/Booth 1997, Amato 2001, Pryor/Rodgers 2001, Smart et al. 2001, Jensen/McKee 2003.)

A társadalom strukturális tapintatlansága a gyermekekkel szemben

A modern társadalom felépítése és működése sok szempontból nem nevezhető a gyermek-barátnak; Kaufmann szavaival élve: a társadalom strukturálisan tapintatlan a gyermekkel szemben (Kaufmann 1980). Például a gyerekek egyre jobban kizáródnak a közsférából: az urbanizálódott környezetben több odafigyelés és több tér jut az autóknak, mint a gyermekek játszótereinek és számukra kialakított biztonságos utaknak. A térhasználat felnőtt-orientált, nem engedi, hogy a gyermekek is formálják és alakítsák a környezetüket. Ráadásul a felnőtt és a gyermek közötti hatalmi űr is érzékelhető a térbeli dimenziókban. Ilyen háttér mellett jelentős lépéseknek kell történniük ahhoz, hogy egy gyermekbarát város és ország jöhessen létre. Hasonlóképp például szolgálhatnak a család és a munka összeegyeztetéséről szóló viták, amelyek kizárólag a felnőttek szemszögéből zajlanak, tudomást sem véve a gyermekek perspektívájáról. Éppen ezért külön hangsúlyoznunk kell a gyermekek igényeit, és az ő szemszögükből is értékelnünk kell minden társadalmi kérdést – munka, szabadidő stb. Világossá kell tennünk, hogy a gyermekek a társadalmunk fontos részét képezik.

A piac növekvő befolyása

A piac növekvő befolyásának köszönhetően új típusú bizonytalanságok alakultak ki a jóléti államban, amelyek befolyásolják mind a családok, mind az iskolák és az óvodák, valamint a gyermekek szabadidős tevékenységét és a fogyasztói szokásokat (hiszen egyre erősebb tendenciákat figyelhetünk meg ezen a területen). Ez, és az a tény, hogy minden ötödik gyermek az EU-ban a hivatalos szegénységi szint alatt él, azt eredményezi, hogy a gyermekek helyzete kockázatosabb, mint általában a felnőtteké. A piac ereje (vagy inkább a szociálpolitikában érvényre jutó piaci elvek) a társadalmi különbségek fontosságának újrafelfedezését vonta maga után. Sajnálatos módon, ennek a trendnek a gyermekek életére gyakorolt hatásáról keveset tudunk (Hallett / Prout 2003, Alanen 2003).

Az új technológiák fontossága a gyermekek életében

Az európai országok közötti különbségek tiszteletben tartásával együtt is meg kell jegyeznünk, hogy a hagyományos értelemben vett, szigorúan, határok által körülírt, területi egységként értelmezett nemzeti társadalom megjelenítése visszaszorulóban van az újonnan létrejövő politikai egységhez képest. Ez a változás befolyásolja a gyermekek tapasztalatait is. A kutatási adatok azt mutatják, hogy a gyermekek oda-vissza mozognak a nemzeti határok között, a háztartásokkal együtt vagy akár tőlük külön. Ebben az összefüggésben, az úgy nevezett „új technológiák”, a transznacionális mobilitások fontos eszközévé válnak, mint az információ és a termékek szállítói. (Hengst 2003). Ezek értékei és imázsai befolyásolják az új technológiákhoz hozzáférő gyermekek szocializációs folyamatát.

Régről való és újonnan megjelenő kockázati tényezők

A növekvő tudatosság és erőfeszítések ellenére a gyermekek elleni erőszak továbbra is rejtett és nehezen mérhető probléma, ahogyan azt a WHO az erőszakról és az egészségügyről készített beszámolója mutatja (WHO 2002, továbbá European Forum for Child Welfare 1998). Megdöbbentően magas százalékban (közelítőleg 60%) lesznek a gyermekek otthonukban áldozatai, illetve szemtanúi erőszaknak vagy agresszív viselkedésnek (UNICEF 2002). A testi fenyegetés, az elhanyagolás és a bántalmazás továbbra is létezik, de a szexuális kizsákmányolás új formái is egyre nagyobb mértékben vannak jelen. A drogcsempészet, a gyermekprostitúció és az internet-pornográfia sajnos a vezető témák közé került.

Ráadásul a különböző kockázati tényezők gyakran kombináltak jelennek meg a gyermekek bizonyos csoportjainál, így bevándorlóknál, hajléktalan gyermekek és utcagyerekek körében (pl. Penton 2000, Ruxton 2000, Spindler 2001), ami kétségtelenül nagymértékben befolyásolja a gyermekek jólétét és későbbi fejlődését.

A gyermekek egészségügyi állapotát tekintve, a felnőttekéhez hasonló helyzetet figyelgetünk meg: a korábban jellemző gyermekbetegségeket egyre növekvő számban váltják fel kevésbé specifikálható tünetek, mint például testtartásbeli anomáliák, allergiák és pszichoszomatikus rendellenességek, de éppígy ide sorolható az addiktív viselkedés. Az elmúlt évtizedben új egészségügyi kockázatok is feltűntek. Hogy példát is említsünk: egyre nagyobb számú HIV-fertőzött gyermekről tudunk, különösen Közép- és Kelet-Európában. A fertőzéssel kapcsolatos információk hiánya a gyermekek veszélyeztetettségét involválja: az UNICEF (2002-es) jelentése szerint Közép- Kelet-Európában, a Független Államok Közösségében,

valamint a Baltikumban a megkérdezettek 53%-a, míg Nyugat – Európában 40%-a csak igen csekély mennyiségű információval rendelkezett az AIDS-ről, vagy egyáltalán nem voltak ismeretei róla.

Gyermekszegénység

Minden európai országban szembesülünk a gyermekszegénység jelenségével, függetlenül az országok gazdasági és jóléti szintjétől. A legtöbb EU-tagországban a szegénység kockázata nagyobb a gyermekek körében, mint a felnőttekben. A gyermekek, mivel fizikai, mentális, érzelmi és szociális készségeik-képességeik még fejlődésben vannak, különösen sebezhetőek a szegénység és a társadalmi kirekesztődés tekintetében. A szegénység és a kirekesztettség pedig ebben az időszakban ugyancsak fájdalmasan hat, beszűkíti hosszú távú kilátásaikat és életesélyeiket. Mindez különösképp érintette az „átmenet generációját” (UNICEF 2004b, Vleminckx/ smeeding 2001) Közép- és Kelet-Európában, ahol a gyermekek konfrontálódtak a gyökeres gazdasági és társadalmi változásokkal, amelyek néhány esetben erőszakkal is együtt jártak.

Oktatáshoz való hozzáférés és a korai iskolaelhagyás

Európában a gazdasági kizsákmányolás alóli szabadság és az oktatáshoz való hozzáférés még nem adatott meg minden gyermeknek (UNICEF 2004a). A gyermekmunka és annak valamennyi fájdalmas következménye a gyermekek életére és jövőbeni fejlődésére még mindig jelen van, különösen Dél- Európában (ILO/IPEC 2002, 2004).

Ha globálisan nézzük, több gyermek jár iskolába, mint a történelem során bármikor, de közülük sokan még azelőtt otthagyni kényszerülnek az általános iskolát, hogy elérnék az ötödik osztályt, vagy elsajátítanák a kognitív készségek minimális szintjét, ahogy a 2005 Oktatás Mindenkinnek Monitoring Beszámoló (Education for All Global Monitoring Report) konklúziója fogalmazza (UNESCO 2004). Annak ellenére, hogy minden EU-tagországban számtalan intézkedést vezettek be, az országok nagy részében jelentős számban vannak fiatal munkanélküliek és korai iskolaelhagyók. 2002-ben például az EU15-ben a 18-24 éves fiatalok majdnem 19%-a a középfoknál alacsonyabb szintű végzettséggel hagyja ott a középiskolát, és utóbb sem jár valamely tanfolyamra vagy szerez egyéb végzettséget. (Eurostat 2003). A legsebezhetőbbek azok a 16-25 év közötti fiatalok, akik nem rendelkeznek hivatalos

szakképesítéssel, és nem vettek részt semmilyen akkreditált tanfolyamon. A korai iskolaelhagyók tekintetében a régi tagországokhoz képest az újonnan csatlakozottak kedvezőbb képet mutatnak. 2002-ben ezekben az országokban a 18-24 éves populáció 8,4%-a tartozott az említett csoportba.

Az alacsonyfokú képzettségnek és a képességek hiányának az a következménye, hogy a fiatalok kedvezőtlenebb munkanélküliségi mutatókkal rendelkeznek a teljes lakossághoz viszonyítva, továbbá a marginalizáció és kirekesztődés komoly kockázatával kell számolnunk (Hammer 2003).

A gyermeki jogok és a participáció erősödése

Társadalmunkban az aktív demokratikus állampolgárság társadalmi modellje számos csoport számára relevánssá vált. A 20. században, amelyet a „gyermek századának” deklaráltak (Key 1909), jóval többet döntöttek a gyermekekről, mint a gyermekekkel. Manapság kezdjük észrevenni a gyermekek közreműködésében rejlő értékeket, azzal, hogy megértjük a gyermekek és a felnőttek kölcsönös függőségét. Érezzük, mennyire fontos, hogy a gyermekek hallathassák hangjukat a döntéshozatal minden szintjén, különösen olyan kérdésekben, amelyek meghatározzák az életüket. Ez a trend értelmezhető egy széles individualizációs folyamattal. A jogi szabályozást figyelve, az ENSZ Közgyűlés Gyermeki Jogokról szóló Egyezményének ratifikálása és adoptálása majdnem minden országban fordulópontnak tekinthető ebben a folyamatban: a dokumentumban a gyermekek nem mint a felnőttek döntéseinek tárgya, hanem mint egyenjogú állampolgárok és társadalmi szereplők jelennek meg.

A gyermekek védelme és a gyermekek szükségleteinek kielégítéséért felelős szolgáltatások felügyelete mellett a participáció erősítése is az ENSZ alapelvei közé tartozik. A participáció ebben az esetben azt jelenti, hogy a gyermekeknek lehetőségük nyílik nézeteik és tapasztalataik ismertetésére, és ezek megjelennek a döntéshozatalban. Az ENSZ Közgyűlés Gyermeki Jogairól szóló Egyezményének 12 cikkelyében ezek az elvárások általános szinten és konkrét lépések formájában is összegyűjtésre kerültek (Nigel 2002, Halllet/ Prout 2003, Daniel/Ivatts 1998). Természetesen jelentős eltérések vannak az európai országok között ennek megvalósításában: az eltérő jóléti rendszerek különbözőképp ítélik meg a család, a civil

társadalom, az állam és a piac szerepét; mások az elképzelések a gyermekkorról és a családon belüli kapcsolatokról; a múlt és a hagyományok is eltérőek a politikai rendszert és annak fejlődését illetően. Anélkül, hogy elhanyagolnánk ezeket a különbségeket, a pán-európai mozgalom a gyermekek jogainak érvényesítésében, különösen a participáció erősítésében megtett lépéseit értékelhetjük úgy, mint a demokrácia kiteljesítésében és a minden polgár számára egyenlő jogok biztosításában történt fontos előremenetelt.

Az ENSZ Közgyűlés által kinyilvánítottakkal ellentétben, a gyermekek általában úgy érzik, hogy egyáltalán nem hallgatják meg őket, vagy nem veszik figyelembe a véleményüket. Az UNICEF által 2001-ben készített felmérés azt mutatja, hogy a gyermekek véleményének megjelenése a helyi szintű döntéshozatalban országról országra változik.

2. táblázat

„A helyi önkormányzat a gyermekekről szóló döntéseknél figyelembe veszi a véleményedet?” (Nyugat-Európa, Közép- Kelet-Európa / FÁK, illetve balti államok; n=11.200)

Ország	Igen, figyelembe veszi (%)	Nem eléggé (%)	Egyáltalán nem (%)	Nem tudja (%)
Hollandia	31	36	13	20
Szlovákia	26	37	21	16
Dánia	24	31	20	25
Csehország	23	30	18	29
Románia	22	19	37	22
Svájc	22	29	25	24
Ausztria	21	33	21	25
Bulgária	19	17	49	15
Franciaország	17	15	45	23
Olaszország	17	22	36	25
Észtország	17	30	22	31
Magyarország	16	24	36	24
Horvátország	16	26	40	18
Németország	15	23	28	34
Egyesült Királyság	15	18	38	29
Oroszország	14	20	47	19
Lettország	14	24	38	24
Moldáv Köztársaság	13	23	54	10
Ukrajna	12	21	46	21
Lengyelország	12	24	42	22
Beloruszia	10	26	42	22

Bosznia-Hercegovina	10	31	33	26
Macedónia	10	23	49	18
Jugoszlávia	10	23	51	16
Litvánia	9	23	42	26
Görögország	9	22	60	9
Albánia	7	17	59	17
Átlag	16	23,8	36,1	21,8

Forrás: Young Voices survey (glossy report), UNICEF 2002

A 27 országban megkérdezett gyermekek 16%-a érezi úgy, hogy véleménye szerepet játszik a helyi szintű politikában, ezzel szemben 60% gondolja azt, hogy nem, vagy nem eléggé tudják kivenni a részüket a közösség politikai életében. 22% nem tudta megmondani, hogy befolyásolja-e a döntéshozatalt.

Helyi szinten a gyermekek a szabadidős tevékenységekkel, az iskolával és oktatással, valamint a környezeti kérdésekkel kapcsolatosan szeretnék nagyobb beleszólást a közügyekbe. A nemzeti politika előtt álló legfontosabb kérdésekként is ezek találhatók a legelső helyeken: 43% az iskolai/oktatási, míg 42% a kulturális, sport és szabadidővel összefüggő tevékenységeket érintő területeken vár nagyobb aktivitást a kormányzattól. A szociális kérdések/juttatások a harmadik helyen szerepelnek a gyermekek "kívánságlistáján", ezt a gyermekek egyharmada, az életkörülmények javítását pedig a fiatalok 23%-a jelölte meg. Nem meglepő, hogy a kelet-európai országok illetve a FÁK, és a nyugati országok között ennél a kérdésnél lényeges eltérést látunk: az előbbieken a megkérdezettek 29%-a, az utóbbiaknak csak a 11%-a jelölte meg ezt a területet.

Összefoglalva: a gyermekek többségükben kirekesztődnek a saját életüket közvetlenül érintő döntéshozatali folyamatokból, s ezzel tovább gyengülnek az Európában élő gyermekek pozíciói.

Időszerű-e a gyermekek szereplése a politikai agendában?

Az elmúlt évtizedben az ENSZ és más nemzetközi szervezetek (pl. az Európa Tanács) komoly erőfeszítéseket tettek, hogy a gyermekekkel kapcsolatos kérdések jóval nagyobb súllyal kerüljenek napirendre a politikában. 2002 májusában, New Yorkban, *A gyermekek problémája címen összehívott ENSZ- közgyűlés* a 190 országból érkezett delegáltak a saját országuk nevében kötelezettséget vállaltak a fiatalok és a gyermekek érdekeit megjelenítő speciális

célok időhöz kötött megvalósítására. A Gyermekek Érdekeit Képvisező Világ elnevezésű Deklaráció és Akciótervvel (A World Fit for Children - WFFC) a nemzetközi közösség elkötelezi magát egy gyermekközpontúbb világ felépítésére. A WFFC céljai mellett a delegációk kötelezettséget vállaltak a következő keretek kialakítására:

- A nemzeti és a regionális akciótervek fejlesztése és erősítése, magába foglalva 2003 végére megvalósítandó célokat, a civil társadalom (az NGO-kat és a gyermekeket is beleértve) minél szélesebb körű bevonásával.
- A nemzeti tervezés, koordináció, implementáció és erőforrás-elosztások erősítése, a WFFC által meghatározott célok integrálása a nemzeti kormányzati tervekbe, szakpolitikákba, stratégiákba és programokba.
- A gyermekek jogainak védelmét ellátó intézmények kialakítása, illetve erősítése.
- Nemzeti szinten a gyermek helyzetének rendszeres monitoringja, és a WFFC-agenda irányába mutató fejlődés periodikus áttekintése.

Ezalatt számos ország elkezdte kifejleszteni a Nemzeti Akciótervet, hogy a nemzeti szabályozásba beépülhessen a Gyermekek Jogiról Szóló ENSZ konvenció, valamint, hogy a gyermekek jogai a tagországok politikai napirendjében prioritáshoz juthassanak. Ausztriában például 2003 márciusában kezdték el a Nemzeti Akcióterv kialakítását. Ez az egyetlen olyan WFFC nyomán készült program, amelynek befejezését 2003-ra jelölték meg.

Annak ellenére, hogy helyi, nemzeti, illetve nemzetközi szinten egyre többször merül fel az igény egy gyermekekre vonatkozó szakpolitika kialakítására, az Unió szintjén nemigen lehet érzékelni egy ilyen politikai szándék megjelenését. Eltekintve a Gyermeki Jogok 1992-es adoptálását az EU-Kartába, az EURONET számos korlátozásra és gyengeségre hívta fel a figyelmet az EU számára készített „A 21. század európai gyermekpolitikája: az első lépések” (Ruxton 1999) című beszámolójában:

- (a) Általánosságban igaz, hogy a gyermekek érdekei láthatatlanok az EU politikaalakító tevékenységében.
- (b) A gyermekek érdekeit gyakran háttérbe szorítják a gazdasági érdekek.
- (c) Nincs az EU szerkezetében olyan gyújtópont, amely kifejlesztené az átfogó politikai vezetést és becsatornázná a gyermekek perspektíváit minden politikai területen.

(d) Az EU-nak csak nagyon korlátozottan van legális alapja a gyermekkel kapcsolatos kezdeményezésekre. Ez alól kivételt képez az Amszterdami Szerződés 13. fejezete. Ez a diszkrimináció elleni klauzula alkalmas arra, hogy az EU lépéseket tegyen a korosztályokkal szembeni diszkrimináció elvére hivatkozva.

Az EURONET beszámolója továbbá azt mutatja, hogy az Európai Unió – mind a felépítését, mind az eljárásait tekintve – nem fordít kellő figyelmet a gyermeki jogokra, a gyermekeket érintő politikák pedig virtuálisan nem léteznek, vagy legjobb esetben is „fragmentáltak és inkoherensek” (Ruxton 1999:14). Gazdasági fogalmakkal élve: a „gyermekek érdekei alacsony prioritásúak” (Ruxton 1999:25). Hiányzik az a speciális testület, amely a gyermekek problémájára koncentrálna. „Az Európai Unió fejlődésében a felelősség egyfajta vákuumáról beszélhetünk, amelyben úgy tűnik, nincs senki, aki odafigyelne a legveszélyeztetettebb korcsoport, a gyermekek jogainak védelmére, szükségleteik kielégítésére.”

Koherens uniós szintű gyermekvédelmi politikára van tehát szükség. Ez különösen igaz akkor, ha szembenézünk a 21. század kihívásaival és azoknak a gyermekekre gyakorolt várható hatásaival. Az Európai Tanács 2000 márciusában megalkotott Lisszaboni Stratégiájában a gyermekeket mint a társadalmi kirekesztődés elleni harc egyik célcsoportját jelölték meg. Ez fontos lépésnek számít, és nagyszerű lehetőséget teremt arra, hogy a gyermeki jogok előtérbe kerüljenek.

Záró észrevételek

A jelenlegi trendek áttekintése, a 21. század elején a gyermekkort meghatározó hatások és a gyermekek tapasztalatait alakító tényezők egyértelműen megmutatják a gyermekek hátrányos helyzetének multidimenzionális és komplex jellegét. Ebben az összefüggésben két pontra kell fókuszálnunk.

1. A gyermekek marginalizálódása és társadalmi kirekesztődése intergenerációs perspektívából nézve

A gyermekek hátrányos helyzete megközelíthető intergenerációs perspektívából, a jogok és erőforrások generációk közötti redisztribúciójának folyamatait figyelve. A gyermekek

marginalizációja a társadalmi erőforrások egyenlőtlen elosztását jelenti, amely vonatkozik a gazdasági erőforrások birtoklására csakúgy, mint az egyenlőtlen hatalmi pozícióra és a társadalom befolyásolhatóságának hiányára.

2. Veszélyeztetett gyermekek – a gyermekek kedvezőtlen helyzetének vizsgálata intragenerációs perspektívából nézve

A „rég” kockázatok tartós megléte és az „új” kockázatok megjelenése arra hívja fel a figyelmet, hogy a gyermekek speciális csoportja él kockázatos és hátrányos pozícióban. Ennélfogva ez a második, intragenerációs látószög a gyermekek populációján belül is elkülöníthető csoportra fókuszál, azokra, akiknek fizikai, pszichológiai, társadalmi vagy kognitív fejlődése súlyosan veszélyeztetett.

Összegezve, az életkor szerinti diszkrimináció nemcsak az idős embereket, hanem a gyermekeket is érintő probléma. E tény fölött sajnos gyakran elsiklunk. Intergenerációs nézőpontból szemlélve azt látjuk, hogy a gyermekek nem rendelkeznek a felnőttekével azonos politikai jogokkal; gyakran nem nyílik lehetőségük arra, hogy kifejezzék sajátos látásmódjukat, és megvédjék érdekeiket. Politikai szinten a gyermekek gyakran mint a család tagjai jelennek meg, és nem önállóan. Azok a gyermekek, akiket az etnikai származás, fogyatékoság, vallás vagy a hiedelmük alapján diszkrimináció ér, vagy akiknek a jóléte bármely más módon komolyan veszélyeztetett, éppen ezért kétszeresen is hátrányos helyzetbe kerülnek: egyrészt a koruk miatt, másrészt azért, mert egy kisebbséghez tartoznak.

Fordította és az előszót írta: Szombathelyi Szilvia

Török Péter

A házasság mint *intézmény*: védjük, ne védjük?

A címben szereplő „intézmény” szó nem véletlenül került dőlt betűkkel nyomtatásra. A házasságról mint szociológiai értelemben vett intézményről lesz szó, még hozzá azért, hogy elgondolkozzunk azon – a vitaindítás céljából is –, érdemes-e, s ha igen, milyen módon érdemes az *intézmény* védelmére kelni.

Egyáltalán, a védelmére kell-e kelni? Munkatársainkkal egy kérdőív megfogalmazásán dolgoztunk, amelyben többek közt a válaszolók családi állapotára is rá akartunk kérdezni. A munkadokumentumban egy kategóriába kerültek az élettársi kapcsolatban élők és a házasságban élők, amit a megbeszélésen részt vevő házások kifogásoltak, még hozzá meglehetősen intenzitással. Érzésük és véleményük szerint élés lényegi, minőségi különbséget jelez, hogy valaki házasságban, vagy élettársi kapcsolatban él. A két állapotot egy kategóriába soroló munkatárs viszont az esetleges diszkriminációra hívta fel a figyelmet.

Ez az eset is jól szemlélteti, hogy a kérdés, többek közt, érzelmi és politikai töltettel is bír, más szóval igen összetett. Ez a remélhetőleg diskurzust indító tanulmány „csak” szociológiai szempontból elemzi a házasságot, vagyis megvizsgálja, hogy milyen értelemben beszélhetünk a házasságról mint *intézményről*. A házasság azonban szervesen összekapcsolódik a családdal, olyannyira, hogy amennyiben a házasságról beszélünk, szükségszerűen foglalkoznunk kell a családdal is. A két fogalom nem értelmezhető egymás szinonimájaként, mégis arra kérem az olvasót, hogy ne válassza szét a kettőt, hanem a felvetett gondolatot, ahol csak lehet, alkalmazza mind a házasságra, mind pedig a családra.

A házasság mint szociológiai intézmény ismertetése előtt ütköztetem azokat a nézeteket, amelyek ennek túlhaladottsága, mi több, a károssága mellett érvelnek, azokkal, amelyek a házasság fontosságáról, jelentőségéről szólnak. A szociológiai ismertető után viszont felsorolom azokat a területeket, amelyek megfontolásra, illetve vitára adnak lehetőséget. Írásomban empirikus adatokra legfeljebb csak utalok, részben a tömörség kedvéért, részben pedig azért, hogy evvel is serkentssem a hozzászólást. Konklúziót nehéz lenne erre a témára itt

és most, s főleg jelen tanulmány keretében adni, ezért előre is elnézést kérek az olvasótól, ha írásom „befejezetlen mondatként” záródik.

Vélemények és ellenvélemények

A Praeger Kiadó 2002-ben jelentette meg a házasság XXI. századi „újjáélesztéséről” szóló könyvét. A mű mind az USA-ban, mind pedig Angliában megjelent. Az előszóban Linda J. Waite arra hívja fel a figyelmet, hogy az amerikaiak és a nyugat-európaiak többsége gondolkodás és fenntartás nélkül elhitt olyan állításokat, mítoszokat a házasságról, amelyek csak a fantázia termékei voltak, rosszabb esetben politikai programokon alapultak, de tényleges alapjuk nem létezett. Melyek ezek a megalapozatlan állítások?

Waite szerint az első ilyen mítosz az, hogy a házasság csak egy darab papír, vagyis az ilyen érvelés szerint nem az számít, hogy aláírok-e valamit egy állami hivatalban vagy egyházi épületben, hanem az, hogy mit érzek a másik iránt. Csakhogy az a bizonyos papír igenis sokat számít: tartósabbá, biztonságosabbá, s ezáltal „kívánatosabb beruházássá” teszi a kapcsolatot. Annak ígérete, hogy a két fél együtt marad, lehetővé teszi azt, hogy a házastársak egymást támogassák, számíthassanak a másik segítségére, s így együtt fejlődjenek, teljesebben ki. Divatosan szólva önmagukat (is) jobban megvalósíthatják.

A következő mítosz azt mondja, hogy a házasság esetleg fontos lehet a gyermekek, s így a gyermekes családok számára, de egyáltalán nem az a gyermekteleneknek. A házasság mellett érvelők azonban nemcsak arra hivatkoznak, hogy a házasság valóban fontos a gyermekek számára, hanem arra is rámutatnak, hogy a hitvesi kapcsolatban élők egészségesebbek, boldogabbak, vagyonosabbak, mi több, a szexuális életük is boldogabb.

A harmadik mítosz szerint a házasságban élő nők jobban ki vannak téve a családi erőszaknak. Csakhogy az adatok azt mutatják, érvel Waite, hogy ennek épp az ellenkezője igaz, mind a családi otthonon belül, mind azon kívül. A házas nők – és tegyük hozzá, a házas férfiak is – kisebb gyakoriságban válnak erőszakos cselekedetek áldozataivá. A nőket sokkal kisebb arányban zaklatja, illetve bántalmazza a férjük, mint a volt férjük, udvarlójuk, volt udvarlójuk, vagy éppenséggel az élettársuk.

A következő mítosz így érvel: mivel a házasság személyes kapcsolat, ezért a két személyen kívül senki és semmi más nem számít, a házasságba senki sem szólhat bele, főleg az állam nem. Való igaz, a házasság személyes kapcsolat is, de annál sokkal több. A házasság jogi kötelék, civil státusz, pozíció, sokak számára vallási kötelék. A házastársaknak olyan kötelességeik vannak, és olyan jogokkal bírnak – egymást és gyermekeiket, valamint a közösséget és az államot tekintve –, amelyek kizárólagosan a házasságkötéssel lépnek érvénybe. Ha a házasságok zátonyra futnak, nemcsak a családok, hanem a helybéli közösség, mi több az állam és a társadalom is komoly nehézségekkel és problémákkal kell hogy megküzdjön.

Az ötödik mítosz szerint a házasság ugyan jó a férfiak számára, de egyáltalán nem az a nőknek. A nők ugyanis – e mítosz alapján – a házasságban házi rabszolgákká válnak, ami tönkreteszi nemcsak érzelmi egészségüket, hanem karrierjüket is. A férfiak bezzeg a „teremtés koronáiként” az otthon királyai lesznek, s az így birtokolt-bitorolt hatalomból adódóan egészségben és boldogságban élnek. Ha ez valaha így is volt, mutat rá Waite, manapság biztosan nincs így. A legtöbb házas asszony fizetésért is dolgozik, a férfiak többsége pedig valamilyen formában és mértékben kiveszi részét az otthoni munkából. A háztartással, családdal kapcsolatos döntéseket a házastársak közösen hozzák meg. A házasság tehát mindkét nem tagjainak fizikai egészségét, érzelmi életét gazdagítja, vagyis a nőt és a férfit is boldogabbá teszi.

Az utolsó mítosz azt mondja, hogy amennyiben a házastársak nem jönnek ki egymással, akkor általában a legjobb megoldás a válás, még abban az esetben is, ha gyermekeik vannak. Bár ezt az elképzelést meggyőző kutatási eredmények egyáltalán nem támasztják alá, napjainkra mégis szinte erkölcsi normává vált. A legjobb és legfrissebb kutatások azt mutatják, hogy ahol mindennapos és intenzív vált a konfliktus, akár fizikai, akár verbális formában, ott a gyermekek valóban szerencsésebbek lesznek, ha a házasság felbomlik. Ott azonban, ahol a házasság „csak” unalmas vagy érzelmileg nem kielégítő, esetleg ha nem mentes ugyan a feszültségektől, ám intenzív konfliktusról nem beszélhetünk, a gyermekek jobban járnak, ha a szülők együtt maradnak. Úgy is megfogalmazhatnák, hogy viszonylag kevés az olyan válás, amely valóban az intenzív konfliktusokkal terhes házasságokat szünteti meg; a legtöbb válás – mintegy hetven százalékban – olyan házasságokat érint, amely a gyermekek szempontjából tekintve ha nem is a legtökéletesebb, de jó volt. Végezetül megfontolandó az is, hogy

amennyiben a kevésbé boldog, avagy boldogtalan házastársak együtt maradnak a nehéz időkben, nagy többségükre öt éven belül (ismét) ráköszönt a boldogság.

Ezek a mítoszok az okai annak, hogy olyan sokan rosszul választottak, mi több, sok helyen rossz családpolitikát léptettek életbe. Ha tehát, mondja Waite, azt szeretnénk, hogy a házasság mint intézmény újból vitálissá váljék, akkor elsősorban ezeket kell hatástalanítanunk, ami pedig csak úgy történhet, ha rámutatnak a házasság igazi természetére, s így láthatóbbá, pontosabban a média diktatúrájának korszakában közismertebbé válnak csodás hatásai is. Előbb azonban ismerjük meg, hogy mitől és hogyan lesz a házasság szociológiai értelemben intézmény.

A házasság intézménye

A házasságnak mint szociológiai értelemben vett intézménynek a megértéséhez először magát a szociológiát kell definiálnunk. Morel Gyula megfogalmazásában a szociológia a magatartás emberi szabályozásának, mint olyannak a tudománya, „mely szabályokat meghatározott folyamatokon át az emberek tipikus társadalmi egységei teremtik meg, és önmagukra nézve érvényesnek ismernek el; ezek alkotják a szociológiának az összvalóságra vonatkozó jellegzetes érdeklődési területét”.

Az egyes kulcsfontosságú kifejezések közül itt csak röviden foglalkozhatunk a „folyamatokkal”, illetve a „tipikus társadalmi egységekkel”, viszont részletesebben kell elemeznünk a „magatartásszabályozás mint olyan” összetevőit.

A „folyamatok” alatt azokat a tevékenységi láncokat és eljárásokat értjük, amelyek a magatartás szabályozásának, ellenőrzésének, illetve ezek kidolgozásának, terjesztésének, védelmének és esetenkénti megváltoztatásának módjait biztosítják. Az „emberek tipikus társadalmi egységei által teremtett” kifejezés egyrészt utal arra, hogy a társadalmi magatartás szabályozása nem „természeti törvények” által történik, másrészt pedig arra, hogy a szabályozást tipikus egységek hozzák létre. A család például önmaga is olyan egység, amely szabályoz, ugyanakkor maga is szabályozott más csoportok, közösségek által.

Elemzésünk szempontjából a szociológiai definíciójában a legfontosabb kitétel az, hogy az emberi magatartás szabályozásának *mint olyannak* a tudománya. Ez a „mint olyan” adja meg a

szociológia sajátos szemléletmódját, mely a magatartás emberi szabályozásának a magatartásmintákon, szerepeken, intézményeken és kultúrán keresztüli megvalósulását vizsgálja. Ez a négy elem az, ami megkülönbözteti és elhatárolja a szociológiát más társadalomtudományoktól – mint például a jog-, közgazdaság- vagy politikatudománytól.

Magatartásminták, normák

A magatartásminták vagy normák alatt olyan társadalmi szabályzókat értünk, amelyek szabványosítják és összehangolják a gondolkodás vagy a cselekvés egyes eseteinek módját. Az olyan nyelvi kifejezések jelzik ezeket az elvárásokat, mint például a szokás: „nálunk ez a szokás”; a láz: „sportolási láz”, a hullám: „szex-hullám”; a mentalitás: „tipikus vezetői mentalitás”; a szabály: „az intézet működési szabályzata”, és így tovább. A család életéből vett példa lehet erre az a hazánkban is elterjedt gyakorlat, hogy a hazaérkező férj vagy feleség csókkal üdvözli hitvestársát. Más kultúrákban pedig megfigyelhető az, hogy közterületen a férj néhány lépéssel a felesége és a gyermekek előtt halad. Végezetül idesoroljuk azokat az apró szokásokat, rítusokat is, amelyek minden családban megtalálhatók, s amelyek összefűzik a családtagokat, de csak őket. Sajátos kifejezések lehetnek ezek, „melyek csak a családban használatosak, különleges jelentéssel bírnak, [de ide tartozik] az ünnepek megülését azonos módja, stb.”

Szerepek, intézmények és kultúra

Egy bizonyos társadalmi pozícióhoz – másként státuszhoz – kötött, egymással összefüggő magatartásmintákat, normákat nevezünk szerepeknek. Megfogalmazhatjuk ezt úgy is, hogy egy pozíciót, mondjuk az apát, társadalmilag elismert, vagyis az édesapai státuszhoz kötött személyiségjegyekkel látunk el. Az apa szerepéhez például hagyományosan a következő normák, magatartásminták társulnak: a család kiadásaihoz szükséges anyagiak előteremtése, a ház körüli kisebb javítási munkák elvégzése, a tűzifa felvágása, a gyermekek nevelése és fegyelmezése, és így tovább. Egy-egy ember természetesen több társadalmi pozíciót is betölt, de a hozzájuk kapcsolódó szerepek nincsenek mindig egymással összhangban, azok konfliktusok forrását képezhetik.

A szerepen belüli konfliktusra leginkább a középszintű vezetők helyzete szolgálhat példát. A brigádvezetői pozícióban lévő személytől egészen mást vár el az üzemvezetés, mint az irányítása alatt dolgozó munkások. Ma már az sem lehetetlen, hogy egy kisgyermekes nő katona legyen. Az ő esetében könnyű rámutatni, hogy az anyasági és katonai szerep hogyan kerülhet egymással konfliktusba. Amíg az előbbi megkívánja, hogy gondoskodjék gyermekéről, legyen jelen, főleg akkor, amikor az beteg, addig katonai hivatása azt várja el tőle, hogy adott esetben távoli országba utazzon, sőt még életét is feláldozza. Ilyen esetben szerepek közti konfliktusról beszélünk. A nők munkaerő-piaci megjelenése és erősödése nagyon sok ilyen szerepek közti konfliktussal gyengíti a hagyományos családi „szereposztást”.

A szerepek pozíciókhoz kötött normák, az intézmények viszont már szükséglet-kielégítési normák. Az intézmények szociológiai értelemben nagyszámú magatartásmintából és társadalmi szerepből tevődnek össze, melyeken keresztül a társadalom biztosítja tagjai általánosabb és fontosabb szükségleteinek kielégítését. Ha az elvárásmintáknak ez a szükségletkielégítő rendszere „a cselekvés során úgy megszilárdult, hogy teljesen magától értetődően legitimnek tekintik, akkor az egész szociális rendszerben elfoglalt helye szempontjából célszerűen 'intézménynek' tekintjük.” Ilyen értelemben beszélhetünk a családról is, mint intézményről. A hagyományos, vagy az úgynevezett nukleáris családban megtalálható az anya és az apa, valamint a gyermek pozíciója a hozzájuk kapcsolódó magatartási szabályokkal, elvárásokkal és normákkal. Évszázadokon át az ilyen család elégítette ki a férfi és a nő emocionális, valamint szexuális igényeit, és ugyanakkor biztosította a gyermek nevelését is.

A kisgyermekek felnevelését, az érzelmeik, valamint szexuális vágyaik kielégítését valamilyen formában minden emberi társadalomnak biztosítani kellett, és kell ma is. Az intézmények jelentősége abban áll, hogy elég csak egyszer dönteni a különféle feladatok ellátásának módjáról, azok szabályozásáról, azt követően az emberek már konkrétan a feladatra, annak végrehajtására tudnak koncentrálni. Ebből azonban látszik az is, hogy az intézményt hosszabb időtartamra tervezik, s így az a folyamatosság, tartósság biztonságát is megadja a résztvevőknek. Az intézmény tehát egyrésztől szükségleteket elégít ki, másrésztől viszont szabályoz, s a szabályozáson keresztül „tartósít, konzervál” is.

A kultúra, szociológiai értelemben, végső soron az egyes normák összessége, mert ez alkotja az összes magatartásmintát, szerep és intézmény viszonylag konzisztens együttesét. Ezeknek viszonylagos homogenitása, illetve az a tény, hogy egy bizonyos számú személyre egységesen

vonatkozik, azt eredményezi, hogy ezek összefüggő rendet, szabályrendszert képeznek. A kultúra biztosítja tehát egy társadalom tagjainak belső gondolkodásmódjára (belső magatartására) és cselekvésére (külső magatartására) vonatkozó valamennyi szabály viszonylagos összhangját.

A kultúra tehát a szerepeken és intézményeken keresztül magában foglalja az összes normát, más szóval magatartási előírást vagy cselekvési szabályt. A kultúra az, ami a társadalmi tényeket leginkább átfogja, meghatározza. A normákat viszont végső soron az értékek határozzák meg. „Társadalmi értékek alatt nézeteknek egy meghatározott csoportját értjük, melyek egy adott szempont (pl. szépség, erkölcs, hasznosság) szerint fontosságuk vagy kívánatos voltuk alapján rangsorolják a személyeket és dolgokat, s mely nézeteket az emberek kötelező érvényűnek fogadják el.” Az értékekből származtatjuk tehát a magatartási mintákat, normákat, de az értékek maguk is gondolkodásminták, normák. Frappáns megfogalmazásban az „értékek ... olyan magatartási előírások, melyekkel más magatartási előírások jogosságát igazoljuk.” A család jelenkori helyzete szempontjából a szociológus tehát felteheti úgy is a kérdést, hogy a hagyományos család, mint intézmény, olyan szükséglet-kielégítési és szabályzó normák összessége-e, amely normák megfelelnek korunk értékeinek? Amennyiben eltérés van a normák és értékek közt, annak egyik oka „beépített jellegű”, az intézmények szükségletkielégítő és szabályzó funkciója közt ugyanis eredendően feszültség van.

Intézményi feszültség és a család

Amint láttuk, az intézmények bizonyos szükségleteket elégítenek ki, de szabályoznak is. A szabályozás biztosítja a kiszámíthatóságot, tartósságot. A problémák, illetve a feszültségek azért keletkeznek, mert miközben a világ és vele együtt a körülmények változnak, a tartósságra berendezkedett intézményi szabályozás konzerválást is eredményez. Az intézmények szükségletkielégítő és szabályzó-konzerváló funkciói közt a feszültség elvileg feloldhatatlan. Mert minél tartósabb egy intézmény, annál tökéletesebben teljesíti szabályzó funkcióját, viszont annál gyengébben hajtja végre szükségletkielégítő funkcióját. Ez az ellentmondás csak úgy oldható fel, ha vagy az egyik, vagy a másik funkcióból engedünk, feláldozunk.

Az évszázadok folyamán a család és a házasság is alakult, fejlődött, változatos formákat öltött. A törzscsaládos formában a kutatók feltételezése szerint a szexualitásnak semmiféle szabályozása nem létezett, más szóval csoportházasságról beszélhetünk. A későbbiekben a

szűkebb rokonság, mint például a szülők és gyermekeik, valamint a testvérek között tiltották a nemi kapcsolatot. A következő szakaszra a poligámiát tételezik fel uralkodónak, amit aztán a monogám házasság vált fel. Ezt a Bachofen és Morgan által elképzelt evolucionista folyamatot azonban a későbbi kutatások nem igazolták.

Általánosan elfogadottnak tűnik viszont az a nézet, mely szerint a korunkra jellemző nukleáris család vagy családmag a középkor végéig olyannyira ismeretlen volt, hogy a német nyelvben például még szó sem létezett a szülők és gyermekek elkülönült, privát csoportjára. Tény viszont az is, hogy már a XVII. századtól kezdve ez a forma kerül számszerű túlsúlyba. Magyarázatként egyesek azt hozzák fel, hogy akkoriban már a házasság előfeltétele az önálló háztartás megteremtése volt, amit a birtok, saját műhely vagy más kereseti forrás tett lehetővé. A modern gazdasági és társadalmi követelményeknek a nukleáris család felel meg, mert ez mozgékonyabb, a lakó- és munkahely változtatást könnyebben végzi, a nagyszülők és rokonok, valamint maguk a szülők – konzervatív – befolyása kevésbé érvényesül. Egyesek úgy vélik, hogy hasonló okokból az úgynevezett gyűjtögető és vadász társadalmakban is a nukleáris család lehetett a domináns, mert ez a fajta életmód meglehetősen nagy mozgékonyt igényelt. A többcsaládos együttműködés és együttélés az agrártársadalmak sajátosságaként jelent meg, amit ismét a nukleáris család váltott fel az ipari társadalmakban.

De nem csak a család formájában, hanem a családtagok közti kapcsolat terén is jelentős változások történtek a múltban. Az 1700-as évek második feléig az érzelmek teljesen alárendelt szerepet játszottak a párkapcsolatokban. A szexualitás is meglehetősen érzelemmentes volt, az tulajdonképpen a család fennmaradását volt hivatott szolgálni az utódok biztosításán keresztül.

A fenti példák jól szemléltetik az intézményen belüli feszültséget. A család különféle formái bizonyos szükségleteket elégítettek ki, de ezek a formák a körülmények változásaival maguk is megváltoztak. Nézzük meg most azt, hogy a közelmúltban milyen normatív elvárások éltek, és bizonyos mértékben élnek még ma is a házassággal és családdal szemben.

A szerzők általában termelési, fogyasztási, reprodukciós, a felnőttek pszichés védelmi és a gyermekek szocializációjával kapcsolatos funkciók ellátását tulajdonítják a családnak. Cheal ezt a listát kiegészíti még azzal, hogy a család társadalmi kontrollt is gyakorol tagjai felett. Ezek már általánosan megfogalmazott, egy intézmény által biztosított funkciók, amelyeket azonban magatartásminták, normák szintjén is meg lehet fogalmazni, illetve az egyes

társadalmak meg is fogalmazzák. Annak tárgyalása, hogy a közelmúltban az úgynevezett hagyományos család és házasság, mint intézmények, milyen normákat, elvárásokat fogtak össze, illetve, hogy a jelenkor ezeket a normákat milyen kihívások elé állította, természetes és logikus átmenetet képez témánk következő részéhez, melyben majd ezekre a normákra épülő olyan megfontolásokat vizsgálunk, amelyek vitára adnak lehetőséget.

A hagyományos normák és a jelenkori kihívások

Nock a tradicionális családdal kapcsolatban több mint egy tucatnyi ilyen normatív elvárást említ, hat témakörben csoportosítva. Az elsőben, az egyén szabad választása és a szerelem témakörében rámutat, hogy a párválasztás ma szinte kizárólagosan az egyén joga és lehetősége, amelybe a szülőknek egyre kevesebb beleszólásuk van. A párválasztást pedig a gazdasági megfontolások helyett a legtöbb esetben szerelem előzi meg, amelyet a biztonság érzése, társas kapcsolat, életre szóló elkötelezettség, erotikus vonzódás és vonzás, a másik idealizálása és altruizmus jellemez.

A következő témakör a személyes érettséggel, felnőtté válással foglalkozik. Ezek szerint hagyományosan a házasság, a családalapítás jelzi a felnőtté válást. Ehhez kapcsolódik egy másik normatív elvárás, pontosabban elvárás megszűnése, méghozzá a szülői felelősségvállalások, kötelezettségek véget érése. Nock a tradicionális család jellemzőihez sorolja harmadik témakörként a heteroszexualitást is. A család meghatározza továbbá a nemek szerepét, nevezetesen a férfit az elsődleges kenyérkeresőt, a nőt pedig az elsődleges, vagy fő otthonteremtőt, gyermeknevelőt.

Az ötödik témakörben a hűséget és monogámiát jellemzi avval a kijelentéssel, hogy sokat segít elemzésünkben az, ha a házasságon belüli szexualitást egyfajta tulajdonként kezeljük. Valamit birtokolni annyit tesz, hogy a) a tulajdonosnak joga van azt használni, b) másnak nincs erre joga, és c) a tulajdonos jogainak érvényesítéséhez kérheti a társadalom segítségét. Ezekre épül – legalább is a nyugati társadalmakban – a monogámia elve és gyakorlata.

A hatodik témakörben a szülőséggel kapcsolatos jellemzőket és normákat említi. A hagyományos felfogásban a házasság egyértelművé teszi az apaság, s ezen keresztül a legális származás kérdését. Az apa így már nemcsak a felesége, hanem gyermeke anyagi ellátásáért is felelős, az anya pedig azért, hogy gyermekét nevelje.

Korunk azonban ezeket a normatív elvárásokat jelentősen „felborította”. Kitolódott például az első házasságkötés ideje, más szóval a házasságkötés már nem, vagy nem szükségszerűen a felnőtté válást jelzi. A jellemzően magasabb életkorban történő házasodás egyúttal azt is eredményezi, hogy megnő a hajadonok és nőtlének, mai kifejezéssel élve a „szinglik” aránya.

Egy másik jelenség a szülőséggel kapcsolatos elvárások alól húzza ki a talajt. Az 1960-as évektől kezdve ugyanis jelentősen megnőtt a házasságon kívül született gyermekek száma. Hazánkban például 1980 és 2000 között ez a mutató megnégyszereződött. Egyidejűleg emelkedik a válások aránya is.

Megnőtt a partnerkapcsolatban, azaz a házasságon kívül együtt élő hajadon és elvált nők aránya. Evvel a jelenséggel – mint a házasság potenciális alternatívájával – kapcsolatban fel kell vetnünk azt a kérdést, hogy mennyire tartósak az ilyen kapcsolatok, s hogy hány gyermek születik belőlük. Gödri (2002) vizsgálatai alapján az élettársi kapcsolatok instabilabbak, s ennek következtében valószínűsíthető az is, hogy kevesebb gyermek születik belőlük.

Végezetül meg kell állapítani azt is, hogy nemcsak a családok átlagos gyermekszámának csökkenéséről kell beszélnünk, hanem a tartósan alacsony termékenységi mutatókról is.

Vagyis ma már a házasságok „reprodukciós feladatukat” sem töltik be.

Egy megjegyzés erejéig érdemes reflektálnunk arra a szociológusok és politikai döntéshozók által is sokszor követett gyakorlatra, amely a családot feladatai, funkciói alapján definiálja. A probléma az ilyen definíciókkal egyrészt az, hogy bármi, ami a megnevezett feladatokat betölti, pusztán az ellátás, teljesítés ténye által a definiált jelenség vagy tárgykör alá eshet. Ha a gyermeknevelést és a felnőttek szexuális, érzelmi életének biztosítását tekintenénk a család feladatának, akkor nemcsak a heteroszexuális, hanem a homoszexuális párokat, illetve a partnerkapcsolatban élőket is szükségszerűen családnak kell tekintenünk. Másrészt az ilyen definiálás körkörös érvelést eredményez, amely nemcsak a család esetében, hanem minden más jelenség, intézmény esetében ellentmond a logika szabályainak. Egy további probléma a funkcionalista definíciókkal Cheal szerint az, hogy azok nem veszik figyelembe, hogy a családok egy el nem hanyagolható része diszfunkcionális, azaz nem töltik be a „megkívánt” funkciókat. A másik probléma már inkább politikai természetű, nevezetesen az, hogy – amint említettem is – a döntéshozók azért alkalmazzák szívesen a funkcionalista definíciókat, mert azokkal olyan újabb csoportokra is alkalmazhatják a „család” jelzót, amelyek korábban nem minősültek azoknak, s ez újabb adóbevételi forrást jelenthet a kormánynak.

Megfontolandó kérdések, területek

A megfontolásra ajánlott kérdések nagyobb része a hagyományos normákhoz kapcsolódik, egy kisebb része azonban általánosabb természetű. Először a hagyományos normákkal kapcsolatos problémás területeket nézzük át.

A hagyományos normákhoz kapcsolódó kérdések

Nock első témakörében az egyik normaként megfogalmazható elvárás az, hogy az egyén döntsön arról, hogy megházasodik-e, s hogy kivel. Ehhez adódik egy következő norma, nevezetesen, hogy a házasságkötést szerelem előzze meg. Ma ez természetesnek tűnik, de korábban egyáltalán nem volt általános, sőt bizonyos kultúrákban és közösségekben ma sincs így. Gondoljunk csak az – akár a szülők, akár egy vallási vezető által – előre elrendezett házasságokra mondjuk a hindu világban vagy az Egyesítő Egyházban, de a zsidó kultúrában sem szokatlan a szülők által megtervezett házasság. Még mielőtt dühödten elhajítanánk e kiadványt, fontoljuk meg, hogy mi előny származhat a mások által kigondolt és elrendezett, szerelem nélkül kötött házasságból. Mivel az ilyen házasságok a szülők által megállapított összeállásra, racionalításra, valamint kidolgozott férfi és női szerepekre alapulnak, ezért ezek sokkal stabilabbak. A stabilitást segíti elő az is, hogy a férj és a feleség azonos kulturális, vallási hátterű, amelynek következtében hasonló lesz a rokonok, családi barátok értékbeállítottsága is, ami különösen fontos akkor, ha konfliktus esetén a házaspár tanácsért fordul másokhoz. Ilyen esetben a családok, rokonok már csak azért is sokkal inkább hajlamosak a segítségre, támogatásra, hisz ők voltak azok, akik összehozták a házasságot.

Ha a mások által elrendezett és szerelem nélküli házasságkötést eleve elvetjük is, mint valami olyat, ami teljesen idegen a mi beállítottságunktól, azt a kérdést mindenképp fel kell tennünk, hogy a házasság mennyire csak a leendő férj és feleség magánügye, más szóval, a közösségnek mekkora befolyása lehet, vagy kell legyen a házasságkötésben és a családi életben. Ezt a kérdést nemcsak azért kell feltenni, mert a közösség segítheti, támogathatja a házasságot és a családot, hanem azért is, mert a közösség egyes tagjai, a rokonok, jogot vagy jogokat is formálhatnak egy adott családdal szemben. Az utóbbira az Egyesült Államokban

olyan esetek hívták fel a figyelmet, mint például a Finn- és a Troxel-ügyek, valamint a kubai születésű Elian Gonzales feletti gyámsági pereskedés, hazánkban pedig a „dávodi kislány” esete.

Az autóbalesetben megsérült Virginia állambéli Hugh Finn már több éve a szó szoros értelmében csak vegetált kórházi ágyában. Felesége, Michelle, szeretne volna, ha a férjét életben tartó gépeket lekapcsolják, de a szülők ebbe nem egyeztek bele, azt mondták, ha Michelle már nem lesz képes ápolni fiukat, majd ők megteszik. A bíróság végül a feleség kérésének helyt adott, s Hugh Finn 1998. október 9-én elhunyt. A Troxel-ügyben a nagyszülők unokalátogatási és láthatási jogát kérdőjelezte meg az egyik szülő. A Gonzales-féle per viszont már sokkal nagyobb „közösséget” érintett, amennyiben az apa gyámsági jogát anyátlan gyermeke felett nemcsak a távoli rokonok, hanem az amerikai Bevándorlási Hivatal, a State Department – a Külügyminisztériumnak megfelelő amerikai intézmény –, mi több, általában az antikommunisták is megkérdőjelezték. A média pedig mindezt látványosan „tálalta”. Magyarországon pedig 1998. március 20-án a Bajai Városi Bíróság megtiltotta, hogy egy 13 éves dávodi kislány elvetesse magzatát, holott mind ő, mind törvényes képviselője ezt szeretne volna. Az ügy előzménye, hogy a kislány először egy katolikus paphoz fordult tanácsért, aki a gyermek megtartására buzdította őt. A kislány megtartotta volna a magzatot, de anyja terhesség-megszakítási kérelemmel fordult a bajai városi kórházhoz. A történetekről hallván a pap értesítette az Alfa Magzat-, Csecsemő-, Gyermek- és Családvédelmi Szövetséget, s így került az ügy a bíróság elé. Időközben azonban a Magyar Televízió Híradója közölte az anya és a kislány nevét, a települést, ahol élnek, valamint lakásuk címét. Az ügyet itt is felkapta a média, a kislány abortusza körüli perek, majd a másodfokú bírósági döntés értelmében engedélyezett műtét naponta szerepelt híradásokban. Ezek az esetek jól példázzák nemcsak az általuk felkorbácsolt szenvedélyeket, hanem azt is, hogy az érintettek köre milyen hatalmasra duzzadhat.

A közösség azonban segíthet is, s nemcsak a házasság kríziseiben, ahogy azt a rendezett házasság kapcsán már említettem, hanem sokkal korábban, a megfelelő házastárs kiválasztásában is. A közösség – akár társadalmi szinten is! – elősegítheti, hogy a házasulandók „bekerüljenek a piacra”, hogy ott minél nagyobb számban, s minél alaposabban ismerkedhessenek meg másokkal. A közösség – itt már inkább a barátok és a rokonok – a későbbiekben viszont a „rózsaszín ködben” lebegő párok összeillőségét objektívebben láthatja, s megfontolásra intheti őket az elhamarkodott döntést illetően.

Sajnos a jelenlegi tendenciák azt mutatják, hogy a közösség, a társadalom inkább a házasság ellen dolgozik. Az egzisztenciális feltételek hiánya miatt kitolódik a házasságkötések ideje, azaz egyre idősebbek a házasságra lépők. Márpedig a tanulmányok befejezése után, a munkába állással jelentősen leszűkül azoknak a köre, akivel a fiatal potenciálisan párkapcsolatba kerülhet. Gondoljunk csak a hosszú munkaidő, na meg a túlórák által megkurtított szabadidőre. De ezt gátolja az az önmagában véve jogos kezdeményezés is, amely egyes munkahelyeken a szexuális zaklatások elkerülése végett tilt mindenfajta személyes jellegű közeledést. Paradox módon a házasság előtti együttélés, mely egyes körökben szinte normává vált, éppen arra hivatkozva, hogy a lehető legalaposabban ismerjék meg egymást a felek, mielőtt összeházasodnának, növeli annak esélyét, hogy az ilyen kapcsolat elválással végződjék. S bár az élettársi kapcsolat megelőzheti ugyan néhány össze nem illő pár házasságkötését, de az esetek többségében az együttélésből fakadó érzelmi kötődés miatt megnehezíti a rossz kapcsolat mihamarabbi megszüntetését, valamint az újabb, egészséges és megfelelő kapcsolat kialakítását. Más szóval hosszabb ideig „kivonja” az együttélőket a potenciális párok „piacáról”.

A közösség megfelelő oktatással és elvárással – szociológiai értelemben: normával – elősegíthetné, hogy a fiatalok és kevésbé fiatalok megtalálják a megfelelő társat. Egyes egyházak megkívánják, hogy a templomi esküvőt megelőzően a párok úgynevezett jegyesoktatáson vegyenek részt, s ennek szükségességét már néhány állam is felvetette. Ezek az államok, a jelek szerint, már ráébredtek arra, hogy a stabil házasság a közösségnek, a társadalomnak is hasznot hozhat, illetve a „saját zsebükön érzik”, hogy az instabil házasságok, illetve a felbomlásukból adódó problémák finánciális, még hozzá súlyos finánciális nehézségek előidézői. A házasságra való felkészülést középiskolákban, főiskolákon és egyetemeken is oktatni lehetne. Végezetül mindenképp megemlítendő itt a média megfelelő hozzáállása is, amely nélkül minden jó szándékú kezdeményezés csírájában elpusztulhat.

Nock témakörénél az elsőben és az ötödikben is megfogalmazódott normaként a hűség, még hozzá az életre szóló hűség, és ehhez szorosan kapcsolódva a monogámia. A szerző kifejti továbbá, hogy segíthet, ha a házasságon belüli szexualitást egyfajta tulajdonként kezeljük. A váltást és változást szinte normának tekintő posztmodern korunkban azonban a hűség, mint érték, ha talán nincs is megkérdőjelezve, mindesetre „elavultnak” vagy legalábbis gyakorlatilag nehezen kivitelezhetőnek tűnhet. Evvel szemben azok, akik az életre szóló házasság mellett teszik le voksukat, érvelésükben felsorolják mindazokat az előnyöket,

amelyeket a „mítoszokkal” kapcsolatban tanulmányom elején már én is ismertettem: a tartósságból fakadó biztonság „kívánatosabb beruházássá” teszi a házasságot, amelyben az egyén is jobban kiteljesedhet, nem is beszélve a gyermekekről.

A kiábrándító magyar valóság azonban az, hogy – mint Gödri Irén írja – „amennyiben a jelenlegi trendek nem változnak – a napjainkban kötött házasságok jelentős hányada, közel 40 százaléka fog válással végződni.” Van-e arra mód, lehetőség, hogy a házasságkötés, illetve az azt felbontó válás, ne csupán egyfajta jogi aktus, vagy szerződés legyen? Egyes sztárok nyomán ma már mások is szabályos, közjegyző által hitelesített szerződést kötnek leendő párjukkal házasságuk idejére, és arra is, hogy váláskor kinek mi lesz a jussa. Ez a beállítottság, az ilyen jogi elrendezés természetesen csak még labilisabbá, ideig-óráig tartó kapcsolattá teszi a házasságot. Ez pedig magának a társadalomnak, az államnak sem jó, legalábbis hosszú távon nem az, mint ahogy azt némely kormány már fel is ismerte. Van-e ebből a szorult helyzetből kiút?

Az Egyesült Államok három államában, köztük Louisiánában, e célból vezették be a „szövetség típusú házasságot”. Az ilyen házasságok célja nem a válások megnehezítése általában, hanem annak biztosítása, hogy akik elkötelezetten hisznek az életre szóló hűségben és házastársi elkötelezettségben, azok ilyen irányú beállítottságukat intézményesen, jogilag is kifejezhessék – és védhessék. Más szóval: nem kötelező az ilyen típusú házasság; aki úgy érzi, hogy a másikkal való együttélése csak maximum néhány évig tartható fenn, az továbbra is szerződéses típusú házasságot köthet. Akik viszont ennél elkötelezettebbek, s a szövetségi típust választják, azok először is józanul és alaposan meg kell hogy fontolják házasságkötési szándékát; másodsor jogi kötelezettség mellett vállalják, hogy a házasság kritikus, nehéz periódusaiban – melyek szükségszerűen jelentkeznek egy ilyen típusú kapcsolatban – a házasság megőrzését, fenntartását elősegítő intézkedéseket tesznek ; s végül harmadik feltételként beleegyeznek abba, hogy a válás csak nagyon limitált körülmények között mondható ki számukra.

A szövetség típusú házasság népszerűsítői és terjesztői „alvó óriásnak” tartják ezt a lehetőséget. Ugyanakkor tisztában vannak avval, hogy az ilyen jellegű intézményt jogilag nem, csak a jó példa vonzerejével lehet ajánlani a házasságról cinikus elképzeléseket valló polgártársaiknak. „A szövetségi típusú házasságot biztosító törvénykezés nemcsak elősegíti és bátorítja az evangelizáló, példát mutató házasságokat, hanem szüksége is van az ilyen

házasságokra. Az egyéneknek biztosnak kell lenniük az ígéret, az adott szó megtartásának, a nehéz időkben való kitartás, a személyes áldozathozatal és a gyermekekkel szembeni kötelezettségek megtartásának értékében.” A gyermekekért vállalt kötelezettségek arra utalnak, hogy felnőttek feladata a gyermekek számára megfelelő környezetet, otthont teremteni, valamint az is, hogy megóvják őket a felnőttek, a házaspárok közti konfliktusok káros hatásaitól. A megfelelő környezet, otthon magában foglalja azt is, hogy a gyermeknek legyenek szülei, pontosabban legyen apjuk is. Ez azonban már átvezet egy következő normával kapcsolatos megfontolásokhoz.

Nock hatodik témakörében a szülőséggel kapcsolatos normákat tárgyalja, melyek szerint a házasság egyértelművé teszi az apaság, s ezen keresztül a legális származás kérdését. Ennek következménye, hogy az apa nemcsak a felesége, hanem gyermeke anyagi ellátásáért is felelős. Itt azonban nemcsak jogi kérdéssről, pénzről, asszony- és gyermektartásról, hanem sokkal többről: a férfinak mint férjnek és apának a személyes jelenlétéről, példaadásáról is szó van. Fontos a „mint férj és apa” hangsúlyozása, mert a felelősség – normákban is megfogalmazva – kétirányú. A továbbiakban azonban csak a gyermekekre fókuszálok, hisz egyrészt itt a szülőséggel kapcsolatos normákról lesz szó, másrészt a gyermektelen házasságok felbomlása és válással való rendezése után a felek az esetek döntő többségében csak önmagukért lesznek felelősek.

Becslésekre hivatkozva, Horn szerint az 1990-es években született amerikai gyermekek mintegy 60 százaléka gyermekkorra jelentős részét apa nélkül fogja le- és megélni. Ehhez a képhez azonban még azt is hozzá kell tennünk, hogy az egyszülős háztartásokban élő gyermekek 75 százaléka még 11 éves kora előtt megtapasztalja a szegénységet, míg a kétszülős háztartásokban élő gyermekek csupán 20 százaléka „részesül” ugyanebben a tapasztalatban. Magyarországon a „*magas gyermekszám*” növeli a szegénnyé válás esélyét, de 1-2 gyermek esetében is rendkívül magas a szegénnyé válás esélye, ha a háztartásban csupán *egyetlen szülő* él.” Horn továbbá arra is rámutat, hogy az USA-ban az erőszakos bűncselekmények elkövetőinek döntő többsége olyan férfi, aki apa nélkül nőtt fel. Ilyen a nemi erőszakot elkövetők 60 százaléka, a gyilkossággal vádolt fiatalok 75 százaléka, valamint a javítóintézetbe került fiatalok 70 százaléka. Az apátlan háztartásokban felnövő gyermekek nagyobb valószínűséggel hagyják abba még általános iskolás korban a tanulmányaikat, nagyobb arányban zárják ki őket oktatási intézményekből, többen válnak alkohol- és kábítószer-függővé, nagyobb valószínűséggel lesznek gyermekbántalmazás

áldozatai, és nagyobb számban kísérelnek meg serdülőként öngyilkosságot. A társadalomtudományok kevés alkalommal mondhatnak ki valamit olyan bizonyossággal, mint azt, hogy „ahol az apaság inog, vagy elakad, ott szenved a gyermek”. További elemzésében Horn arra hívja fel a figyelmet, hogy sem a gyermektartási díj fizetésének törvényi biztosítása, sem a látogatási jog garantálása, illetve e kötelezettség betartatása, de még az együttélés sem biztosítja a gyermekek számára azt a kiegyensúlyozott és normális fejlődésükhöz szükséges légkört, amelyet a házasság tud nyújtani. Márpedig ha az apátlanság ennyi problémát okoz, s nemcsak az egyénnek, az apa nélkül felnövő gyermeknek, hanem következményeiben a társadalomnak is, akkor érdemes megfontolni a házasságnak – mint intézménynek is – a védelmét, erősítését, melyet egyébként a Magyar Alkotmány is előír az állam kötelességeként. Az intézmény védelmének lehetőségeihez, illetve problémáinak vizsgálataikor azonban néhány általánosabb természetű megfontolást is figyelembe kell vennünk.

Általános megfontolások

Az első általános természetű megfontolás, mellyel e tanulmány keretében foglalkozom, szorosan kapcsolódik a házasság alternatíváiként emlegetett formákhoz, illetve az azokkal kapcsolatban felmerülő problémákhoz. Amíg a kutatók közt meglehetősen egyetértés uralkodik abban a kérdésben, hogy az élettársi kapcsolat sem az abban élő felnőtteknek, sem a korábban született, sem az e kapcsolatból származó gyermekeknek nem biztosít olyan kedvező feltételeket, mint a házasság, a homoszexuális párkapcsolat biztosította feltételekkel kapcsolatban már nincs ilyen egyetértés. Az egyet nem értés forrása a tudományos vizsgálatokkal kapcsolatos szokásos problémákon túl leginkább az úgynevezett nullhipotézis nem megfelelő alkalmazásában keresendő.

Egy tudományos vizsgálat során a kutatónak két hipotézist kell ellenőriznie: a kutatási hipotézist és a nullhipotézist. A kutatási hipotézis szerint függő változókra egy – vagy több – független változó van hatással, azaz a függő változóban bekövetkezett változást a független változó(k) változása okozta. A nullhipotézis ezzel szemben azt mondja, hogy a függő változóban bekövetkező változást nem a független változók módosulása okozta, hanem a véletlen. A két hipotézis nem teljesülhet egyszerre, mert kizárják egymást.

Vizsgálódásunk szempontjából a problémák a nullhipotézis téves értelmezésekor jelentkezhetnek, ha a kutatás természete azt kívánja meg, hogy a nullhipotézist ne lehessen

elvetni. Ilyen a hagyományos családdal, házassággal kapcsolatos alternatív formák – mint például a homoszexuális párok – vizsgálata. Károsodnak-e, és szenvednek-e valamilyen hátrányt a homoszexuális párok által nevelt gyermekek a hagyományos házasságban felnővekvőkkel szemben? E kérdés eldöntésénél a Lerner és Nagai által megvizsgált kutatások mindegyike megegyezett annak megállapításával, hogy a nullhipotézist nem lehet elvetni, azaz ha volt is változás a két gyermekcsoport közt, az csak a „véletlennek tudható be”. Csakhogy a nullhipotézist nem lehet ugyanolyan „egyszerűséggel” elfogadni, mint azt elvetve a kutatási hipotézist bizonyítottnak tekinteni – esetünkben azt, hogy a homoszexuális párok által nevelt gyermekek valamilyen hátrányt szenvedhetnek. A nullhipotézis érvényességének, el nem vethetőségének ugyanis két oka lehet: az egyik az, hogy valóban nincs kapcsolat a függő és független változók közt, a másik pedig az, hogy a kutatás megtervezésében és kivitelezésében lévő hibák miatt nem derült fény a különbségre.

A nullhipotézist egyszerűen elfogadják tehát azt már nem vizsgálták meg, hogy a többé-kevésbé megegyező képességekkel rendelkező gyermekcsoportoknál a megegyezést mi biztosította, illetve mi okozhatott volna eltérést, ha bizonyos – a kutatók által meg nem nevezett, hisz nem is vizsgált, vagy rossz módszerekkel vizsgált – körülmények nem álltak volna fenn. Összességében tehát a nullhipotézis kritikátlan elfogadása önmagában még nem bizonyítja, hogy a két „szülőtypus” ugyanolyan – jó vagy káros – hatással van a gyermekekre. A hagyományos házasság mellé tehát csak komoly kutatásokkal megalapozott alternatívákat szabad ajánlani.

A jogalkotás azonban, úgy látszik, nem minden esetben ilyen megfontolt, s ma már több országban is kiterjesztették a házasság jogi kategóriáját a homoszexuális párokra. Ez a folyamat persze nem volt zökkenőmentes, mert igen sok kérdést, problémát hozott a felszínre, nem utolsósorban azt az általános kérdést, hogy mit is nevezünk, illetve mit nevezzünk házasságnak? A házasság, illetve a család szociológiai értelemben vallott intézményén belüli feszültség tárgyalásánál már szemléltettem, hogy a család fogalma – valamint intézménye, formája – hogyan alakult az évezredek folyamán. Itt most csak két megfontolással szeretném azt kiegészíteni arra az esetre nézve, hogy milyen problémák jelentkeznek akkor, ha a család elnevezést, mint jogi kategóriát, kiterjesztjük a homoszexuális párokra. Az első szempont, amin érdemes elgondolkodni, meglehetősen „funkcionalista”. Akkor nevezzünk egy emberi közösséget családnak, ha az teljesíti azokat a funkciókat, amelyeket „hagyományosan” a

család látott el. Bár a homoszexuális párok a család igen sok szerepét átvállalhatják, gyermeknemzésre *eleve* képtelenek.

A másik megfontolandó elképzelés az, hogy ne nevezzük a homoszexuális – vagy akár az élettársi kapcsolatban élő – párokat családnak, legyen más a nevük, de illessék meg őket ugyanazok a jogok, amelyek a hagyományos értelemben vett családokat megilletik. Ennek azonban az lenne a következménye, hogy már a jogi megkülönböztetés – s az abból származó esetleges kedvezmény – sem ösztönözné az embereket a valóban elkötelezett párkapcsolatra.

Mi legyen hát a megoldás? Ha sem a fogalom kiterjesztése, sem annak jogi következményektől mentes leszűkítése nem hozhat teljes megoldást, talán legjobb lenne, ha hagynánk mindent úgy, ahogy van, vagy ahogy majd alakul. Mit mondhat erre egy szociológus?

Összegzés helyett

Szociológusként, az intézményben rejlő belső feszültségre reflektálva, az ember tudja, hogy az az intézmény – esetünkben a család –, amely nem képes szükségletkielégítő vagy szabályzó funkciójából engedni, ezek valamelyikét részlegesen feláldozni, az halálra van ítélve. Az ember azért találta ki az intézményeket, hogy azok megkönnyítsék életét, ellensúlyozzák ösztönszegény mivoltából fakadó gyámoltalanságát. Ha mindent úgy hagy(hat)nánk, ahogy *most* van, „konzerválnánk” korunk ellentmondásait, vagyis a meglévő feszültségeket.

Legyünk hát tétlen szemlélők? Egyesek lehetnek azok, de mások felismerve a folyamatok számukra kedvező irányát, megpróbálnák azt saját érdekeik, értékeik szerint befolyásolni.

A szociológus erre a pontra rámutatva tud konstruktívan hozzászólni a vitához. Amint láttuk, a magatartásminták, normák az értékekből vezetődnek le. Jeleztem azt is, hogy a jelenkori normák és értékek közti eltérés egyik oka az intézményben meglévő benső feszültség. Láttuk azt is, hogy a családdal, házassággal kapcsolatban lévő úgynevezett hagyományos normák nem, vagy nem mindenben felelnek meg korunk értékeivel, körülményeivel. Azonban a kérdést úgy is fel kell tenni, hogy hosszú távon a mai értékek célravezetők, hasznosak lesznek-e? Kiknek az érdekeit szolgálják korunk értékei? Megfogalmazhatjuk a kérdést úgy is, hogy ki az értékesebb? Az egyén, a szülő, a gyermek, illetve az ezekből álló kisebb és

nagyobb közösségek? Az előttünk álló feladat tehát kettős, de sorrendjében meghatározott: előbb valamelyes mérvű értékconszenzust kell kialakítanunk, majd az annak megfelelő normák kialakítását kell elvégeznünk.

Az értékconszenzus kialakításában a szociológus már nemcsak mint szociológus vesz részt, hanem személyes értékeiért felelősséget vállaló egyénként is. Csakhogy – főleg szociológusként – ehhez ismernie kell mások véleményét, értékeit is...

